

OSMANLI TECVÎD RİSÂLELERİ 3

EDİTÖR

Doç. Dr. Ahmet GÖKDEMİR

ilâhiyât 927

© MAKGRUP MEDYA PRO. REK. YAY. A.Ş.

Osmanlı Tecvîd Risâleleri 3

Editör:

Doç. Dr. Ahmet GÖKDEMİR

eISBN 978-625-6961-52-4

1. Baskı: Aralık 2022

Sertifika No: 44396

Mizanpaj: TAVOOS

Sayfa Düzeni: TAVOOS

Kapak: MAKGRUP MEDYA PRO. REK. YAY. A.Ş.

ilâhiyât

Cinnah Cd. Kırkpınar Sk. 5/4 Çankaya / Ankara

Tel: (0312) 439 01 69

www.ilahiyatyayin.com

editor@ilahiyatyayin.com

satis@ilahiyatyayin.com

www.instagram.com/ilahiyatyayin

HASAN B. MUHAMMED'İN ŞERH-İ CEDÎD-İ KARABAŞ İSİMLİ ESERİ (İNCELEME-METİN)

Yasin ÇÖLLÜ

ÖZET

“Hocapaşa İmamı” olarak tanınan Hasan b. Muhammed, Kastamonu’da dünyaya gelmiştir. Sonrasında İstanbul’a göç eden Hasan Efendi, Vâlîde Sultan Camii’nde hatiplik, Hocapaşa Camii’nde ise imamlık görevlerini yürütmüştür. O, Ali el-Mansûrî (ö. 1134/1721) başta olmak üzere dönemin meşhur hocalarından ders almıştır. Hasan Efendi alanında uzman birçok öğrenci yetiştirmekle beraber teze konu olan *Şerh-i Cedîd-i Karabaş* adlı eseri kaleme almıştır. *Karabaş Tecvîdi*’nin şerhi niteliğinde olan bu eser tecvîd sahasında kıymetli bir yer tutmaktadır. Müellif, *Karabaş Tecvîdi*’nin muhtasar olması hasebiyle herkesin bu eseri anlayamadığını aktarmış; ayrıca söz konusu eserde tecvîdin önemine ve hükmüne yer verilmediğini ifade ederek tecvîd ilmine rağbetin azaldığını dile getirmiştir. O, bunun üzerine teze konu olan eseri yazdığını söylemiştir. Müellif, eserinde *Karabaş Tecvîdi*’ne ait olan bölümleri aktardıktan sonra kendisi konuyu detaylı olarak ele almış, temel kaynak kitaplardan alıntı yaparak kendi görüşünü desteklemiştir. Hasan Efendi, *Karabaş Tecvîdi*’nde bulunmayan kırâatin sahih olmasının şartları, tecvîdin hükmü, kırâati öğrenme usûlleri, diğer imamlara ait fer’î medlerdeki med farklıları ve bazı tecvîd konuları bağlamında Hafs’ın dışında diğer kurrâlara ait farklı okuyuşları da eserine

eklemiştir. Bu çalışmadaki amaç ismi geçen eserin incelemesini yaparak ilim insanlarının istifadesine sunmaktır. Hasan Efendi'nin hayatını ve *Şerh-i Cedîd-i Karabaş* isimli eserini konu alan bu araştırma iki ana bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. İlk bölümde müellif Hasan Efendi'nin hayatına yer verilmiştir. İkinci kısımda Hasan Efendi'nin çalışmaya konu olan *Şerh-i Cedîd-i Karabaş* adlı eserindeki konular, temel kırâat ve tecvîd kaynaklarından faydalanılarak anlatıldıktan sonra Hasan Efendi'nin konularla ilgili görüşleri aktarılmıştır. Sonuç bölümünde de bahsi geçen eserin içerdiği konularla alakalı değerlendirme yapılarak söz konusu eserin kırâat ve tecvîd ilmine yapacağı katkılardan bahsedilmiştir. Böylece bu kitabın söz konusu sahada yapılacak çalışmalara katkı sağlamasına zemin hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kırâat, Tecvîd, Hasan b. Muhammed, *Şerh-i Cedîd-i Karabaş*, *Karabaş Tecvîdi*.

HASAN B. MUHAMMED'S WORK NAMED *ŞERH-İ CEDÎD-İ KARABAŞ* (REVIEW-TEXT)

ABSTRACT

Hasan b. Muhammed was born in Kastamonu. After moving to Istanbul, Hasan Efendi worked as a preacher at the Valide Sultan Mosque and as an Imam at the Hocapaşa Mosque. He took lessons from famous teachers of the period, especially Ali el-Mansûrî (d. 1134/1721). Hasan Efendi, besides educating many students who are experts in their field, wrote the work called *Sherh-i Cedit-i Karabash*, which is the subject of the thesis. This work, which is an annotation of *Karabash Tajwîd*, has a valuable place in the field of *tajwîd*. The author stated that because *Tajwîd* of *Karabash* is concise, not everyone can understand this work; he also stated that the importance and judgment of *tajwîd* were not included in the work in question and that the demand for *tajwîd* had decreased. He said that he wrote the work that was the subject of the thesis. After citing the parts of the *Karabash Tajwîd* in his work, the author dealt with the subject in detail and supported his own view by quoting from the main source books. Hasan Efendi has added different readings of other *Qurrâ'* besides *Hafs* in the context of the conditions for the authenticity of the *qirâah*, which is not found in the *Karabash Tajwîd*, the ruling of

tajwîd, the methods of learning qiraah, the differences in meds in the secondary meds of other imams, and some tajwîd issues. The aim of this thesis is to analyze and transcribe the mentioned work and present it to the benefit of scholars. This study, which is about Hasan Efendi's life and his work called *Sherh-i Cedîd-i Karabash*, consists of an introduction, three main sections and a conclusion. In the first part, the life of the author Hasan Efendi is given. In the second part, after the subjects in Hasan Efendi's work called *Sherh-i Cedîd-i Karabash*, which is the subject of the study, are explained by making use of basic qiraah and tajwîd sources, Hasan Efendi's views on the subjects are conveyed. In the third part of the study, the transcription text written according to the DIA transcription alphabet was transferred. In the conclusion part, an evaluation was made about the subjects of the mentioned work and its contributions to the science of qiraah and tajwîd were mentioned. Thus, the groundwork has been prepared for this thesis to contribute to the studies to be carried out in this field.

Keywords: Qiraah, Tajwîd, Hasan b. Muhammed, *Sherh-i Cedîd-i Karabash*, Karabash Tajwîd.

GİRİŞ

Biz kullarına sayısız nimetler ihsân eden ve bu nimetlerin en önemlilerinden akıl nimetini lütfederek kendisine muhatap kabul eden ve kıyamete kadar bütün insanlığa hidayet kaynağı olarak gönderdiği Kur'ân-ı Kerîm'inin ilk âyetine "Oku" emriyle başlayarak bizleri ilim öğrenmeye teşvik eden Allah'a hamd; insanlığa rahmet olarak gönderilen rehberimiz Hz. Muhammed (s.a.s)'e sonsuz salât ve selâm olsun.

Kelamların en üstünü olan Kur'ân-ı Kerîm'in doğru telaffuz edilebilmesi için birçok çalışma yapılmış; bu bağlamda tecvîd ve kırâat alanında hacimli veya muhtasar telifler verilmiştir. Ebû 'Amr ed-Dânî'nin (ö. 444/1053) *et-Teyisîr*'i, İmam Şâtibî'nin (ö. 790/1388) *Hırzül-emânî*'si ve İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429) *en-Neşr fi'l-kırââtî'l-aşr*'ı bahsi geçen eserlerin hacimli olanlarındandır. Muhtasar çalışmalar kategorisinde ise üzerine birçok

şerh yazılan İmam Cezerî'nin *Mukaddime*'si ve Molla Abdurrahman Karabâşî'nin (ö. 904/1498) *Karabaş Tecvîdi* yer almaktadır.

Söz konusu kitaplar Osmanlı devrinde çeşitli ilim merkezlerinde tecvîd ve kırâat sahasında okutulmuş; günümüzde de okutulmaya devam edilmektedir. Bununla birlikte küçük hacimli risâleler de yazılmış ve bu eserlere şerhler hazırlanarak bunlar daha anlaşılır hale getirilmiştir. Tecvîd alanında Osmanlı Türkçesi'yle yazılan eserlerden biri de *Karabaş Tecvîdi* üzerine yapılan Hasan b. Muhammed'in yazmış olduğu *Şerh-i Cedîd-i Karabaş* isimli eserdir. Bu meyanda Hasan Efendi, *Karabaş Tecvîdi*'nin muhtasar olduğunu ifade ederek herkesin anlayamadığını ve bu ilme rağbetin azaldığını aktararak söz konusu eseri telif ettiğini dile getirmiştir. Müellif, eserinde *Karabaş Tecvîdi*'ne ait olan bölümleri aktardıktan sonra kendisi konuyu detaylı olarak ele almış, temel kaynak kitaplardan alıntı yaparak kendi görüşünü desteklemiştir. Hasan Efendi, *Karabaş Tecvîdi*'nde bulunmayan kırâatin sahih olmasının şartları, tecvîdin hükmü, kırâati öğrenme usûlleri, diğer imamlara ait fer'î medlerdeki med farklılıkları ve bazı tecvîd konuları bağlamında Hafs'ın dışında diğer kurrâlara ait farklı okuyuşları da eserine eklemiştir.

Bu çalışmada müellifin hayatı, hocaları, eserleri ele alınmış, özellikle bunların içerisinde *“Şerh-i Cedîd-i Karabaş”* adlı kitap çalışmanın ana gövdesini oluşturmuştur. Çalışmanın Kur'ân'ın doğru okunmasına yönelik gayret sarf edenlere ve kırâat alanında meşgul olanlara fayda sağlamasını niyaz ederim.

1. HASAN B. MUHAMMED'İN HAYATI VE ESERLERİ

1.1. Hayatı

Asıl ismi Hasan b. Muhammed'dir. Kastamonuludur. İstanbul'un Sirkeci semtinde bulunan Hocapaşa Camii'nde¹ imam-

¹ Asıl ismi Hoca Üveys Mescidi olan Hocapaşa Camii, İstanbul'un Sirkeci Senti'nde

lık, Vâlîde Sultan Camii'nde ise hatiplik yapmıştır.² İbn Kesîr kırâatiyle³ Hafs⁴ rivâyetini Şa'bân Efendi'nin (ö. 1097/1686) öğrencisi Mehmed Efendi'den (ö. 1083/1672) okuyan Hasan b. Muhammed; seb'a ve 'aşerayı⁵ Şeker Mehmed Efendi'den (ö. 1099/1688), *Tayyîbe*'yi⁶ ise Ali el-Mansûrî'den okuyarak icâzet almıştır.⁷ Hasan Efendi, 28 Zilkâde 1136 (18 Ağustos 1724) yılında vefat etmiştir.⁸

Hocapaşa Mahallesi'nde 4 numarada bulunmaktadır. Her ne kadar camiyi Üveys Paşa'nın yaptırdığı bilirse de başka kaynaklarda bu yapının Üveys b. Kayser tarafından Fatih döneminde inşa edildiği de yer almaktadır. Girişindeki kitâbede yer alan bilgilere göre cami, H. 1285/M. 1868-69 yılında yenilediği muhtemeldir. Bkz. Hakkı Alçep-Erdal Karaman, *Fâtih Câmîleri ve Mescitleri* (İstanbul: Fâtih Müftülüğü Yayını, 2017), 266-268.

- 2 İsmâil b. Muhammed, *Risâle fi mes'eleli âlâne* (Süleymaniye Ktp., Lâleli Blm., 22), 99b; Abdullah Akyüz, *Osmanlı Kurrâları* (İstanbul: Rabbâni Yayınları, 2021), 157.
- 3 Mekke imamı olup kırâat imamlarının ikincisidir. Kırâatteki remzi dâl (د)dir. İbn Kesîr'in iki râvîsi vardır. Bunlar, el-Bezzî ve Kunbûl'dür. Bkz. Abdülfettâh Pâluvî, *Zübdetü'l-'irfân fi vücûhi'l-Kur'ân* (İstanbul: Hanifiyye Kitabevi, b.y.y.), 5; A. Celaleddin Karakılıç, *Tecvîd İlmi Kur'ân-ı Kerîm Okuma Kaideleri* (Ankara: Kalkan Matbaacılık, 2018), 187-189.
- 4 İmâm Âsım'ın râvîlerinden Hafs b. Süleyman b. el-Muğîre el-Esedî, kırâati doğrudan üvey babası olan Âsım'dan alarak rivâyet etmiştir. Kırâatteki remzi 'ayn (ع)dir. Bugün dünya müslümanlarının çoğunluğu Âsım kırâati Hafs rivâyetini esas alarak Kur'ân okumaktadır. Bkz. Pâluvî, *Zübdetü'l-'irfân fi vücûhi'l-Kur'ân*, 5; İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Fâziletleri ve Okuma Kaideleri* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2012), 206.
- 5 Kırâat-i seb'a, yedi kırâat imamına ve râvîlerine nisbet edilen ve Ebû Amr ed-Dânî'nin *et-Teyysîr*'i ile İmâm Şâtibî'nin *Hırzû'l-emânî ve vecühü't-tehânî* isimli eserinde yer alan kırâat vecihleridir. Kırâat-i 'aşere ise on imama nisbet edilen vecihlerdir ki seb'a kırâatine ek olarak İbnü'l-Cezerî'nin *et-Tahbîrû't-Teyysîr fi kırâati'l-'aşera*'sı ile *ed-Dürra fi kırâati's-selâseti'l-mütemmîme li'l-'aşera* adlı eserlerinde yer alan vücûhatlardır. Bkz. Muhammed Emin Efendi, *'Umdetü'l-hullân fi izâhi Zübdetü'l-'irfân* (İstanbul: Hanifiyye Kitabevi, b.y.y.), 114; Ramazan Pakdil, *Ta'lim Tecvîd ve Kırâat* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2019), 414.
- 6 İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr fi'l-kırâati'l-'aşr* adlı eserinin manzum hali olup 1019 beyitten meydana gelmektedir. Bkz. Tayyar Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 20/554.
- 7 Süleyman Sürürî İslambulî, *İcâzet* (Süleymaniye Ktp., Galata Mevlevihânesi Blm., 129), 6a-b.
- 8 Hasan b. Muhammed'in ölüm tarihiyle alakalı bu bilgiye bir kitabın iç kapağında ulaşılmıştır. Bkz. Kazirûnî, *Risâle-i kırâati's-seb'a* (KBYEK, 5321), 1a; Akyüz, *Osmanlı Kurrâları*, 157.

1.2. Hocaları

1.2.1. Kastamonulu Mehmed Efendi (ö. 1083/1672)

İsmi Mehmed'dir. Kastamonuludur. Kastamonu'da hâfızlığını tamamlayan Mehmed Efendi, İstanbul'a giderek şeyhülkurrâ Şa'bân Efendi'den seb'a ve 'aşere dersleri almış; diğer dinî ilimleri ise Şeyhülislâm Muhammed Efendi'den tahsil etmiştir. O, 1061/1651'den 1069/1659'a kadar çeşitli medreselerde müderrislik yapmış; 1069/1659 yılında hünkâr imamı⁹ olarak görev almıştır. Mehmed Efendi, 1083/1672 yılında İstanbul'da vefat etmiş ve Çivizâde Camii'nin hazîresine defnedilmiştir.¹⁰

1.2.2. Şeker Mehmed Efendi (ö. 1099/1688)

İsmi Mehmed b. Ömer'dir. Sesinin güzel olması hasebiyle "şeker" lakabıyla tanınmıştır. Hâfızlığını bitirdikten sonra Nişancı İmamı Mehmed Efendi'den kırâat dersleri almıştır. Eğitimi sonrasında Şehzâdebaşı Camii'ne imam olarak tayin edilen Mehmed Efendi, Zal Mahmud Paşa Külliyesi'nde hatip olarak görev yapmış; sonrasında da Süleymaniye'de imam-hatiplik görevinde bulunmuştur. O, 1099/1688 senesinde padişah imamlığına atanmış ve aynı zamanda Sultan Ahmed Külliyesi'nde müderrislik yapmıştır. Mehmed Efendi, Zilhicce 1099 (Ekim 1688) tarihinde vefat etmiş ve Edirne'de bulunan Üç Şerefeli Camii'nin kible tarafında yer alan mezarlığa defnedilmiştir. O, kırâat alanında yetkinliğiyle ve güzel sesiyle tanınmıştır.¹¹ Mehmed Efendi'nin

⁹ Osmanlı Devleti'nde sarayın içindeki mescitte padişahlara vakit namazlarını kıldırır, sultanın gittiği selâtin camilerde onun vekili olarak bayram ve cuma namazlarını kıldırarak hutbe îrâd ederdi. Çok donanımlı olan hünkâr imamlarının namaz kıldırmanın yanında törenlerde dua etme, hırka-i şerif ziyaretinde aşır okuma ve padişahların cenaze işlemlerinde bulunma gibi görevleri de vardır. Bkz. Cahit Baltacı, "Hünkâr İmamı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/487-488.

¹⁰ Mehmet Şeyhî Efendi, *Vekâyiü'l-fudalâ*, Hz. Abdülkadir Özcan (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989), 1/393-394.

¹¹ Şeyhî, *Vekâyiü'l-fudalâ*, 1/13-14.

Risâle fi 'ilmi't-tecvid adında bir kitabı bulunmaktadır.¹² Hocapaşa Camii İmamı Hasan b. Muhammed (ö. 1136/1724), Mehmed Efendi (12/18. asır) ile Ömer b. Mustafa (ö. 1134/1722); kırâati, Şeker Mehmed Efendi'den okumuşlardır.¹³

1.2.3. Ali el-Mansûrî (ö. 1134/1721)

Ali el-Mansûrî, Mısır'ın Mansûra kentinde dünyaya gelmiş, doğduğu şehre atfen el-Mansûrî olarak tanınmıştır.¹⁴ Hâfızlık eğitimini on yaşındayken tamamlayan el-Mansûrî, daha sonra Ezher'e giderek ilim hayatını burada sürdürmüştür.¹⁵ Sultan el-Mezzâhî'den (ö. 1075/1664) mütevâtir on kırâatle beraber şâz olarak bilinen dört kırâati de okuduğu; ayrıca kendisinden *Şâtıbiyye*, *Tayyibe*, *Râiyye* dersleri aldığı icâzetinde yer almaktadır.¹⁶ Buna ek olarak el-Mansûrî, zamanının önde gelen kırâat âlimi el-Bakarî (ö. 1111/1699) ile hadis ve kırâatte otorite olan Ali eş-Şebrâmellisî'den (ö. 1087/1676) *Tayyibe*, *Şâtıbiyye*, *Dürra* kitaplarını okuduğunu kendi icâzetinde bizzat dile getirmiştir.¹⁷ O, bun-

¹² Eserin mukaddime kısmında tecvîd ilminin önemine değinilmektedir. Maksat kısmında da harflerin mahreçleri, sıfatları, istiâze-besmele, Kur'ân ve tecvîd ilminin tarifi, sâkin nûn ve tenvîn, işmâm, idğâm, kalkale, teshîl gibi konular ele alınmış ve İmam Hafs hakkında bilgi verilmiştir. Bkz. Şeker Mehmed Efendi, *Risâle fi 'ilmi't-tecvid* (Süleymaniye Ktp., Atf Efendi Blm., 11), 17a.

¹³ Akyüz, *Osmanlı Kurrâları*, 132.

¹⁴ Abdurrahman Çetin, *Ebu Amr ed-Dâni ve Kiraat İlmindeki Yeri* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2015), 44; Ali Öge-Mustafa Tugantay, "Tahrîrât İlmine Katkısı Bağlamında Ali el-Mansûrî ve Tahrîru't-Turuk Adlı Eseri", *Necmeddin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 49 (2020), 41.

¹⁵ Ali b. Süleyman el-Mansûrî, *İcâzetnâme* (Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi Blm., 24), 97b; Şeyhî, *Vekâyiü'l-fudalâ*, 3/677; Hayruddîn Mahmûd b. Muhammed ez-Zirikli, *el-A'lâm* (b.y.y.: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002), 4/292; Ahmet Gökdemir, *Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Meşhur Mısır Tarihi Kurrâları* (İstanbul: Ravza Yayınları, 2018), 60.

¹⁶ Ali b. Süleyman el-Mansûrî, *İcâzetnâme*, Muhammed b. Suûd Üniv. Ktp., y, 5a; Ahmet Gökdemir, "Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Osmanlı İlim Dünyasına Katkıları", *Necmeddin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44 (2017), 115.

¹⁷ el-Mansûrî, *İcâzetnâme*, 6b.

lardan başka Muhammed b. Alâüddîn el-Bâbilî (ö. 1077/1666), Abdüsselâm b. İbrâhim b. İbrâhim el-Lekânî (ö. 1078/1668), Ebû Muhammed (Ebü'l-Ferec), Ahmed b. Ahmed el-Mısırî (ö. 1086/1675), Mansûr et-Tûhî (ö. 1090/1679), Yahyâ eş-Şâvî (ö. 1096/1685), Ahmed b. Şemsuddîn el-Beşbişî (ö. 1096/1685) gibi âlimlerden İslâmî ilimlerde farklı dersler almıştır.¹⁸ Köprülü Mustafa Paşa'nın (ö. 1102/1691) çağrısı üzere 1088/1677 senesinde İstanbul'a gelen el-Mansûrî, önce Belgrad'da görev yapmış sonrasında tekrar İstanbul'a gelerek çeşitli eğitim kurumlarında şeyhül-kurrâlık, muhaddislik ve hâfız-ı kütüblük gibi görevlerde bulunmuştur.¹⁹ O, görev aldığı yerlerde *'Akile fi'r-resm, eş-Şâtıbiyye, ed-Dürra, eş-Şifâ* ve *Tayyibe* gibi kitapları okuttuğunu vermiş olduğu icâzetlerde zikretmiştir.²⁰ 1100/1688 yılında sadrâzam imamlığı da yapan Ali el-Mansûrî, Sultan Ahmed Camii'nde şeyhülkurrâlık görevini yaparken hicrî 1134 senesinde sabah vakti vefat etmiştir. Cenaze namazı Ayasofya'da kılınarak Üsküdar'a defnedilmiştir.²¹ Çok yönlü bir âlim olan el-Mansûrî, bulunduğu döneme damga vuran birçok talebe yetiştirmiştir. Öğrencileri arasında Köprülüzâde Ahmed Paşa (ö. 1087/1676), Nûman Paşa (ö. 1131/1719),²² Muhammed b. Sâlim el-Basrî (ö. 1134/1722), Hoca Paşa Camii İmamı Hasan b. Muhammed (ö. 1136/1724),²³ Abdurrahman b. Muhammed

¹⁸ el-Mansûrî, *İcâzetnâme*, 1a-6b; Gökdemir, "Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Osmanlı İlim Dünyasına Katkıları", 116-117.

¹⁹ Şeyhî, *Vekâyiü'l-fudalâ*, 3/677/678; Gökdemir, *Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Meşhur Mısır Tariki Kurrâları*, 61.

²⁰ el-Mansûrî, *İcâzetnâme*, 6b.

²¹ Ali el-Mansûrî, *Tertîbü'l-kurâât* (Süleymaniye Ktp., Fatih Blm., 36), 1a-b; Ali el-Mansûrî, *Şerhu Ferâidü'l-vefiyye bi zikri mâ lem tahvîhi'l-Elfiyye* (Süleymaniye Ktp., Laleli Blm., 3351), 1a; Gökdemir, "Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Osmanlı İlim Dünyasına Katkıları", 121.

²² el-Mansûrî, *İcâzetnâme*, 3a. Köprülü ailesinin Kur'ân eğitimi ve kıraatine katkıları önemlidir. Konuyla ilgili bkz. Ahmet Gökdemir, "Köprülü Ailesinin Kur'ân Eğitimi ve Kıraatine Katkıları", *İHYA* 4/2 (2018), 331-355.

²³ el-Mansûrî, *İcâzetnâme*, 97a.

el-İzmîrî (ö. 1154/1741), Yûsufefendizâde (ö. 1167/1754), Köp-rülü Abdullah Paşa (ö. 1171/1758) gibi isimler bulunmaktadır.²⁴ Ali el-Mansûrî, kırâatin yanında siyer ve Arap dili alanında da eserler vermiştir. Onun kırâatle alakalı yazmış olduğu eserleri; *Tahrîru't-turuk ve'r-rivâyât*,²⁵ *Hall-ü mücmeli't-Tayyibât*,²⁶ *Reddü'l-ilhâd fi'n-nutki bi'd-dâd*,²⁷ *Risâletü'r-reddiyye fi Risâlet-i İbn Çanem*,²⁸ *Risâle fi mes'elet-i âlâne*,²⁹ *Risâle fi beyâni evcûhi't-tekbîr fi'l-hatm*³⁰ ile *Risâle fi's-suâl ve'l-ecvibe'dir*.³¹

1.3. Eserleri

Hasen b. Muhammed'in kırâate dair *Şerh-i Cedîd-i Karabaş*³² ve *Tahrîr*³³ isimli iki tane eseri bulunmaktadır. Aşağıda bu eserler hakkında bilgi verilecektir.

1.3.1 *Şerh-i Cedîd-i Karabaş*

*Karabaş Tecvîdi*³⁴ üzerine kaleme alınmış bir şerhtir. Müellif,

²⁴ Gökdemir, *Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Meşhur Mısırlı Tariki Kurrâları*, 100; Öge-Tugantay, "Tahrîrât İlmine Katkısı Bağlamında Ali el-Mansûrî ve Tahrîru't-Turuk Adlı Eseri", 44.

²⁵ Ali b. Süleyman el-Mansûrî, *Tahrîru't-turuk ve'r-rivâyât min tariki Tayyibeti'n-Neşr* (Süleymaniye Ktp., İbrâhim Efendi Blm., 43), 1b-109a.

²⁶ Ali b. Süleyman el-Mansûrî, *Hallü mücmeli't-Tayyibât* (Süleymaniye Ktp., İbrâhim Efendi Blm., 53), 5a-111b.

²⁷ Ali b. Süleyman el-Mansûrî, *Reddü'l-ilhâd fi'n-nutki bi'd-dâd* (Süleymaniye Ktp., Hacı Selim Ağa Blm.), 1b-9a.

²⁸ Ali el-Mansûrî, *Risâletü'r-reddiyye fi Risâlet-i İbn Çanem* (Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbî Blm., 24), 9b-13b.

²⁹ Ali b. Süleyman el-Mansûrî, *Risâle fi mes'elet-i âlâne* (Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbî Blm., 2093), 103a-112a.

³⁰ Ali b. Süleyman el-Mansûrî, *Risâle fi beyâni evcûhi't-tekbîr fi'l-hatm* (Süleymaniye Ktp., Fatih Blm., 68), 1b-9b.

³¹ Ali b. Süleyman el-Mansûrî, *Risâle fi's-suâl ve'l-ecvibe* (Süleymaniye Ktp., İbrâhim Efendi Blm., 28), 1b-4a.

³² Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 2/29; Hasan b. Muhammed, *Şerh-i Cedîd-i Karabaş* (Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi Blm. 11), 1b-79a.

³³ Hasan b. Muhammed, *Tahrîr* (Manisa Yazma Eserler, Akhisar Zeynelzâde, 1483), 131a.

³⁴ Molla Abdurrahman Karabaşî (ö. 904/1498) tarafından kaleme alınan bu eser,

eserinin giriş kısmında toplumda çokça okutulan ve ezberletilen *Karabaş Tecvîdi'*nin, muhtasar olduğu için herkesçe anlaşılmadığını ve beyâna muhtaç olduğunu dile getirerek bu işe başladığını aktarmıştır. Ayrıca o, harflerin mahreçlerini ve sıfatlarını bilmenin gerekliliğinden bahsedip Kur'ân'ı tecvîdle okumanın farz-ı 'ayn, terkinin ise haram olduğuna vurgu yapmış ve muteber kitaplardan alıntı yaparak Hafs'ın rivâyetini açıklayacağını söylemiştir. Müellif, kırâatin rükünlerini de aktardıktan sonra şerh başlamıştır. Şerh kısmında harf-i med, medd-i tabîî, medd-i muttasıl, medd-i munfasıl, medd-i lâzım, medd-i ârız, medd-i lîn, tenvîn ve nûn-u sâkin, izhâr, iklâb, idğâm-ı me'a'l-ğunne, idğâm-ı bilâ ğunne, idğâm-ı misleyn, idğâm-ı mütecâniseyn, idğâm-ı mütekâribeyn, idğâm-ı şemsiyye, izhâr-ı kameriyye, kalkale, hükümû'r-râ, lafzatullah, zamir, sekte konuları ele alınmıştır. Eserin zeyl kısmında ise harflerin mahreçleri ve sıfatları açıklanmaktadır.³⁵ Teze konu olan bu eser, üçüncü bölümde detaylı şekilde ele alınacaktır.

1.3.2. *Takrîr*

Bir sayfadan oluşan bu *Takrîr*, isnâd hakkında bilgi vererek kırâatleri müşâfefe yoluyla hocanın ağzından almanın önemini anlatmaktadır.³⁶

uzun yıllar Osmanlı'da okutulmuş, Cumhuriyet döneminde de okutulmaya devam edilmiştir. Muhtasar olduğu için üzerine birçok şerh yazılan *Karabaş Tecvîdi*, harf-i med, medd-i tabîî, medd-i muttasıl, medd-i munfasıl, medd-i lâzım, medd-i ârız, medd-i lîn, tenvîn ve nûn-u sâkin, ihfâ, izhâr, iklâb, idğâm-ı me'a'l-ğunne, idğâm-ı bilâ ğunne, idğâm-ı misleyn, idğâm-ı mütecâniseyn, idğâm-ı mütekâribeyn, idğâm-ı şemsiyye, izhâr-ı kameriyye, kalkale, hükümû'r-râ, lafzatullah, zamir, sekte, harflerin mahreçleri ve sıfatlarını anlatan bir tecvîd kitabıdır. Bkz. Abdurrahman Karabaşî, *Sualli Cevaplı İzhahlı Karabaş Tecvîdi*, çev. Ali Özek (İstanbul: Hisar Yayınları, 2019), 4-23; Hasan Efendi, *Şerh-i Cedîd-i Karabaş* (Reşid Efendi Blm., 11), 1b-79a; Ali Çiftçi, "Kur'ân Okuyucularının Uygulamasında İttifak Sağlayamadıkları Bir Konu Olan İklâb'ın Değerlendirilmesi", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32 (2011), 243.

³⁵ Hasan Efendi, *Şerh-i Cedîd-i Karabaş* (Reşid Efendi Blm., 11), 1b-79a.

³⁶ Hasan Efendi, *Takrîr* (Akhisar Zeynelzâde, 1483), 131a.

2. ŞERH-İ CEDÎD-İ KARABAŞ ADLI ESERİN İÇERİĞİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

2.1. Eserin Adı ve Fiziksel Yapısı

Eserin adı ilk sayfada ve kapak sayfasında geçtiği üzere *Şerh-i Cedîd-i Karabaş*'tır. Ayrıca müellif eserin içinde konuları anlatırken *Şerh-i Cedîde* ismini sıkça kullanmıştır.

Kitap, yetmiş dokuz varak olup, yüz elli sekiz sayfadan müteşekkildir ve Osmanlı Türkçesi ile kaleme alınmıştır. Bununla birlikte müellif konuyu anlattıktan sonra aynı ifadeleri Arapça olarak dile getirmiş; istifade ettiği kaynaklardan Arapça metinleri birebir eserinde aktarmıştır. Eserin sayfa satırları arasında uyum bulunmakla birlikte kapak sayfası on, diğer sayfaları ise on üç satırdan meydana gelmektedir. Kitap, eserin isminin yer aldığı ilk sayfa atlanarak ikinci sayfadan itibaren numaralandırılmış olup çalışmada bu sayfa sayıları esas alınmıştır. Şuna da değinmek gerekir ki eserin bir ve ikinci sayfalarında metin yer almamaktadır.

2.2. Kitabın Bölümleri ve Konuları

Eser mukaddime, şerh ve zeyl olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Müellif, mukaddime bölümünde eseri niçin yazdığını ifade etmiş; tecvîd ilminin hükmü, kırâatin sıhhat şartları, Kur'ân'ın nüzûlü, kırâat öğrenme usûlleri ve tecvîd ilminin farz oluşuyla alakalı bilgilere yer vermiştir. Hasan Efendi, şerh bölümünde Hafs rivâyeti üzerine genel tecvîd kurallarını ele almış, bazen de diğer kurrâların usûllerine değinmiştir. Müellif son olarak zeyl kısmında harflerin mahreçlerini ve sıfatlarını detaylı bir şekilde anlatmıştır. Bu çalışmada öncelikle mukaddime bölümündeki konular ele alınacaktır. Sonrasında ise eserin en kapsamlı kısmı olan şerh bölümü incelenecektir. Son olarak da "Zeyl Mesâilü't-Tecvîd ve Beyânü Bâki'l-Mahrec" başlığı altındaki konulara yer verilecektir.

2.3. Mukaddime

Hasan b. Muhammed, eserine Kur'ân'ı, Hz. Peygamber'e Arapça olarak indiren Allah Teâlâ'ya hamdin yanı sıra Hz. Peygamber'e, ailesine, ashâbına ve kıyamete kadar ona tâbî olanlara salât ile başlamıştır. Müellif, şeyhi'-ş-şüyûh Karabaş Efendi'nin fenn-i kırâatten tecvîd ilmini Türkî lisân'a göre tercüme ettiğini, fakat mücez ve muhtasar olduğu için herkesin mezkûr eseri anlayamadığını ifade ederek bu telifin beyana muhtaç olduğunu dile getirmiştir. O, Karabaş Efendi'nin bu ilm-i şerîfte ve fenn-i latîfte harflerin mahreçlerini ve sıfatlarını öğrenmenin farz-ı 'ayn olduğuna işaret etmediğini; bununla birlikte insanların çoğunun tecvîd ilmini nevâfilden saydığını ve kılet-i rağbet (rağbetin azalması) olduğu için bu risâleyi yazdığını belirtmiştir. Müellif, bu bölümde kendisini abd-i fakîr imâm-ı müslim diye nitelemiş ve şu ifadelere yer vermiştir: "Killet-i bizâa (az sermaye), azıcık maya ve yesîr-i sermaye ile kudretim oldukça muteber kitaplara baktıktan sonra tecvîd ilmini bilmenin ve öğrenmenin farzıyyetini, bu ilmin terki halinde ise günaha ve isyana düşüleceğini, Kur'ân'ı ezberlemenin farz-ı kifâye olduğunu, tecvîd ile okumanın farz, tecvîdsiz okumanın ise haram olacağını, bunula birlikte mücez ve muhtasar olan konuları Türkî ve Arabî hüzzâkın (hocalar) yazdıklarına göre Hafs'ın rivâyetini açıklayacağım." Hasan Efendi, bu açıklamalardan sonra "âlemlerin Rabbi, istifâde eden müslüman din kardeşlerimize faydalanmayı kolay eylesin" diye dua etmiştir.³⁷

Müellif, duadan sonra mukaddime kısmında ilk olarak kırâatin sıhhat şartlarını saymış, sonrasında tecvîdin önemine değinerek tecvîdin hükmünü açıklamıştır. Bu bölümde semâ ve arz kavramlarını da açıklayan Hasan b. Muhammed, müsanni-

³⁷ Hasan Efendi, *Şerh-i Cedîd-i Karabaş* (Reşid Efendi Blm., 11), 1a-3a.

fin³⁸ risâlesine Kitâb-ı Kerîm'e iktidâ için besmele, hamdele ve salvele ile başladığını ifade ederek şerh kısmına giriş yapmıştır. Çalışmanın bundan sonraki kısmında mukaddime bölümündeki konular sırasıyla ele alınacaktır.

2.3.1. Kırâatin Sahih Olmasının Şartları

Kırâat ilmi dinî ilimlerin en üstünü ve en şerefli sayılmış; bu ilmin öğrenimi ve öğretimiyle meşgul olmanın müslümanlar üzerine farz-ı kifâye olduğu dile getirilmiştir.³⁹ Bu nedenle İslâm toplumlarında bu ilmin okunmasına ve okutulmasına büyük önem verilmiştir. İslâm dininin en temel kaynağı olan Kur'ân'ın kelimelerindeki edâ keyfiyetini ve telaffuzundaki farklı okuyuşları zabt altına alarak muhafaza etme görevini üstlenen kırâat ilmi, var olan kırâatleri belli şartlara tabi tutarak süzgeçten geçirmiştir.⁴⁰

Bir kırâatin sahih olabilmesi için kırâat âlimlerinin çoğunluğunun üzerinde ittifak ettiği üç şart vardır ki bunlar; Arapça dil bilgisi kurallarına bir vecihle de olsa muvâfık olması, Hz. Osman'ın istinsâh ettiği mushaflardan birine takdîren de olsa muvafık olması, sahîh ve muttasıl bir senedle Hz. Peygamber'e kadar ulaşmasıdır. Bu üç şarta haiz olan kırâatler sahîh kabul edilerek Kur'ân sayılmıştır. Söz konusu kurallara uymayanlar ise şâz olarak nitelendirilmiştir.⁴¹ Bunların yanında bazı âlimler tarafından Kur'ân'a ve hadise muvâfakat, şâz olan kırâatlarla bağının olmaması, kurrâların ittifakı olan kırâatlere ve kay-

³⁸ Abdurrahman Karabaş.

³⁹ M. b. M. İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mükrîn ve mürşidü't-tâlibîn*, thk. Nâsır Mühammedî Muhammed Câd (Kahire: Dâru'l-Âfâkı'l-'Arabiyye, 2010), 62. Pâluvî, *Zübde*, 3.

⁴⁰ Ahmed b. Muhammed ed-Dimyâtî el-Bennâ, *İthâfû fuzalâ'i'l-beşer fi'l-kirâati'l-erba'ate 'aşer*, thk. Enes Mehre (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2011), 41-42; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Fâziletleri*, 41-42.

⁴¹ Şihâbüddîn İbnü'l-Cezerî, *Şerhu Tayybetü'n-Neşr fi'l-kirâati'l-'aşr*, thk. Enes Mehre (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2011), 7.

naklara dayanması, kurrânın yaşadığı şehirde okunan kırâat hakkında icmâ oluşması ve bu icmânın kırâat alanında söz sahibi kimselere uzanması gibi farklı kriterler de göz önünde bulundurulmuştur.⁴² Sahîh kırâatler Kur'ân'ın indirildiği yedi harften sayılmaktadır. Reddi ve inkârı câiz olmayan bu kırâatleri kabul etmek müslümanlar üzerine vâciptir. Şâz olarak nitelenen kırâatler ise makbul olmamakla birlikte bunlarla Kur'ân olarak okunması da câiz değildir. Dolayısıyla gerek namaz içinde gerekse namaz dışında bu kırâatlerle ibadet edilemez.⁴³ Müellif Hasan b. Muhammed de çoğunluğun kabul ettiği meşhur üç şartı, senedi sahîh, 'Arabiyâta ve resme mutabakat şeklinde ifade etmiş; bunları eserinin mukaddime kısmında erkân-ı kırâat adı altında zikretmiştir.⁴⁴

2.3.2. Tecvîd İlmi

Tecvîd kelimesi, جود kökünden türemiş bir mastar olup tef'îl bâbındandır. Sözlükte "bir nesneyi güzel eylemek ve hoşca yapmak" manasına gelmektedir.⁴⁵ Tecvîdin terim olarak birçok tanımı yapılmıştır. Bunlardan Saçaklızâde el-Mar'aşî (ö. 1145/1732) tecvîdi şöyle tanımlamaktadır: "علم يبحث فيه عن مخارج الحروف وصفاتها/Kendisinde harflerin mahreçlerinden ve sıfatlarından bahsedilen bir ilimdir".⁴⁶

İbnü'l-Cezerî ise tecvidi "وهو اعطاء الحروف حقها من صفة لها ومستحقها"

⁴² Osman Bayraktutan, "Kırâat İlminin Dünü Bugünü Yarını", *Iğdır Üniversitesi Yayınları*, (Aralık 2017), 117-122.

⁴³ M. b. M. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâati'l-'aşr*, ed. Ali Muhammed et-Dabbâ' (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiye, b.y.y.), 1/9; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Fâziletleri*, 65-67.

⁴⁴ Hasan Efendi, *Şerh-i Cedîd-i Karabaş* (Reşid Efendi, 11), 3a.

⁴⁵ Mütercim Âsım Efendi (İstanbul: Pasifik Ofset, 2013), "el-Okyânûsu'l-Basit fi Tercemeti'l-Kâmüsi'l-Muhît Kâmüsu'l-Muhît Tercümesi", 1394; Nihat Temel Temel, *Kırâat ve Tecvîd İstılahları* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2018), 159.

⁴⁶ Saçaklızâde Mehmed el-Mer'aşî (ö. 1145/1732), *Cühdü'l-mukıll*, thk. Sâlim Kuddürî el-Hamed (Amman: Dâru 'Ammâr, 2001), 109.

ورد كل واحد لاصله/O (tecvîd), harflerin her bir sıfattan hakkını ve müstehakkını vermek ve her bir harfi aslına götürmektir"⁴⁷ şeklinde tarif etmiş; bunun yanı sıra lâzımî ve ârizî sıfatlarına vurgu yaparak harflerin mahrecinden çıkarılması gerektiğini ifade etmiştir.

2.3.3. Tecvîdin Hükümü

Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Peygamber'e tecvîdle indirilmiş; o da ashâbına tecvîdle öğretmiş ve bugüne kadar da bu şekilde intikal etmiştir.⁴⁸ Tecvîd, teorik ve pratik yönü olan bir ilimdir. Kitaplardan okuyarak teorik yönü öğrenilse de uygulamasının fem-i muhsinden⁴⁹ dinlenerek öğrenilmesi büyük önem arz etmektedir.⁵⁰ Kur'ân-ı Kerîm'i usûlüne uygun bir şekilde doğru okunmasını sağlayan tecvîd ilmini öğrenmek müslümanlar üzerine farz-ı kifâyedir. Öğrendikten sonra uygulamak ise Kur'ân, sünnet ve icmâ ile sabit olmakla birlikte farz-ı 'ayndır.⁵¹ İmâm Cezerî *Mukaddime*'sinde tecvîd öğrenmenin gerekliliğine vurgu yaparak Kur'ân'ın tecvîdle indiğini ve bize kadar da bu şekilde geldiğini söylemiş; Kur'ân'ı tecvîdsiz okuyanın günahkâr olacağını dile getirmiştir. Ayrıca o, tecvîdi, tilâvetin süsü ve kırâatin zîneti olarak nitelemiştir.⁵²

⁴⁷ M. b. M. İbnü'l-Cezerî, *Mukaddimetü'l-Cezerî ve Tercümesi*, çev. M. Sadi Çögenli (İstanbul: Âsitâne Yayınları, b.y.y.), 7.

⁴⁸ İbnü'l-Cezerî, *Mukaddime*, 6.

⁴⁹ İlk olarak İbnü'l-Cezerî'nin kullanmış olduğu bu kavram "doğru telaffuzu ve güzel okumayı temsil eden ağız" manasında Kur'ân'ı en güzel şekilde okuyan ve okutan kimselere verilen isimdir. Bkz. Fethullah Bakırcı, *Kur'ân Kırâatinde Fem-i Muhsin Kavramı* (İstanbul: Sabahattin Zaim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 15-16.

⁵⁰ Abdurrahman Çetin, *Kur'an Okuma Esasları* (Bursa: Emin Yayınları, 2013), 84.

⁵¹ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukîll*, 109-110; Muhammed Mekkî Nasr el-Cüreyşî (ö. 1905), *Nihâyetü'l-kaolî'l-müfîd fî 'ilmi tecvîdi'l-Kur'âni'l-mecîd*, thk. Ahmed Ali Hasan (Kahire: Mektebetü'l-Âdâb, 2011), 18; Alican Dağdeviren, *Kur'ân Okuma Sanatı* (İzmir: Işık Akademi Yayınları, 2009), 18.

⁵² İbnü'l-Cezerî, *Mukaddime*, 6-7.

Hasan Efendi, (ورتلناه ترتيلا)⁵³ âyetini delil göstererek Kur’ân-ı Kerîm-i tecvîd ile okumanın farz-ı ‘ayn, tecvîdsiz okumanın ise haram olduğunu aktarmıştır. Müellif, Kur’ân’ın ancak lafzının fesâhatiyle ve manasının belâğatiyle mûciz olacağını; fesâhatle okumadığı takdirde kârînin lahn-ı şenî’e⁵⁴ düşeceğini bunun ise haram olduğunu belirtmiştir. Müellif konuyla alakalı yukarıda geçen *Mukaddime* beyitlerini eserinde aktarmıştır. O, Kur’ân’ı Kerîm-i ezberlemenin de farz-ı kifâyeye olduğuna vurgu yapmıştır.⁵⁵

2.3.4. Kur’ân’ın Nüzûlü

Kur’ân-ı Kerîm, (فى لوح محفوظ) “O korunmuş bir levhada (levh-i mahfûzda)’dır”⁵⁶ âyetinde belirtildiği üzere ilk olarak levh-i mahfûzda yerini almıştır. Sonrasında ise Kadir gecesinde Beytülizze’ye (dünya seması) toplu olarak indirilmiş,⁵⁷ oradan da yirmi üç seneye yakın bir süre zarfında Hz. Peygamber’e, Cebrâil aracılığıyla peyderpey inzâl olmuştur.⁵⁸ Hz. Peygamber, Cebrâil’den almış olduğu vahyi ezberlemiş ve vahiy kâtiplerine yazdırarak ashâbına öğretmiştir. Ashâb da Kur’ân öğrenimine ve öğretimine büyük önem vermiş; “Sizin en hayırlınız Kur’ân’ı öğrenen ve öğretenlerinizdir”⁵⁹ hadisine mazhar olabilmek için ellerinden geleni yapmışlardır.⁶⁰

⁵³ el-Furkân, 25/32.

⁵⁴ “Hata etmek, doğrudan sapmak” manasında lahn kelimesi ile “kabîh olmak” anlamındaki şenî’ sözcüğünden meydana gelen bu ifade ile kabîh (çirkin) ve kötü hata kastedilmektedir. Müellif eserinde bu kavramı çok kullanmıştır. Hasan Efendi, konuları anlattıktan sonra kurallara uyulmadığı takdirde lahn-ı şenî’e düşüleceğini dile getirerek bundan kaçınılmasını istemiştir. Bkz. Âsım Efendi, “şna” 4/3400; Pakdil, *Ta’lim Tecvîd ve Kırâat*, 31.

⁵⁵ Hasan Efendi, *Şerh-i Cedîd-î Karabaş* (Reşid Efendi, 11), 3a-3b.

⁵⁶ el-Bürûc, 85/22.

⁵⁷ el-Kadr, 97/1.

⁵⁸ Muhsin Demirci, *Kur’ân Tarihi* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2015), 65-68.

⁵⁹ el-Askalânî, *Fethu’l-Bârî*, 10/312.

⁶⁰ İsmail Karaçam, *Kur’ân Tilâvetinin Esasları* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2018), 20;

Hasan Efendi, Kur'ân'ın bu ümmete tecvîd ile nâzil, tevâtür ile vâsıl olduğunu; Cibrîl'in, Kur'ân'ı levh-i mahfuzdan ahzettğini,⁶¹ ondan da Resûlullah'a vâsıl olduğunu, Resûlullah'dan sahâbe-i kirâmın ahzettğini, sahâbeden ise tâbiînin öğrendiğini ifade etmiştir. Müellif tâbiînden râvilerin, râvilerden tariklerin ahzettğini aktararak tariklerin semâ ve ahze razı olmayıp senedleri sahîh, Arapça'ya muvâfık ve resme ittibâ eden kitaplar tedvîn ettiklerini dile getirmiştir.⁶²

2.3.5. Kur'ân Kırâatini Öğrenme Usûlleri

Kur'ân tilâveti diğer ilimler gibi kitaplardan okunarak tam manasıyla kavranamaz. Teorik bilginin yanında pratik yönünün de olması, Kur'ân öğrenimini uzman bir hocadan almayı gerekli kılmaktadır.⁶³ Bu bağlamda kırâat eğitiminde üç usûl kullanılmakta olup bunlar edâ, semâ' ve arzdır. Bunlardan semâ', hocanın okuyup talebenin dinlemesi anlamına gelmektedir. Hz. Peygamber, Kur'ân'ı semâ' yöntemiyle Cebrâil'den almış; sahâbe de Hz. Peygamber'den bu şekilde öğrenmiştir. Kur'ân kırâatinin semâ' yoluyla öğretilmesi daha çok ilk devirlerde uygulanmıştır. Bu yöntem ferdi olarak icra edildiği gibi toplu olarak da sürdürüle gelmiştir. Talebenin okuyup hocasının dinlemesi şeklinde yapılan eğitim metoduna ise arz denilmiştir. Bu usûl de Hz. Peygamber'e dayanmaktadır. Nitekim o, her yıl Ramazan ayında Cebrâil'e, Kur'ân'ı arz ederdi. Hz. Peygamber, vefat edeceği sene iki defa arz etmiştir.⁶⁴ Önceden beri uygulanan bu usûl daha çok tercih edilmiştir. Bunda da aynı anda birden çok öğrencinin ders okuması uygun

Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 37-40.

⁶¹ Almak, kabul etmek, öğrenmek.

⁶² Hasan Efendi, *Şerh-i Cedîd-î Karabaş* (Reşid Efendi, 11), 3b-4a.

⁶³ Pâluvî, *Zübde*, 7; Karaçam, *Kur'ân Tilâvetinin Esasları*, 145.

⁶⁴ el-Askalâni, *Fethu'l-Bârî*, 10/285-286.

görülmüştür.⁶⁵ Arz ve semâ' usûllerinin birlikte icrâ edilmesine ise edâ denilmektedir.⁶⁶

Müellif risâlesinde peş peşe olan Kur'ân kırâatine tilâvet, hocadan ahzetmeye edâ denildiğini aktarmış; kırâatin ise ikisinden daha kapsayıcı olduğunu dile getirmiştir. Hasan Efendi, hocadan ahzetmenin iki şekilde olacağını; bunlardan ilkinin mütekaddimûn mesleği üzere hocanın okuyup talebenin dinlemesi, diğerinin ise müteahhirûn metodu olarak öğrencinin okuyup hocanın dinlemesi şeklinde olduğunu aktarmıştır. Ayrıca müellif, kendi zamanında ezbere ve zabta daha uygun olduğu için müteahhirûn yönteminin evlâ olduğunu belirtmiştir.⁶⁷

2.4. Şerh Bölümü

Hasan b. Muhammed, eserin en kapsamlı bölümü olan şerh kısmında Hafs rivâyetini esas alarak med, ğunne, ihfâ, idġâm, kalkale, zamîr, lafzatullah, iklâb, izhâr, sekte ve hükmü'r-râ konularını detaylı bir şekilde ele almış; bazı yerlerde farklı imamların okuyuşlarına da değinerek konuyu kapsamlı bir şekilde anlatmıştır. Hasan Efendi, tecvîd kaidelerini anlattıktan sonra Kur'ân kırâatinde yapılan hatalara dikkat çekmiş; bu bağlamda okuyuculara ve okutuculara önemli nasihatlerde bulunmuştur. Müellif kırâat alanında söz sahibi âlimlerin ifadelerini de eserinde aktararak, kendi görüşlerine delil getirmiş ve konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır. Bu bölümde söz konusu tecvîd kuralları incelenecektir.

⁶⁵ Suyûtî, *el-İtkân*, 237-238; Tetik, "Kırâat ilminin Öğretilmesi Usülleri", 239-243; Temel, *Tecvîd İstılahları*, 147.

⁶⁶ Gökdemir, *Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Meşhur Mısır Tariki Kurrâları*, 195.

⁶⁷ Hasan Efendi, *Şerh-i Cedid-i Karabaş* (Reşid Efendi, 11), 4b-5b.

2.4.1. Harf-i Med

Lügat olarak “ziyâde etmek ve uzatmak”⁶⁸ anlamına gelen med kavramı, kırâat ıstılahında med harfleri sebebiyle sesin uzatılmasıdır. Kendinden önceki harfi harekesi yönünde uzatan harflere ise harf-i med denilmektedir.⁶⁹

Harf-i med üç tane olmakla birlikte bunlar, vâv (و), yâ (ى) ve elif (ا) harfleridir. Buna göre vâv (و) sâkin olup kendinden önceki harfin harekesi damme olursa harf-i med olur. (يوقنون، يفتطمعون، يعلنون)⁷⁰ örneklerinde vâv (و), harf-i med olarak önceki harfi harekesi doğrultusunda uzatmaktadır. Yine yâ (ى) sâkin olup kendinden önceki harfin harekesi kesre olursa harf-i med olur. (سبق، الرحيم)⁷¹ lafızlarında görüldüğü üzere yâ (ى), harf-i med olarak önceki harfi uzatmıştır. Elif (ا) ise (كان، زلزالها)⁷² örneklerinde olduğu gibi daima sâkin olur. Buna göre kendisinden önceki harfin harekesi fetha olursa elif (ا) harf-i med olur.⁷³

Müellif, eserinde vâv (و), yâ (ى) ve elif (ا)'in hurûf-ı med olarak isimlendirildiğini, harf-i medlerin bir elifle tahakkuk edeceğini ve bir elif miktarının bu harflerden asla zâil olmayaçağını ifade etmiştir. O, bu medlere medd-i aslî, medd-i zâtî, medd-i tabîî isimlerinin verildiğini aktarmış; bunlar üzerine ziyâde kılındığında ise medd-i fer'î denildiğini dile getirerek meddât bahsinde bu konunun anlatılacağına işaret etmiştir.

⁶⁸ Âsım Efendi, “mdd”, 2/1595.

⁶⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/199; Ali el-Kârî (ö. 1014/1605), *el-Minehu'l-fikriyye fi şerhi'l-Mukaddimetil-Cezeriyye*, thk. Usâme Atâya (Dimeşk: Dâru'l-Gavsânî li'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, 2012), 220; Mekkî, *Nihâyetü'l-kauli'l-müfid*, 171; Hasan Efendi, *Şerh-i Cedîd-î Karabaş* (Reşid Efendi, 11), 11b.

⁷⁰ el-Bakara, 2/4, 75, 77.

⁷¹ el-Bakara, 2/11, 37; ez-Zümer, 39/71.

⁷² el-Fatiha, 1/4; el-Bakara, 2/34; el-Zilzâl, 99/1.

⁷³ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye li-tecvîdi'l-kirâe ve tahkiki lafzi't-tilâve*, thk. Ahmed Hasan Ferhât (Amman: Dâru 'Ammâr, 1992), 125; M. b. M. İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd fi 'ilmi't-tecvîd* (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 79; Karabaşî, *Karabaş Tecvîdi*, 8-9.

Ayrıca o, vâv (و) ve yâ (ی) harflerinin kendisi sâkin olup önceki harf fethalı olursa harf-i lîne dönüştüğünü; elif (ا)'in ise daima sâkin kalarak başka bir harfe çevrilme imkanının olmadığını belirtmiştir. O, medd-i lîn bahsinde bu konunun detaylı anlatılacağına vurgu yapmıştır.⁷⁴

2.4.2. Med Çeşitleri

Tecvîd konuları arasında önemli bir konuma sahip olan med bölümü aslî ve fer'î olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır.⁷⁵

2.4.2.1. Bâb-ı Medd-i Tabî (Aslî Med)

Bir kelimede med harflerinden biri gelir sonrasında sebab-i med⁷⁶ bulunmazsa medd-i tabî olur. Bu durumda ziyade yapılmadan med harfi isbât edilerek okunur. Bu med çeşidine medd-i zâtî, medd-i aslî ve kasr da denmektedir. (كان، يقول، سيق)⁷⁷ örneklerinde olduğu gibi. Medd-i tabî bazen yazıda olmadığı halde (له، به)⁷⁸ zamirlerinde olduğu üzere okunuşta olur. Bu durumda harf-i med takdir edilerek okunur.⁷⁹ Medd-i tabînin bir elif miktarı⁸⁰ uzatılması vacip olmakla birlikte bu miktarın üstüne çıkmak veya eksik yapmak haramdır.⁸¹

Hasan Efendi, bu meddi, medd-i aslînin üzerine ziyâde kılı-

⁷⁴ Hasan Efendi, *Şerh-i Cedîd-î Karabaş* (Reşid Efendi, 11), 5b-6b.

⁷⁵ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 173.

⁷⁶ Hemze ve sükûndan ibaret sebab-i med, harf-i medden sonra gelerek medd-i tabî üzerine ziyade gerektiren sebep demektir. Bkz. Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 203-204.

⁷⁷ el-Bakara, 2/8, 34; ez-Zümer, 39/71.

⁷⁸ el-Bakara, 2/22, 117.

⁷⁹ Mekkî, *Nihâyetü'l-kaoli'l-müfîd*, 172; el-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye*, 80.

⁸⁰ Bu miktarın ölçüsü iki hareke süresince sesin uzatılmasıdır. Burada harenin biri med harfine diğeri ise önceki harfe aittir. Buna ilave olarak "bir parmak kaldıracak kadar", "bir elif diyecek kadar", "iki hareke miktarı kadar zamandır" şeklinde tarifler de yapılmıştır. Bkz. Karabaşî, *Karabaş Tecvidi*, 5; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Fâziletleri*, 256.

⁸¹ Mekkî, *Nihâyetü'l-kaoli'l-müfîd*, 172; el-Mer'aşî, *Cühdü'l-mukill*, 213.

nan medd-i fer'îyi terk etmek olarak tanımlamış; bunun medd-i fer'îye nispetle kasr olarak da adlandırıldığını belirtmiştir. Müellif isim, fiil veya harf olsun vakf ve vasl halinde medd-i tabînin sabit olacağını aktarmış ve şu örnekleri vermiştir: (قال، كان، فانتون،) ⁸² Ayrıca (انا، لكننا، الظنوننا، السببلا، الرسولا، كانت قواريرا، سلاسلا) ⁸³ elfâz-ı şerîfelerin vakfında elif-i hevâinin sâbit, vasl halinde ise sâkıt olacağını ifade etmiştir. O, medd-i tabînin sebebi olmadığına bir elif miktarı uzatılarak okunmasının vâcib olduğunu; ziyadesinin lahn-ı şenî' ve haram olacağını dile getirmiştir. Bunun yanı sıra müellif, bir elif ölçüsünün bir parmak kaldırarak kadar olduğunu ve bu miktar-ı veznin, hüzzâktan ahz ile malum olacağını beyân etmiştir. Hasan Efendi, *Beyânü'l-müşkilât* adlı eserden alıntı yaparak konuyla alakalı görüşlerine delil getirmiş; Haremeyn-i Şerîfeyn'deki Şâfî ve Hanefî imamların çoğunun medd-i tabîyi iki elif veya daha fazla uzattıklarını, bunun ise haram olduğunu aktarmıştır. ⁸⁴

2.4.2.2. Fer'î Med

Aslî med üzerine hemze ve sükûn sebebiyle ziyade gerektiren medde, medd-i fer'î denir. ⁸⁵ Hasan Efendi medd-i fer'înin sebebi sükûn ve hemze olarak aktarmış; hemze için olan meddin medd-i vâcib ve medd-i câiz olduğunu zikretmiştir. Ayrıca o, aksâm-ı sükûnun: lâzım, vâcib, câiz ve ârız olmak üzere dört kısma ayrıldığını beyân ederek bunların kendi bâblarında anlatılacağını söylemiştir. ⁸⁶

⁸² el-Bakara, 2/30, 75, 116, 163.

⁸³ el-Bakara, 2/14; el-Kehf, 18/38; el-Ahzâb, 33/10, 66, 67; el-İnsân, 76/4, 15.

⁸⁴ Alâüddîn Trablusî, *Beyânü'l-müşkilât 'ale'l-mübtediine min ciheti't-tecvîd*, Mektebetü Câmi'atü'l-Meliki Su'ûd, 17; Hasan Efendi, *Şerh-i Cedîd-î Karabaş* (Reşid Efendi, 11), 10a-11b.

⁸⁵ el-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye*, 80; el-Bennâ, *İthâfü fudalâ'i'l-beşer fi'l-kırâati'l-erba'ate 'aşer*, 53.

⁸⁶ Hasan Efendi, *Şerh-i Cedîd-î Karabaş* (Reşid Efendi, 11), 12a-b.

2.4.2.2.1. Bâb-ı Medd-i Fer'î Muttasıl

Herhangi bir med harfinden sonra sebab-i medden hemze gelir ve bu ikisi aynı kelimedede bulunursa medd-i muttasıl olur.⁸⁷ Harf-i med zayıf, hemzenin telaffuzu ise zor olduğundan, kolaylaştırmak adına ziyâde kılınmıştır.^{88 89} (جانکم، وجىء، اولئك، سوء) lafızlarında görüldüğü üzere med harflerinden sonra hemze gelmiş ve aynı kelimedede yer almışlardır.

Medd-i muttasılı kırâat imamlarının hepsi aslî med üzerine ziyade kılarak okumuşlardır. Bu ziyade hususunda kırâat imam-ları ittifak halinde olduğundan bir eliften fazla okumak vâcip kabul edilmiştir. Fakat bu ziyadenin miktarı hususunda ayrılığa düşen kurrâ imamlar medd-i muttasılı farklı med miktarlarıyla icrâ etmişlerdir. Bu ihtilaftan dolayı farklı med mertebelerinin ziyade kılınması câiz görülmüştür.⁹⁰

Hasan Efendi, hemzenin harf-i medde ittisâlinden hasıl olan medd-i fer'îye, hemze ile harf-i med bir kelimedede olduğu için medd-i muttasıl denildiğini ifade ederek konuyla alakalı İbnü'l-Cezerî'nin şu ifadelerini aktarmıştır: وواجب ان جاء قبل همزة متصلا ان جمعا بكلمة.⁹¹ Müellif medd-i muttasılın mahall-i ittifâkı vâcip olduğundan medd-i vâcip olarak isimlendirildiğini dile getirmiş ve eimme-i kurrânın bu meddi merâtib-i erbe'a üzere icrâ ettiklerini söylemiştir. İlk olarak kırâat litaratüründe merâtib-i erbe'a⁹² diye isimlendirilen uygulamaya göre merteb-i ûlânın meddinin

⁸⁷ Mekkî, *er-Ri'âye*, 173; Ebû 'Amr ed-Dânî (ö. 444/1053), *et-Teyâsîr fi'l-kırââtî's-seb'i* (Kahire: Mektebetü's-Sekâfetü'd-Dîniyye, 2009), 35; İbnü'l-Cezerî, *Mukaddime*, 20; Karabaşı, *Karabaş Tecvidi*, 5-6.

⁸⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/314; Dağdeviren, *Kur'ân Okuma Sanatı*, 73.

⁸⁹ el-Bakara, 2/87; ez-Zümer, 39/69; el-Bakara, 2/5; Âl-i 'İmrân, 3/30.

⁹⁰ el-Mer'aşî, *Cühdü'l-mukoll*, 215; Muhammed Mekkî, *Nihâyetü'l-kavli'l-müfid*, 175; Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 209-210.

⁹¹ İbnü'l-Cezerî, *Mukaddime*, 20.

⁹² Bir elifin üzerine dört mertebe eklenerek uygulanan med kavramıdır. Bkz. Mustafa Atilla Akdemir, "Kırâat İlmi Eğitim-Öğretiminde Med Mertebeleri ve Ölçüleri Bağlamında Oluşan Ekoller", *Necmeddin Erbakan İlahiyat Fakültesi Dergisi* 45 (2018), 22.

Kâlûn (ـ), İbn Kesîr (ـ) ve Ebû 'Amr'a (ح), mertebe-i sâniyenin meddi İbn 'Âmir (ك) ve Kisâî'ye (ـ), mertebe-i sâlisinin meddi 'Âsım'a (ن), mertebe-i râbiânın meddi ise Verş (ج) ve Hamza (ف)'ya aittir.⁹³ Hasan Efendi bu med mertebelerine açıklık getirdikten sonra: Ey tâlib-i 'ilmi tecvîd ve ey râgib-ü tilâvet-i furkân-ı mecîd bu anlatılan med bahsini hemen yaz ve öğren ki Hafs'ın med mertebesine ve medd-i muttasılın vâcib olan mahall-i ittifâkına muttalî olasın. Zira kırâat bilgisi olanlar bu merâtib-i erbe'anın medlerinin birbirine mütefâvit ve muhâlif olduğunu bilirler. Vücûb ise ittifakta tahakkuk eder diye nasi-hatte bulunmuştur.⁹⁴

Müellif risâlesinde kırâat-i seb'a imamlarının med mertebelerini İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr* adlı eserinden faydalanarak altı görüş üzere açıklamıştır. Buna göre mertebe-i ûlâda Kâlûn (ـ), İbn Kesîr (ـ), Ebû 'Amr (ح)'ın medd-i muttasılı ittifak-ı ehl-i edâ ile vücûben iki elif med ettiklerini, mertebe-i sâniyede İbn 'Âmir (ك) ve Kisâî (ـ)'nin üç, mertebe-i sâlisede 'Âsım (ع)'in dört, mertebe-i râbiâda Verş (ج) ve Hamza (ف)'nın beş elif okuduklarını anlatmıştır. O, burada anlatılan elifât adedinin takrîben ve tahminen olup, vâcib olan mahalli ittifakın mertebe-i ûlânın görüşü olan iki elif olduğunu ve bütün kurrânın buna iştirak ettiğini ifade etmiştir.⁹⁵

Müellif, ikinci görüş olarak mertebeteyn⁹⁶ usûlünde Hamza (ف) ve Verş (ج)'in tûl (üç veya beş elif), diğer kurrâ imamların ise tevassutla (iki veya üç elif) okuduklarını zikretmiştir.⁹⁷ Üçün-

⁹³ Hasan Efendi, seb'a kırâatine göre med mertebelerini açıklamıştır.

⁹⁴ Hasan Efendi, *Şerh-i Cedid-î Karabaş* (Reşid Efendi, 11), 12b-13a.

⁹⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/316; Hasan Efendi, *Şerh-i Cedid-î Karabaş* (Reşid Efendi, 11), 13b-14a.

⁹⁶ Kasra ek olarak tûl ile tevassut ölçülerinin esas alınmasıdır. Bkz. Akdemir, "Kırâat İlmî Eğitim-Öğretiminde Med Mertebeleri ve Ölçüleri Bağlamında Oluşan Ekoller", 22.

⁹⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/315-317, 319; Hasan Efendi, *Şerh-i Cedid-î Karabaş* (Reşid Efendi, 11), 14a-14b.

cü görüşte ise Kâlûn (ب), İbn Kesîr (د), Ebû 'Amr (ح)'ın medd-i muttasılı iki veya bir buçuk, İbn 'Âmir (ك) ve Kisâî (ر)'nin üç veya iki buçuk, 'Âsım (ن)'ın dört veya üç buçuk, Verş (ج) ve Hamza (ف)'nın ise beş veya dört buçuk elif okuduklarını dile getirmiştir.⁹⁸

Müellif dördüncü olarak rutbe-i ûlâ (Kâlun, İbn Kesîr, Ebû 'Amr)'nın medd-i muttasılı bir ve rubu' (çeyrek) elif, rütbe-i sâniye (İbn 'Âmir, Kisâî)'nin bir buçuk elif, rütbe-i sâlisede ('Âsım)'nin iki eliften rubu' (çeyrek) elif azaltarak, rütbe-i râbiada (Verş ve Hamza)'nın ise iki elif uzattıklarını beyân etmiştir.⁹⁹

Hasan Efendi, Ehl-i Irak'ta meşhur olan beşinci görüşe göre ise Kâlûn (ب), İbn Kesîr (د), Ebû 'Amr (ح)'ın medd-i muttasılı bir buçuk, İbn 'Âmir (ك) ve Kisâî 'nin (ر) iki, 'Âsım iki buçuk, Verş (ج) ve Hamza (ف)'nın ise üç elif miktarı med ile okuduklarını anlatmış; İmam Ca'berî'nin ilgili şu sözlerini eserinde aktarmıştır: وحاصله ان الصقلى قال غاية زيادة النوعين على الاصلية الف اخرى ولذى عليه العراقيون الفان وكلام المطلقين كالناظم والتيسير ومكى يحتمدهما فعلى الاول مراتب المتصل الف وربيع والمنفصل الف وغايتها الفان فزيادة كل رتبة ربع الف وعلى اثنى اول مراتب الاول الف ونصف والثانى الف وغايتها ثلث الف فزيادة كل رتبة نصف الف وهذا عدل وبه قراءة¹⁰⁰ Müellif, son olarak muttasıl medde, medd-i aslînin üzerine ziyade kılınacağını belirtmiştir. Bu konuda İmâm Şâtibî'nin *Hırzû'l-emânî* adlı eserinde kesradan sonra gelen yâ (ى), dammeden sonra gelen vâv (و) ve elif (ل)'ten sonra hemze geldiğinde ziyade kılınacağını bildiren yazar, konuyla alakalı beytini ve İbnü'l-Kâsîh'in benzerlik gösteren ما قبلها او الساكنة المكسور ما قبلها او الواو عن ضم لقي الهزمة طولا أى لقي الالف او الياء الساكنة المكسور ما قبلها او الساكنة المضمومة ما قبلها همزة مخففة من كلمة حرف مد زيد مد حرف المد على ما فيه

⁹⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/322-325; Hasan Efendi, *Şerh-i Cedîd-î Karabaş* (Reşid Efendi, 11), 14b-15a.

⁹⁹ İbrahim b. Halil el-Ca'berî, *Kenzü'l-me'ânî fi Şerhi Hırzî'l-emânî ve vecühüt-tehânî*, thk. Ahmed el-Yezîdî (Muhammediye: Matba'atü Fezâle, 1998), 2/346; Hasan Efendi, *Şerh-i Cedîd-î Karabaş* (Reşid Efendi, 11), 15a.

¹⁰⁰ el-Ca'berî, *Kenzü'l-me'ânî*, 2/346.

من المد الطبيعي للسبعة ifadelerini eserinde aktararak delil getirmiştir.¹⁰¹ Hasan Efendi bu konuya ilave olarak: Ey tâlib-i tecvîd-i Kur'ân ve ey mücevvid-i âyât-ı Furkân bu zikredilen cem'î kurrânın özellikle Hafs'ın med hakkındaki ittifakları rütbe-i ûlâda bulunan miktardır. Medd-i muttasılın meddinin vâcip olan mahall-i ittifâkı rütbe-i ûlâda bulunandır. Rütbe-i ûlâda bulunan rütbe-i sâniyeye, rütbe-i sâniyeninki sâliseye, sâlisenininki râbiaya geçmez. Ama bu medlerin hepsi rütbe-i ûlâda bulunur. Müellif bu anlatılan med miktarlarının takrîbî olduğunu ve uygulamasını bir hocadan müşâfehe yoluyla almak gerektiğini belirterek İmâm Ca'berî'nin ilgili şu ifadelerini aktarmıştır: وهذا كله على التقريب لا التحديد ولا يضبط الا المشافهة والادمان.¹⁰²

Hasan Efendi cem'î kurrânın medd-i muttasılda ittifâk-ı ehl-i edâ ile med ettiklerini ve asla kasr okumadıklarını; Hafs'ın rivâyetinde mezheb-i evvelin dört elif, mezheb-i sâniyeye göre medd-i mütevassıt, mezheb-i sâlisede dört veya üç buçuk, mezheb-i râbiada iki eliften rubu' elif noksan kılarak, mezheb-i hâmisteye iki buçuk elif, mezheb-i sâdisine göre ise medd-i aslînin üzerine zâid medd-i fer'î ile okumak olduğunu belirtmiştir.¹⁰³

Görüldüğü üzere Hasan Efendi medd-i muttasıla ziyade kılınmasıyla alakalı farklı görüşler aktarmıştır. Genel kabul gören ve ülkemizde şu anda uygulanan med mertebesi merâtib-i erbe'a diye isimlendirilen ve müellifin mezheb-i evvel olarak zikrettiği ilk görüştür.¹⁰⁴ Bunun yanında kırâat eğitiminde mertebeyen usûlü olan ikinci görüş de uygulanmaktadır.¹⁰⁵

¹⁰¹ Kâsım b. Firrûh eş-Şâtîbî, *Metnü's-Şâtibiyye el-müsemmâ Hirzi'l-emânî ve vecihü't-tehânî fi'l-kırââtî's-seb'i* (Medine: Mektebetü Dâru'l-Hüdâ, 2010), 14; Ali b. Osman İbnü'l-Kâsîh, *Sirâcü'l-kârii'l-mübtedî ve tezkârü'l-mukrii'l-müntehâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004), 62.

¹⁰² el-Ca'berî, *Kenzü'l-me'nî*, 2/346.

¹⁰³ Hasan Efendi, *Şerh-i Cedîd-î Karabaş* (Reşid Efendi, 11), 15a-16b.

¹⁰⁴ el-Mer'aşî, *Cühdü'l-mukill*, 216; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Fâziletleri*, 258.

¹⁰⁵ Emin Efendi, *'Umdetü'l-hullân*, 126.

2.4.2.2.2. Bâb-ı Medd-i Fer'î Munfasıl

Med harfleri olan vâv (و), yâ (ى) ve elif (ل)'ten biri ilk kelimenin sonunda sebab-i medden hemze ise diğer kelimenin başında gelirse medd-i munfasıl olur.¹⁰⁶ Buna medd-i câiz de denilmektedir.¹⁰⁷ (وما انزل، توبوا الى الله، ظالمى انفسهم)¹⁰⁸ örneklerinde med harfi birinci kelimenin sonunda sebab-i med olan hemze ise sonraki kelimenin başında gelmiştir. Hasan Efendi medd-i munfasılda bazen harf-i med olan vâv (و) ve ya (ى)'nın yazıda olmadığı halde takdir edilerek okunduğunu belirtmiş; ان ما له; من علمه الا¹⁰⁹ âyetlerini örnek olarak vermiştir. Ayrıca müellif, bu mukadder harfler için hurûf-u sıla tabiri de kullanıldığını aktararak İmâm Ca'berî'ye ait şu sözleri kendi görüşüne delil getirmiştir: تمبهات مثل: بامرہ الى، ليعلم ان حروف الصلة معتبرة فى هذا الباب: نحو انه انا، يؤده اليك¹¹⁰

Kirâat imamları, medd-i munfasıla ziyade hususunda ve bu ziyadenin miktarında ihtilaf etmişlerdir. Bu sebeple medd-i munfasılın hükmü câizdir.¹¹¹ Bu med çeşidi, kurrâ tarafından bir ile beş elif arasında farklı med miktarlarıyla okunmaktadır.¹¹² Hasan Efendi, bu medde munfasıl denmesinin sebebini hemze ile harf-i meddin birbirinden ayrılmasına bağlamış; iki ayrı kelimedede gerçekleştiğinden dolayı bu kelimelerin birbirine vas-

¹⁰⁶ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 174; Ebû 'Amr ed-Dânî, *Câmi' u'l-beyân fi'l-kırâati's-seb'i'l-meşhûra* (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2005), 185; Ali Rıza Sağman, *İlâveli Yeni Sağman Tecvîdi* (İstanbul: Ahmed Said Matbaası, 1958), 15; Karabaşî, *Karabaş Tecvidi*, 7-8.

¹⁰⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/319; Hasan Efendi, *Şerh-i Cedîd-i Karabaş* (Reşid Efendi, 11), 17b.

¹⁰⁸ el-Bakara, 2/4; en-Nûr, 24/31; en-Nisâ, 4/97.

¹⁰⁹ el-Hümeze, 104/3; el-Bakara, 2/255.

¹¹⁰ el-Ca'berî, *Kenzü'l-me'ânî*, 348; Hasan Efendi, *Şerh-i Cedîd-i Karabaş* (Reşid Efendi, 11), 18a.

¹¹¹ ed-Dânî, *Câmi' u'l-beyân*, 185; Muhammed Esad Efendi, *el-Virdü'l-müfid fi şerh-i't-tecvîd* (M.Ü İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Genel Koleksiyon Nadir Eserler Odası, 297.18), 12; Sağman, *Sağman Tecvidi*, 15; Karabaşî, *Karabaş Tecvidi*, 8.

¹¹² el-Bennâ, *İthâf*, 54-55.

ledilmesi gerektiğini, ilk kelimedede vakfedilecek olursa sebab-i med olan hemze okunmadığı için fer'î meddin ortadan kalkacağını belirterek kasr ile okunması gerekeceğini belirtmiştir. Müellif, muhtelifün fih olduğu için medd-i munfasılın medd-i aslîsi üzerine zâid olan medd-i fer'îsinin câiz olduğunu, bazı kurrâların med yaptıklarını, bazılarının ise kasr ile okuduklarını ifade etmiştir. Hasan Efendi bu med çeşidinde de medd-i muttasılda olduğu gibi altı görüş üzere Hafs'ın med mertebelerini saymıştır. Müellif, ilk görüşe göre Hafs'ın medd-i munfasılı dört elif, ikincisinde tevassut ile iki-üç, üçüncüsünde dört veya üç buçuk, dördüncüsünde iki eliften rubu' (çeyrek) elif eksilterek, beşincisinde iki buçuk elif, altıncısında ise medd-i aslînin üzerine medd-i fer'î ile okuduğunu aktarmıştır.¹¹³

2.4.2.2.3 Bâb-ı Medd-i Lâzım

Herhangi bir med harfinden sonra sebab-i medden sükûn-i lâzım gelir ve bu ikisi aynı kelimedede bulunursa medd-i lâzım olur.¹¹⁴ Müellif medd-i lâzıma, şubelere ve kısımlara ayrıldığı için meddü'l-müşbi', cemî kurrâ 'ale's-seviye med ettikleri için medd-i adl, iki sâkin bir araya geldiği halde birbirinin hazfi mümkün olmadığından dolayı medd-i hacz denildiğini beyân etmiştir.¹¹⁵

Medd-i lâzım, kelimedede veya harfte meydana gelmesi ile şeddeli (idğâmlı) olup olmaması şeklinde dört kısımda incelenmektedir:

Kelime-i müsakkale: (ولا الضالين، الحاقه، تأمروني)¹¹⁶ örneğindeki gibi med harfinden sonra gelen sükûn-i lâzım şeddeli (idğâmlı)

¹¹³ Hasan Efendi, *Şerh-i Cedid-î Karabaş* (Reşid Efendi, 11), 17a-18b.

¹¹⁴ ed-Dânî, *Câmi' u'l-beyân*, 203; İbnü'l-Cezerî, *Mukaddime*, 20; Karabaşî, *Karabaş Tecvidi*, 7; el-Bennâ, *İthâf*, 57.

¹¹⁵ Hasan Efendi, *Şerh-i Cedid-î Karabaş* (Reşid Efendi, 11), 19a-19b.

¹¹⁶ el-Fâtiha, 1/7; el-Hakka, 69/1; ez-Zümer, 39/64.

olarak bir kelimedede meydana gelirse medd-i lâzım kelime-i müsakkale olur.¹¹⁷ Mezkûr misallerde harf-i medden sonra sükûn-i lâzım şeddeli gelmiş ve bunlar aynı kelimedede bulunmuşlardır. Ancak med harfi ile lâzım-î sükûn farklı kelimelerde olursa medd-i lâzım olmaz. Örneğin ((قالوا اتخذ الله))¹¹⁸ ifadesinde medd-i lâzım kuralı gerçekleşmez.¹¹⁹

Kelime-i muhaffefe: Aynı şekilde bir kelimedede meydana gelen bu kuralın farklı isimlendirilmesinin sebebi, med harfinden sonra gelen lâzım-î sükûnün şeddetsiz (idğâmsız) olmasıdır.¹²⁰ Kur'ân'da tek örneği bulunan bu med çeşidi Yûnus sûresi 51. ile 91. ayetlerde geçen ((الئن)) kelimesidir. Burada mukadder bir med harfi olan elif (l)'ten sonra sükûn-i lâzım cezmlî olarak gelmiş ve medd-i lâzım kelime-i muhaffefe gerçekleşmiştir. Burada med yapılmadan ikinci hemze teshîl¹²¹ ile de okunmaktadır.¹²²

Harf-i müsakkal: Harfte ortaya çıkan bu med, harf-i medden sonra gelen lâzımî sükûnün şeddeli olarak gelmesi sonucunda oluşur. Bu med çeşidi bazı sûrelerin ilk âyetinde geçen ve hurûf-ı mukatta'a¹²³ diye isimlendirilen harflerde ortaya çıkmaktadır.¹²⁴ ((الم، المص، طسم))¹²⁵ lafızlarında ilk iki örnekteki

¹¹⁷ el-Mer'aşî, *Cühdü'l-mukîll*, 218; Mekkî, *Nihâyetü'l-kaolî'l-müfid*, 180; Karabaşî, *Karabaş Tecvidi*, 8; Esad Efendi, *el-Virdü'l-müfid* (Genel Koleksiyon Nadir Eserler Odası, 297.18), 13.

¹¹⁸ el-Bakara, 2/116.

¹¹⁹ Mekkî, *Nihâyetü'l-kaolî'l-müfid*, 181.

¹²⁰ el-Mer'aşî, *Cühdü'l-mukîll*, 218; Mekkî, *Nihâyetü'l-kaolî'l-müfid*, 181; Karabaşî, *Karabaş Tecvidi*, 8; Esad Efendi, *el-Virdü'l-müfid* (Genel Koleksiyon Nadir Eserler Odası, 297.18), 14.

¹²¹ Hemze ile elif arasında bir sesle okumaktır. Bkz. Temel, *Tecvîd İstılahları*, 164.

¹²² Muhammed Fehd Hârûf, *el-Müeyesser fi'l-kırââtî'l-'aşri'l-mütevâtira min tarîki Tayyibeti'n-neşr* (Beyrut: Dâru İbn Kesir, 2016), 214.

¹²³ Yirmi dokuz sûrenin başında yer alan, on üç farklı şekli olup toplamda on dört harften meydana gelen ve müşâbih olarak da nitelendirilen harflerdir. Bkz. Temel, *Tecvîd İstılahları*, 80.

¹²⁴ Mekkî, *Nihâyetü'l-kaolî'l-müfid*, 182; Karabaşî, *Karabaş Tecvidi*, 8; Esad Efendi, *el-Virdü'l-müfid* (Genel Koleksiyon Nadir Eserler Odası, 297.18), 14.

¹²⁵ el-Bakara, 2/1; el-A'raf, 7/1; el-Kasas, 28/1.

lâm (ل) ile üçüncü örnekteki sîn (س) harfinde harf-i müsakkal söz konusudur. Müellif Hasan Efendi kendisinde medd-i lâzım olan hurûf-ı mukatta'aların sekiz harf olduğunu ve Şaban Efendi (ö. 1097/1686), bunları (لام ميم عين كاف نون سين صاد قاف) beytinde topladığını ifade etmiştir. Her ne kadar söz konusu harfler içinde 'ayn (ع) harfi zikredilmiş olsa da Şa'ban Efendi beytin öncesinde 'ayn (ع) harfinin medd-i lîn olduğunu açıklamıştır.¹²⁶

Harf-i muhafef: Med harfinden sonra gelen sükûn-i lâzım şeddetsiz olarak cezmlı gelir ve harfte gerçekleşirse harf-i muhafef oluşmaktadır. Bu kural da yine hurûf-ı mukatta'a harflerinde bulunmaktadır.¹²⁷ ((المص، الر، حم))¹²⁸ âyetlerinin ilkinde mîm (م) ve sâd (ص), ikincisinde lâm (ل), son örnekte ise mîm (م) harfi, medd-i lâzımın bu kısmına örnektir.

Âl-i İmrân sûresinin ilk âyeti sonraki âyete vasledildiğinde lafzatullaha tâzim için hurûf-ı mukatta'a olan mîm (م) harfi fetha hareke ile okunur. Burada aslında bulunan sükûn-i lâzıma itibar edilerek tûl vechi alınırken yeni haline binaen kasr vechi alınır. Tûl vechi ise mukaddemdir. Ebû Ca'fer'in kırâatinde hurûf-ı mukatta'a harflerinde sekte yapıldığı için tûl ve kasr vecihleri alınmaz. Vers'ın rivâyetinde 'Ankebût sûresi ilk âyetinde ise tûl ve kasr vecihleri alınmaktadır.¹²⁹

Medd-i lâzımda kasr yapmak câiz olmamakla birlikte, med yapılması hususunda kurrâ imamlar ittifak halindedir. Fakat bu meddin miktarı hususunda ihtilaflar söz konusudur. Genel kabule göre bu meddin miktarı dört eliftir.¹³⁰ Bunun yanında

¹²⁶ Murat Tekin, *Şeyhülkurrâ Şaban b. Mustafa'nın Risâletün fi 'İlmi't-Tecvîdi ile Sıtkı Güllü'nün Tecvîd Dersleri İsimli Eserinin Karşılaştırılması* (Sabahattin Zaim Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 116; Hasan Efendi, *Şerh-i Cedîd-î Karabaş* (Reşid Efendi, 11), 19a.

¹²⁷ Mekkî, *Nihâyetü'l-kaolî'l-müfid*, 182; Karabaşî, *Karabaş Tecvidi*, 9.

¹²⁸ el-A'raf, 7/1; Yûnus, 10/1; ez-Zührûf, 43/1.

¹²⁹ el-Mer'aşî, *Cühdü'l-mukill*, 219-220; el-Bennâ, *İthâf*, 218; Emin Efendi, *'Umdetü'l-hullân*, 231; Hasan Efendi, *Şerh-i Cedîd-î Karabaş* (Reşid Efendi, 11), 19a.

¹³⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/317-318; el-Ca'berî, *Kenzü'l-me'ânî*, 2/359; Paluvî, *Zübde*,

tahkik okuyuşta dört, tedvîrde üç, hadr de ise iki elif uzatılacağı da rivâyetler arasındadır.¹³¹ Ayrıca üç elifin câiz olacağı, buna ek olarak iki elif okuyanların da olduğu kaynaklarda aktarılmıştır.¹³² Hasan Efendi, *en-Neşr*'den alıntı yaparak müttefekun 'aleyh olduğu için medd-i lâzımın meddinin vâcip olduğunu, yine sûre başlarında yer alan hurûf-ı mukatta'a harflerinde medd-i aslînin üzerine iki elif miktarı ziyâde kılınması hususunda ittifak olduğunu aktarmıştır. Müellif, hurûf-ı mukatta'a haricinde ise med miktarında ihtilaf olduğunu, İbnü'l-Cezerî'yi de içine alarak bazılarının aslî med üzerine iki elif takdir ettiklerini; İmam Ahvâzî (ö. 446/1055) ve İmam Sehâvî'nin (ö. 643/1245) içinde olduğu bir grubun ise bir elif ziyâde kılarak iki elif okuduklarını eserinde anlatmıştır. Hasan Efendi son olarak müellifin ve cemî kurrânın medd-i lâzımı dört elif uzattığını belirtmiştir.¹³³

2.4.2.2.4. Bâb-ı Medd-i Ârız

Harf-i med olan vâv (و), yâ (ی) ve elif (إ) ten sonra ârızî sükûn¹³⁴ gelirse medd-i ârız olur.¹³⁵ (يرجعون، يوم الدين، نستعين)¹³⁶ örneklerinde vakfedildiği zaman ârızî sükûn ortaya çıkarak medd-i ârız sebep olur. Eğer vasledilirse sükûn gider ve aslî med ile harfin harekesi okunur.

Üzerinde ihtilaf olduğu için medd-i ârız câiz hükmündedir. Medd-i ârız okuma usûlleri, üzerinde vakfedilen son harfin harekesine göre değişmektedir. Ârızî sükûnün ortaya çıktığı harfin harekesi fetha (üstün) ise medd-i ârız; tûl, tevassut ve

8; Karabaşî, *Karabaş Tecvidi*, 8; Muhammed Es'ad Efendi, *el-Virdü'l-Müfîd*, 15.

¹³¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/317-318; Pakdil, *Talim Tecvid ve Kıraat*, 150.

¹³² Emin Efendi, *'Umdetü'l-hullân*, 126-127.

¹³³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/317; Hasan Efendi, *Şerh-i Cedîd-î Karabaş* (Reşid Efendi, 11), 20a-20b.

¹³⁴ Vakfen sabit olup vasl halinde ortadan kalkan sükündür. Bkz. Temel, *Tecvid İstılahları*, 150.

¹³⁵ İbnü'l-Cezerî, *Mukaddime*, 20; el-Bennâ, *İthâf*, 57; Karabaşî, *Karabaş Tecvidi*, 8.

¹³⁶ el-Bakara, 2/18; el-Fâtiha, 1/4, 5.

kasrdan biri ile okunur. Son harfin harekesi kesra (esre) ise tûl, tevassut, kasr ve kasr ile revm¹³⁷ vecihlerinden biri tercih edilir. Sükûn-i ârızın kendisinde bulunduğu harfin herekesi zamme (ötreli) ise medd-i ârız; tûl, tevassut, kasr, tûl ile işmâm,¹³⁸ tevassut ile işmâm, kasr ile işmâm ve kasr ile revm vecihlerinden biriyle icrâ edilir.¹³⁹ Ârız kesrada,¹⁴⁰ sıla ile okuyanlara göre cemî mimlerinde ve tâ-i te' nislerde (لا يتخذ المؤمنون، عليهم، بالمغفرة)¹⁴¹ örneklerinde görüldüğü üzere revm ve işmâm uygulanmaz.¹⁴² Eğer harf-i medden sonra sükûn-i ârız hemze üzerinde meydana gelirse med sebebi olarak hemze, sükûndan daha kuvvetli olduğu için, medd-i muttasıl oluşmaktadır.¹⁴³

Merâtib-i erbe'a usûlüne göre medd-i ârızdaki tûl dört, tevassut üç veya iki, kasr ise bir elif miktarıdır. Mertebeteyne göre ise tûl üç, tevassut iki, kasr bir eliftir. Bunlara ilave olarak tûlun

¹³⁷ Revm: Lügat olarak talep etmek, istemek anlamlarına gelmektedir. Tecvîd ilminde ise (الروم طلب الحركة بصوت خفي) "Harekeyi, gizli bir sesle talep etmektir". Harekeyi 1/3 sesle okumaktır. Revm, kesre (esre) ve zamme (ötre) hareketlerde uygulanır. Zayıflığı sebebiyle fetha (üstün) harekede yapılmaz. Revm vasl hükümünde olup yapıldığında sükûn ortadan kalkacağı için sadece aslı medle kasr vechi alınır. Bkz. ed-Dânî, *et-Teyşîr*, 67; Karabaşı, *Karabaş Tecvîdi*, 9; el-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye*, 236; Pâluvî, *Zübdetü'l-irfân fi vücûhi'l-Kur'ân*, 9; Temel, *Tecvîd İstilahları*, 137.

¹³⁸ Lügat olarak "bir şeyi koklatmak" manasına gelen işmâm kavramı tecvîd istilâhında: (الاشمام انضمام الشفتين بعد السكون) "Sükûndan sonra dudakları yummaktadır". Vakf sebebiyle sükûn-i ârız okunduktan sonra zamme (ötre) harekeye işaret etmek için arasında boşluk bırakılarak dudaklar öne doğru toplanır. İşmâm; tûl, tevassut, kasrdan biriyle sadece zamme (ötre) harekede uygulanır. Vakf halinde son harekeyi göstermek için yapılan işmâm ile revm şart olmamakla birlikte bu ikisi dinleyicilerin huzurunda yapılır. Bkz. ed-Dânî, *et-Teyşîr*, 67; Karabaşı, *Karabaş Tecvîdi*, 9; Mekkî, *Nihâyetü'l-kavli'l-müfîd*, 186.

¹³⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/335-336; el-Ca'berî, *Kenzü'l-me'ânî*, 2/360; el-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye*, 236-237; Mekkî, *Nihâyetü'l-kavli'l-müfîd*, 186; Karabaşı, *Karabaş Tecvîdi*, 9.

¹⁴⁰ Sâkin harfe konulan hemzedir. Bkz. Muhammed Salih Tannıbuyruğu, *Mühîtü't-tecvîd* (İzmir: Kişişyan Matbaası, 1329), 19.

¹⁴¹ el-Fâtiha, 1/7; el-Bakara, 2/175; Âl-i İmrân, 3/28.

¹⁴² ed-Dânî, *et-Teyşîr*, 67.

¹⁴³ Emin Efendi, *'Umdetü'l-hullân*, 127.

iki, tevassutun bir buçuk, kasrın ise bir elif miktarı olduğu da kaynaklarda yer almaktadır.¹⁴⁴

Hasan b. Muhammed, sükûn-i ârızı, kelimenin âhirinde aslı müteharrik (harekeli) olan harf üzerine vakf yapıldığında, vakfen o harfin sükûnunun sâbit, vaslen harekesi avdet (dönen) eden ve sükûnü sâkit olan sükûn şeklinde tanımlamış; mühtelefün fih olduğu için medd-i fer'îsinin câiz olduğunu dile getirmiştir. O, medd-i ârızdaki tûl miktarının üç, tevassutun iki, kasrın bir elif olup, İmâm Ehvâzî ve İmam Sehâvî'nin de bu görüşte olduğunu aktarmıştır. O, bunun yanında bu med çeşidini medd-i lâzıma hamlederek tûlun dört, tevassutun iki buçuk veya üç, kasrın ise bir elif olduğu ifade etmiştir. Hasan Efendi, medd-i ârız vecihlerinden biri olan revmi ise gizli avaz ile harekeyi talep etmek olarak tanımlamıştır.¹⁴⁵

2.4.2.2.5. Bâb-ı Medd-i Lîn

Lîn harflerinin¹⁴⁶ akabinde ârızî veya lâzımî sükûn gelir ve bunlar, aynı kelimedede bulunurlarsa medd-i lîn olur.¹⁴⁷ (والصيف، من خوف، ولا نوم)¹⁴⁸ örneklerinde vakf halinde bu kural gerçekleşmektedir. Eğer lîn harfinden sonra sükûn-i lâzım gelirse tûl ve tevassut¹⁴⁹ olarak iki şekilde okunur. Tûl ile okumak evlâdır.¹⁵⁰ Bu kural Kur'ân'da tek harfte olmak üzere iki yerde geçmektedir. Bunlardan ilki Meryem sûresi ilk âyetteki (كبيص)¹⁵¹ hurûf-ı

¹⁴⁴ el-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye*, 237, 242; el-Mer'aşî, *Cühdü'l-mukall*, 221; Emin Efendi, *'Umdetü'l-hullân*, 127, 145.

¹⁴⁵ Hasan Efendi, *Şerh-i Cedîd-i Karabaş* (Reşid Efendi, 11), 21a-22a.

¹⁴⁶ Sâkin olan yâ (ي) ve vâv (و) harflerinin mâ kabli meftûh olursa söz konusu harfler harf-i lîn olur. Bkz. Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 226.

¹⁴⁷ Mekkî, *Nihâyetü'l-kauli'l-müfid*, 186; Sağman, *Sağman Tecvidi*, 16-17; Karabaşî, *Karabaş Tecvidi*, 9-10.

¹⁴⁸ el-Kureyş, 106/2, 4; el-Bakara, 2/255.

¹⁴⁹ Kasr ile okumanın da caiz olduğu kaynaklarda yer almaktadır. Bkz. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/348; el-Mer'aşî, *Cühdü'l-mukall*, 225.

¹⁵⁰ el-Mer'aşî, *Cühdü'l-mukall*, 224-225; Karabaşî, *Karabaş Tecvidi*, 10.

¹⁵¹ Meryem, 19/1.

mukatta'a harflerinden olan 'ayn (ع) harfidir. İkincisi ise Şûrâ sûresinin ikinci âyetindeki (عسق)¹⁵² 'ayn (ع) harfidir.

Lîn harfinden sonra ârızî sükûn gelirse son harfin harekesine göre farklı okuyuşlar ortaya çıkmaktadır. Ârızî sükûnün olduğu harfin harekesi fetha (üstün) ise tûl, tevassut, kasr¹⁵³ vecihlerinden biri tercih edilir. Kesra (esre) ise tûl, tevassut, kasr ve kasr ile revm okuyuşlarından biriyle icrâ olunur. Zamme (ötre) ise tûl, tevassut, kasr, bu üç vecihle birlikte işmâm ve kasr ile revm olmak üzere yedi okuyuş câiz olur.¹⁵⁴

Medd-i lîn'de med miktarları hakkında farklı görüşler vardır. Bazı kaynaklara göre medd-i lîn'in lâzımî kısmında merâtib-i erbe'a usûlüne göre tûl dört, tevassut üç elif miktarıdır. Mer-tebeteynde ise tûl üç, tevassut iki eliftir. Bunun yanında tûlun iki, tevassutun bir buçuk elif olduğu da aktarılmıştır. Medd-i lîn'in sükûn-i ârız kısmında ise aynı medd-i ârızdaki gibi tûl dört, tevassut iki veya üç, kasr ise bir eliftir.¹⁵⁵ Medd-i lîn'in med miktarı diğer medlere göre farklıdır.¹⁵⁶ Medd-i lîn, aslî med üzerine bina edilmediği için harf-i lînden sonra ârızî sükûn gelmez ise med yapılmadan okunur. Ama diğer fer'î medlerde med ziyâdesi yapılmasa bile medd-i tabîi olduğundan en az bir elifle okunmaktadır. Bu görüşte olanlara göre tûl üç ya da iki, tevassut bir elifle okumak, kasr ise vasl halinde olduğu gibi tamamıyla meddi terk etmektir.¹⁵⁷

¹⁵² eş-Şûrâ, 42/2.

¹⁵³ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd* adlı eserinde ârızî sükûnün bulunduğu harfin harekesi fetha (üstün) ise kasr, zamme (ötre) ve kesre (esre) ise med yapılmasının evlâ (mukaddem) olduğunu söylemiştir. Bkz. İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 176. Buna ek olarak harekeye bakılmaksızın bu med çeşidinin sükûn-i ârız kısmında kasr ile okumanın evlâ olduğu aktarılmıştır. Bkz. el-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye*, 237.

¹⁵⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/349-350; el-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye*, 237; el-Mer'aşî, *Cühdü'l-mukîll*, 225; Karabaşî, *Karabaş Tecvîdi*, 10.

¹⁵⁵ Emin Efendi, *'Umdetü'l-hullân*, 126, 414, 509.

¹⁵⁶ Sağman, *Sağman Tecvîdi*, 17.

¹⁵⁷ el-Mer'aşî, *Cühdü'l-mukîll*, 225; Tanrıbuyruğu, *Mühîtü't-tecvîd*, 9, 11.

Hasan Efendi, bu konuda meddin sebebinin iltikâ-i sâkinin (iki sâkinin bir araya gelmesi) olarak açıklamış; sebab-i med sükûn-i lâzım olursa üç elifle tûl, iki elifle tevassut veya iki elifle tûl, bir buçuk elifle tevassut alınabileceğini ve bunların meşhur vecihler olduğunu aktarmıştır. Bununla birlikte o, dört elif ile tûl, iki buçuk ve üç elif ile tevassut okunduğunu da ifade etmiştir. Müellif, sebab-i med sükûn-i ârız ise medd-i ârızdaki gibi âhiri meftûhsa üç, meksûrsa dört, madmûm ise yedi vechin câiz olduğunu; sükûn-i ârızlı medd-i lîndeki kasrdan maksadın medd-i terk etmek anlamına geldiğini belirterek (عليهم، اوجس،) (او تقولوا)¹⁵⁸ örneklerinde harf-i lînden sonra sükûn gelmediğinden med olmayacağını aktarmıştır.¹⁵⁹

2.4.3. Bâb-ı Tenvîn ve Nûn-i Sâkin

Tenvîn, tecvîd literatüründe ismin sonunda zâid olarak bulunan nûn harfidir. İki ötre, iki esre ve iki üstünle gösterilir.¹⁶⁰ (سعيرا، جاعل، ولا نصير)¹⁶¹ örneklerinde olduğu üzere tenvîn, vasl halinde telaffuz edilir. Tenvîn muzâf olmayan, munsarif ve elif lâm (lâm-ı ta'rif) almayan isimlerin sonuna gelir ve yazıda olmadığı halde okunuşta ortaya çıkar.¹⁶² Yine tenvîn, vasl halinde okunur, vakf durumunda ise düşer. Sâkin nûna gelince o, (ان كان، ينصرونهم، من وال)¹⁶³ örneklerinde görüldüğü üzere cezmlî, harekesi olmayan nûn harfidir. Nûn-i sâkin ismin, fiilin ve harfin ortasında veya sonunda bulunabilir.¹⁶⁴

Hasan Efendi, nûn-i sâkin ve tenvîn'in ahkâmının yirmi se-

¹⁵⁸ el-Fatiha, 1/7; Hûd, 11/70; el-Enâm, 6/157.

¹⁵⁹ Hasan Efendi, *Şerh-i Cedîd-i Karabaş* (Reşid Efendi, 11), 22a-23b.

¹⁶⁰ Karabaşî, *Karabaş Tecvidi*, 10-12; Sağman, *Sağman Tecvidi*, 23.

¹⁶¹ en-Nisâ, 4/10; el-Bakara, 2/30, 107.

¹⁶² Sadece *كأن* lafzında tenvîn, yazıda ve okunuşta bulunmaktadır. Bkz. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/22.

¹⁶³ el-Kalem, 68/14; eş-Şûrâ, 42/46; er-Ra'd, 13/11.

¹⁶⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/22; Karabaşî, *Karabaş Tecvidi*, 11; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Fâziletleri*, 294; Temel, *Tecvîd İstılahları*, 135, 163.

gelmektedir.¹⁷¹ Tecvîd ilminde ise (الاخفاء حالة بين الاظهار والادغام عارية) “İzhâr ile idğâm arasında, şeddeden uzak ve ğunnenin bekâsıyla icrâ edilen bir tecvîd kuralıdır”.¹⁷²

İhfâ harfleri şu kelimelerin ilk harfleridir: (صف، ذاء، ثنا، جود)، (شخص، قد، سما، كرما، ضع، ظالما، زد، تقى، دم، طالبا، فترى). Tenvîn ve sâkin nûnun akabinde bu on beş harften biri gelirse ihfâ kuralı uygulanır.¹⁷³ (غنى كريم، وفتح قريب، عن صلاحهم) örneklerinde ihfâ yapılır. İhfâ uygulanırken nûn (ن) harfi götürülür ve sadece genizden gelen ğunne sıfatı kalır. Bu kural icrâ edilirken tenvîn ve sâkin nûnun mahreci hayşûm olarak kabul edilmektedir. Çünkü dil, ağız içinde herhangi bir yere temas etmez.¹⁷⁵ Nûn (ن), ise lafızdan düşürülür ve bu harfte bulunan ğunne sıfatı ile ihfâ uygulanır.¹⁷⁶

Hasan Efendi, nûn (ن)‘a yakın olan harflerde idğâm, nûn (ن)‘a uzak olan harflerde ise izhâr olacağını; ihfâ harflerinin nûn (ن)‘a uzak veya yakın olmaksızın bu ikisinin arasında bir yer tutarak bu tecvîd kuralına zemin hazırladığını dile getirmiştir. Ayrıca o, ihfâ harflerini hurûf-ı halkiyye, يرمون ve bâ (ب) hariç geriye kalan harflerdir şeklinde kodlamıştır.¹⁷⁷

2.4.3.2. Bâb-1 İzhâr-ı Tenvîn ve Nûn-i Sâkine

Lügatte “bir nesneyi âyan ve âşikâre kılmak” anlamlarına gelen izhâr sözcüğü, tecvîd literatüründe (هو الانفصال تباعدا بين الحرفين) “İki harfin arasını uzaklaştırarak birbirinden ayırmaktır” şeklinde tanımlanmıştır.¹⁷⁸

¹⁷¹ Âsım Efendi, “hfy”, 6/5728.

¹⁷² ed-Dânî, *et-Teysîr*, 50; el-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye*, 216; Karabaşi, *Karabaş Tecvidi*, 11; Hasan Efendi, *Şerh-i Cedîd-i Karabaş* (Reşid Efendi, 11), 25a.

¹⁷³ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 168; Karabaşi, *Karabaş Tecvidi*, 11.

¹⁷⁴ en-Neml, 27/40; es-Saf, 61/13; el-Mâûn, 107/5.

¹⁷⁵ Mekkî, *er-Ri'âye*, 267; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/27.

¹⁷⁶ el-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye*, 216; el-Mer'aşî, *Cühdü'l-mukill*, 74.

¹⁷⁷ Hasan Efendi, *Şerh-i Cedîd-i Karabaş* (Reşid Efendi, 11), 25b-26a.

¹⁷⁸ Âsım Efendi, “zhr”, 3/2153; Karabaşi, *Karabaş Tecvidi*, 12.

Müellif, izhârî; halkî, şefevî, izhârü'l-ğunne, izhârü'l-mûmî's-sâkine, izhârü'l-lâmî's-sâkinetî'l-fi'liyye, kameriyye ve izhârü'd-dâli's-sâkine olmak üzere yedi kısma ayırmıştır. O, bu harflerde izhâr olmasının sebebini nûn-i sâkinin mahreç olarak izhâr harflerine uzak olması olarak açıklamıştır.¹⁷⁹ Aşağıda sırasıyla izhara dair konular işlenecektir.

2.4.3.3. İzhâr-ı Halkî

İzhâr-ı halkî harfleri (الله، حى، خالق، عدل، غنى، هاد) lafızlarının ilk harfleridir. Tenvîn ve sâkin nûndan sonra bu harflerden biri gelirse izhâr-ı halkî olur.¹⁸⁰ Gayn (غ) ve hâ (خ)'nın dışındaki harflerin izhârında ittifak vardır. Bu iki harfte ise Ebû Ca'fer (جع) ihfâ¹⁸¹ ile okumuştur.¹⁸² (غفور حلیم، من امن، من خوف)¹⁸³ misallerinde tenvîn ve nûn-i sâkinden sonra izhâr harfleri geldiği için bu kural icrâ edilir.

Hasan Efendi, tenvîn ve nûn-i sâkinin söz konusu harflerde izhâr edilmesinin sebebini nûn (ن) ile ğunnenin mahreçlerinin hurûf-ı halk mahrecinden uzak olmasına bağlamış; tenvîn ve nûn-i sâkine hareke vermekten kaçınılması gerektiğini belirtmiştir. Müellif, ey tâlib-i tilâvet-i kelâm-ı kadîm ve ey mukri-i kitâb-ı hakîm bil ki kârîye ve mukriye lazım olan tenvîn ve nûn-i sâkine hareke vermekten kaçınmaktır. Müellif واحرص و انعمت) beytini aktararak (انعمت)¹⁸⁴

¹⁷⁹ Hasan Efendi, *Şerh-i Cedîd-i Karabaş* (Reşid Efendi, 11), 26a-28a.

¹⁸⁰ Mekkî, *er-Ri'âye*, 262; ed-Dânî, *et-Teyşîr*, 50; eş-Şâtübî, *Hırzû'l-emânî*, 24; Karabaşî, *Karabaş Tecvidi*, 11-12; el-Mer'aşî, *Cühdü'l-mukill*, 210.

¹⁸¹ أن أفسسبغضون 17/51; المنخفة Mâide, 5/3; ان يكن غنيا Nisâ, 4/135 âyetlerindeki yerler istisnadır. Ebû Ca'fer buralarda diğer imamlar gibi izhâr ile okumuştur. Bkz. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/22; Emin Efendi, *'Umdetü'l-hullân*, 165.

¹⁸² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/22; el-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye*, 206; el-Mer'aşî, *Cühdü'l-mukill*, 194-195.

¹⁸³ el-Bakara, 2/62, 225; Kureş, 106/4.

¹⁸⁴ el-Fatiha, 1/7.

kelimesindeki nûn (ن) ve mîm (م)'i, (مغضوب)¹⁸⁵ lafzındaki ğayın (غ)'ı, (ظللتا)'deki¹⁸⁶ ikinci lâm (ل)'ı ve bunlarla birlikte her sâkin harfin sükûnlarını beyân-ı bâliğ ile beyân ederek hareke vermekten kaçınmak gerektiğini vurgulamış ve okuyuculara bu meyanda nasihatte bulunmuştur.¹⁸⁷ O, bu uyarılara uyulmadığı takdirde hataya meyledilerek fazî'î'l-lahne¹⁸⁸ ve şenî'e sebep olunacağını bildirmiştir.¹⁸⁹

2.4.3.4. İzhâr-ı Şefevî

Sâkin olan mîm (م)'in akabinde mîm (م) ve bâ (ب) dışında bir harf gelirse (عليهم ولا الضالين، ويمدهم في طغيانهم)¹⁹⁰ âyetlerinde olduğu gibi izhâr-ı şefevî olur.¹⁹¹ Müellif, farklı olarak aralarında mah-reç yakınlığı olması nedeniyle sâkin mîm (م)'den sonra vâv (و) ile fâ (ف) harfleri geldiğinde cemî kurrâ katında izhâr-ı şefevî olacağını söylemiştir.¹⁹²

2.4.3.5. İzhâru'l-Ğunne

Hasan Efendi, eserinde şeddeli nûn (ن) ve mîm (م) harflerinde ğunnenin izhâr edilmesini kastederek (الجنة، عم، وما لهم من ناصرين)¹⁹³ kelimelerini buna örnek olarak vermiştir.¹⁹⁴ Bu misallere bakıldığında izhâru'l-ğunnenin, idğâm-ı misleyn me'a'l-ğunne ve idğâm-ı me'a'l-ğunnedeki ğunnenin izhârı olduğu anlaşıl-maktadır.

¹⁸⁵ el-Fatiha, 1/7.

¹⁸⁶ el-Bakara, 2/57.

¹⁸⁷ İbnü'l-Cezerî, *Mukaddime*, 12.

¹⁸⁸ Hoş görülmeyen, kerih hata. Bkz. Âsım Efendi, "fza", 4/3451.

¹⁸⁹ Hasan Efendi, *Şerh-i Cedîd-i Karabaş* (Reşid Efendi, 11), 26a-28a.

¹⁹⁰ el-Fatiha, 1/7; el-Bakara, 2/15.

¹⁹¹ Karabaşî, *Karabaş Tecvidi*, 14; Mekkî, *Nihâyetü'l-kavli'l-müfid*, 169.

¹⁹² Hasan Efendi, *Şerh-i Cedîd-i Karabaş* (Reşid Efendi, 11), 32b-33a.

¹⁹³ el-Bakara, 2/35; en-Nebe, 78/1; Âl-i İmrân, 3/22.

¹⁹⁴ Hasan Efendi, *Şerh-i Cedîd-i Karabaş* (Reşid Efendi, 11), 33a.

2.4.3.6. İzhâru'l-Lâmi's Sâkineti'l-Fi'liyye

Hasan Efendi, sâkin lâm (ل) 'dan sonra nûn (ن) gelirse (انزلنا، جعلنا، توكلنا) ¹⁹⁵ örneklerindeki gibi cemî kurrânın lâm-ı sâkini izhâr ettiğini dile getirmiştir. Müellif, bu konuda, lâm-ı sâkini nûn (ن) 'a idğâm etmekten, hareke vermekten ve ihtilâs ile okumaktan kaçınmak gerektiğini vurgulamıştır. ¹⁹⁶

2.4.3.7. İzhâru'd-Dâli's-Sâkine

Müellif, Hafs rivâyetinde sâkin dâl (د) harfinin, tâ (ت) ve dâl (د) istisna diğer harflerin yanında izhâr edildiğini beyân etmiş, (لقد جائكم، ولقد انزلنا) ¹⁹⁷ âyetlerinde dâl (د) 'ın izhâr ile okunduğunu dile getirmiş; eğer tâ (ت) ve dâl (د) 'a uğrarsa (لقد دخلوا، لقد ما عبيدتم، قد دخلوا، لقد) ¹⁹⁸ misallerinde olduğu gibi ittifak üzere idğâm edildiğini belirtmiştir. Hasan Efendi, bu bilgileri verdikten sonra izhâru'l-mîmi's-sâkineyi ve izhâr-ı kameriyyeyi kendi konu başlığı altında anlatılacağını ifade etmiştir. ¹⁹⁹

2.4.3.8. İklâb

İklâb lügat olarak “bir nesneyi geriye döndürmek ve çevirmek” manalarına gelmektedir. ²⁰⁰ Tecvîd istilâhında ise (الاقلاب) “Tenvîn ve sâkin nûn-u tam bir mîm harfine çevirerek, ğunne ile ihfâ etmektir”. İklâb harfi bâ (ب) 'dır. Tenvîn ve sâkin nûndan sonra

¹⁹⁵ el-Bakara, 2/57, 66; Yûnus, 10/85.

¹⁹⁶ Hasan Efendi, *Şerh-i Cedid-i Karabaş* (Reşid Efendi, 11), 33a-b.

¹⁹⁷ el-Bakara, 2/92, 99.

¹⁹⁸ el-Kâfirûn, 109/4; el-Mâide, 5/21; et-Tevbe, 9/117.

¹⁹⁹ Hasan Efendi, *Şerh-i Cedid-i Karabaş* (Reşid Efendi, 11), 33b.

²⁰⁰ Âsım Efendi, “klb”, 1/616.

bâ (ب) gelirse bu kural gerçekleşir.²⁰¹ (سمیع بصیر، علیم بذات الصدور،) ²⁰²(من بعد، لینبذن

Müellif, bu tecvîd kuralını iklâb me'a ihfâ me'a'l-ğunneti olarak adlandırmıştır. Ayrıca o, bâ (ب)'dan önceki tenvîn ve nûn-i sâkinde izhâr yapmanın zor olduğunu, idğâmın ise killet-i tenâsüpten (aralarındaki uyumun azlığından) ötürü yapılmadığını dile getirmiştir. Bu nedenle bir hükm-ü mütevassita muhtaç olduğundan ihfâ müteayyin olmuş; tenvîn ile nûn-i sâkine mîm (م)'e kalble ihfâya tevessül edilmiştir. Bâ (ب) ile mîm (م), mahreç bakımından, nûn (ن) ile de mîm (م) harfi ğunne sıfatı bakımından ortak oldukları için nûn (ن) mîm (م)'e çevrilerek ihfâ yapılmıştır diyerek iklâbın delilini açıklamıştır.²⁰³

Ğunne: (هی صوت یخرج عن الخیشوم) "Genizden gelen ses" şeklinde tanımlanmıştır.²⁰⁴ Hasan Efendi, Arapça tanımda geçen hayşûmu burnun nihayet bulduğu yerdir, diye tarif etmiş; ğunnenin nûn-i sâkineden ibaret olduğunu, seste ve vasıfta ikisinin ittifak ettiğini açıklamıştır. Müellif; ğunnenin zâtını bilip, keyfiyyet-i edâsını zabt edip hududu ve mizanını bulup, riâyetini kemâline yetiştirip, hüsn-ü edâ ile edâ kâriye ve mükriye vâcip ve lâzımdır diyerek konuyla alakalı uyarılarda bulunmuştur.²⁰⁵

2.4.4. Bâb-ı İdğâm-ı Me'a'l-Ğunne

Sözlük manası "bir harfi diğer harfe derc ve idhâl etmek"²⁰⁶ anlamına gelen idğâm tecvîd literatüründe, (الادغام ادخال احد)

²⁰¹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 265-266; ed-Dânî, *et-Teysîr*, 50; eş-Şâtîbî, *Hırzû'l-emânî*, 24; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/26; Karabaşî, *Karabaş Tecvidi*, 12; el-Mer'aşî, *Cühû'l-mukill*, 200.

²⁰² el-Hac, 22/75; Âl-i İmrân, 3/119; el-Bakara, 2/27; el-Hümeze, 104/4.

²⁰³ Hasan Efendi, *Şerh-i Cedîd-i Karabaş* (Reşid Efendi, 11), 33b-34b.

²⁰⁴ Mekkî, *er-Ri'âye*, 267; Karabaşî, *Karabaş Tecvidi*, 12.

²⁰⁵ Hasan Efendi, *Şerh-i Cedîd-i Karabaş* (Reşid Efendi, 11), 34b-35a.

²⁰⁶ Âsım Efendi, "dğm", 5/4970.

(الحرفين المتمثلين او المتجانثين او المتقاربين فى الآخر) “Mütemâsil (mahreçleri ve sıfatları aynı), mütecânîs (mahreçleri bir sıfatları farklı) veya mütekârib (mahreç ve sıfat bakımından yakınlığı bulunan) iki harften sâkin olan birinci harfi sonraki harekeli harfe katmaktır”²⁰⁷

Müellif, Hasan b. Muhammed, Araplar'ın bu kelimeyi (ادغمت) (الفرس اللجام) atın ağzına gem vurdukları zaman kullandıklarını ifade ederek; bunun, örfî kurrâda iki harfin birbirine katılarak şeddeli okunması anlamına geldiğini ifade etmiştir. Ayrıca o, *Dürrü'n-nazîd* adlı eserden alıntı yaparak idğâmı; idğâm-ı bilâ ğunne, idğâm-ı me'a'l-ğunne, idğâm-ı mütemâsileyn, idğâm-ı mütecâniseyn, idğâm-ı mütekâribeyn ve idğâmı şemsiyye olmak üzere altı kısım olduğunu aktarmıştır.²⁰⁸

Tenvîn ve sâkin nûnun akabinde (يمنو) harflerinden herhangi biri gelirse idğâm-ı me'a'l-ğunne gerçekleşir.²⁰⁹ (من يقول، ومن وال،) örneklerinde idğâm ile birlikte ğunne yapılarak bu kural icrâ edilir. Eğer tenvîn ve nûn-i sâkinden sonra mûm (م) ve nûn (ن)'dan biri gelirse tam idğâm,²¹¹ vâv (و) ve yâ (ى)'dan biri gelirse nâkıs idğâm²¹² uygulanır.²¹³ Ayrıca İmâm Hamza (ف)'nın birinci râvîsi olan Halef (ض) vâv (و) ve yâ (ى) harflerinde ğunnesiz idğâm ile okur.²¹⁴ Müellif, tenvîn ve sâkin nûnun vâv (و) ile yâ (ى)'ya idğâmında, ğunnenin tam idğâma engel teşkil ettiğini ifade ederek bu idğâmı, idğâm-ı tevsit olarak

²⁰⁷ el-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye*, 175.

²⁰⁸ Hasan Efendi, *Şerh-i Cedîd-i Karabaş* (Reşid Efendi, 11), 35a.

²⁰⁹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 263-265; ed-Dânî, *et-Teyşîr*, 50; eş-Şâtîbî, *Hırzû'l-emânî*, 24. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/24; Karabaşî, *Karabaş Tecvidi*, 12-13; el-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye*, 210.

²¹⁰ el-Bakara, 2/8, 130; er-Ra'd, 13/11; Âl-i İmrân, 3/22.

²¹¹ İdğâm edilen ilk harf zât ve sıfat bakımından ikinci harfin içine katılırsa tam idğâm olur. Bkz. el-Mer'aşî, *Cühdü'l-mukill*, 210.

²¹² Tam idğâmdan farklı olarak müdğam olan harfin isti'lâ, itbâk veya ğunne sıfatı varsa belirtilir. Bkz. el-Mer'aşî, *Cühdü'l-mukill*, 210.

²¹³ el-Mer'aşî, *Cühdü'l-mukill*, 72, 197.

²¹⁴ eş-Şâtîbî, *Hırzû'l-emânî*, 24.

nitelemiştir. Nûn (ن) ile mîm (م) de ise ğunnenin güçlü olmasını delil getirerek tam idğâm olduğunu beyan etmiştir.²¹⁵

Nûn-i sâkin ile vâv (و) ve yâ (ی) aynı kelimedede bir araya gelirse idğâm yapılmadan izhâr ile okunur.²¹⁶ (الدينيا، بنیان، قنوان، صنوان)²¹⁷ misallerinde olduğu gibi. Hasan Efendi, bu kelimelerde idğâmın câiz olmadığını, izhârda ittifak olduğunu, sebebini ise muzâafa iltibâstan ihtirâz (şeddeli fiil ile karışmasından kaçınmak) olarak açıklamıştır. Müellif, “muzâaf fiilde müdğam ile müdğamün fih bir cinsten olmalıdır. Söz konusu misallerde idğâm olunsaydı nûn-i sâkin yâ (ی) ya kalbolur, iki tane yâ (ی) birbirinin içinde idğâm olunur (بیان، ديان) olmak lazım gelir. Aynı şekilde nûn-i sâkine vâv (و) a kalbolunursa; vâv (و), vâv (و) da idğâm olunup (قوان، صوان) olması lazım gelir. Bu sûretlerde müdğam olan, nûn-i sâkineden mi münkaliptir yoksa müdğam ile müdğamün fih bir cinsten midir bilinmezdi” diyerek konuya açıklık getirmiş ve İmâm Şâtübî'nin konuyla alakalı “عندهما لكل اظهر بكلمة مخافة اشباه” و عندهما لكل اظهر بكلمة مخافة اشباه” beytini eserinde aktarmıştır.²¹⁸

Kıraât imamları dört yerde nûn (ن) un idğâmı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Şöyle ki Hamza (ف) ve Ebû Ca'fer (جع), el-Kasas ve eş-Şuarâ sûrelerinin ilk âyeti olan (طسم) deki²¹⁹ sîn (س) in nûn (ن) unu, mîm (م) e idğâm etmeden izhâr ile diğer imamlar ise idğâm-ı me' a'l-ğunne ile okumuşlardır. Yine Yâsîn sûresinin ilk âyetindeki sîn (س) harfinin nûn (ن) unu vasl halinde Kâlûn (ب), İbn Kesîr (د), Ebû 'Amr (ح), Hafs (ع), Hamza (ف), Ebû Ca'fer (جع) izhâr ile diğer imamlar idğâm-ı me' a'l-ğunneyle okumuşlardır. Kalem sûresinin ilk âyetinde ise farklı olarak Verş (ج) hulf ile önce izhâr sonra idğâm vechi okumaktadır. Müellif,

²¹⁵ Hasan Efendi, *Şerh-i Cedîd-i Karabaş* (Reşid Efendi, 11), 35b.

²¹⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/25.

²¹⁷ el-Bakara, 2/85; et-Tevbe, 9/109; el-En'âm, 6/99; er-Ra'd, 13/4.

²¹⁸ eş-Şâtübî, *Hırzû'l-emânî*, 24; Hasan Efendi, *Şerh-i Cedîd-i Karabaş* (Reşid Efendi, 11), 36a-b.

²¹⁹ eş-Şuarâ, 26/1; el-Kasas, 28/1.

eserinde bu bilgilere yer verdikten sonra *Şâtibî*'de geçen “وياسين” ifadelerini eserinde aktarmıştır.²²⁰

2.4.5. Bâb-ı İdğâm-ı Bilâ Ğunne

Sâkin nûn ve tenvînin akabinde râ (ر) ve lâm (ل)'dan biri gelirse idğâm-ı bilâ ğunne uygulanır.²²¹ Bu kural gereği (غفور) örneklerinde ğunnesiz olarak idğâm yapılır. Bu tecvîd kuralı iki ayrı kelimedede gerçekleşir. Kur'ân'da tek kelimedede gerçekleşmesine dair herhangi bir örnek bulunmamaktadır. Eğer tenvîn ve sâkin nûn ile lâm (ل) ve râ (ر), bir kelimedede olsaydı karışıklığa sebebiyet vermemek için izhâr ile okunurlardı.²²³

Hasan Efendi, tenvîn ve nûn-i sâkinin lâm (ل) ve râ (ر) harflerinde kalb-i mahza ile kalb olunacağını, teşdîd-i kâmil ile müşedded kılınacağını ve eser-i ğunne bâkî kalmayıp cemî kurrânın vasl halinde vucûben idğâm-ı kâmil bilâ ğunne okuduğunu aktararak *Hirzi'l-emânî*'deki şu beyitlere eserinde yer vermiştir: “ادغموا بلا غنة في اللام والراء ليجملا”²²⁴ Müellif idğâmın sebebinin telâsuk mahreç (mahreç yakınlığı) veya ittihâd-ı mahreç (mahreç birliği) olduğunu, vucûbün sebebinin ise tenvîn ve nûn-i sâkinin lâm (ل) ile râ (ر)'da kesret-i devri (çok geçmesi) olduğuna bağlamıştır. O, ğunnenin hazfini ise tahfîflikte mübalağa olarak açıklamıştır. Ayrıca o, *Dürri'n-nazîd* isimli eserden alıntı yaparak idğâm-ı bilâ ğunne mahreç birliği

²²⁰ eş-Şâtibî, *Hirzi'l-emânî*, 23; el-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye*, 213; Emin Efendi, *'Umdetü'l-hullân*, 450, 460, 488, 546; Hasan Efendi, *Şerh-i Cedîd-i Karabaş* (Reşid Efendi, 11), 37b.

²²¹ ed-Dânî, *et-Teysîr*, 50; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/23; Karabaşî, *Karabaş Tecvidi*, 13; el-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye*, 209; el-Mer'asî, *Cühdü'l-mukîll*, 199.

²²² el-Bakara, 2/2, 5, 173.

²²³ Mekkî, *er-Ri'âye*, 263.

²²⁴ eş-Şâtibî, *Hirzi'l-emânî*, 24.

veya yakınlığından dolayı idğâm yapıldığını, ağır geldiği için ğunnenin hafifletilerek hafifletildiğini; tenvîn ve sâkin nûnun izhâr edilmesi halinde ise lahn olacağını aktarmıştır.²²⁵

2.4.6. Bâb-ı İdğâm-ı Misleyn

Mahreç ve sıfat bakımından aynı (ما اتحدا مخرجا وصفة) iki harften sâkin olan birincisini, harekeli ikincisine idğâm etmeye idğâm-ı misleyn denir. Eğer misleyn olan harfler nûn (ن) ve mîm (م) ise idğâm-ı misleyn me'a'l-ğunne icrâ edilir.²²⁶ Örneğin (من، امناء، جوع)lafızlarında ğunne ile idğâm yapılır. Bu iki harfin dışındaki harflerde ise idğâm-ı misleyn bilâ ğunne olur. Yine (طلعت تزاور، وتب، ان اضرب بعضاك)²²⁸ misallerinde misleyn olan iki harf idğâm edilerek ğunnesiz okunur. Eğer misleyn harflerden birincisi harf-i med olursa idğâm uygulanmaz. (فى يوم، قالوا) örneklerinde ilk harf med harfi olduğu için idğâmsız okunur.²³⁰

Hasan Efendi, idğâmın; mislân, cinsân ve mütekâribeyn olduğunu, fakat İmâm Cezerî'nin (واولى مثل و جنس ان سكن ادغم كقل رب) beytinde mütekâribeyni zikretmediğini dile getirmiştir.²³¹ O, bunun sebebinin ise “nazımda yer darlığından dolayı veya mütecaniseyn ile yetinmeyi tercih ettiği içindir” şeklinde açıklamıştır. O, buna ek olarak Cârullah Allâme'nin (ö. 538/1144),²³²

²²⁵ Hasan Efendi, *Şerh-i Cedîd-i Karabaş* (Reşid Efendi, 11), 37b-38b.

²²⁶ İbnü'l-Cezerî, *Mukaddime*, 12; Karabaşî, *Karabaş Tecvidi*, 13-14; el-Mer'aşî, *Cühdü'l-mukill*, 182, 185, 206.

²²⁷ el-Bakara, 2/8; el-A'râf, 7/12; Kureyş, 106/4.

²²⁸ el-Kehf, 18/17; et-Tebbet, 111/1; el-Bakara, 2/60.

²²⁹ İbrâhim, 14/18; eş-Şuarâ, 26/96.

²³⁰ İbnü'l-Cezerî, *Mukaddime*, 13; el-Mer'aşî, *Cühdü'l-mukill*, 185.

²³¹ İbnü'l-Cezerî, *Mukaddime*, 12.

²³² Asıl adı Ebü'l-Kâsım Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî'dir. Türkmenistan'da dünyaya gelmiştir. Türk asıllı olduğu kabul edilen Zemahşerî farklı alanlarda birçok eser kaleme almıştır. 9 Zilhicce 538 (13 Haziran 1144) yılında Özbekistan'da vefat etmiştir. Bkz. Mustafa Öztürk-Mehmet Suat Mertoğlu, “Zemahşerî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/235-236.

idğâm-ı, misleyn ve mütekâribeyn olmak üzere ikiye ayırdığını; mütekâribeyn ile mütecâniseyni bir başlıkta zikrettiğini ifade etmiştir. Müellif, *Dürrü'n-nazîd* adlı eserdeki konuyla ilgili olarak adغام المتماثلين اذا اجتمع المتفقان مخرج وصفة فى كلمة او كلمتين وسكن اوليهما وجب الادغام المثليين مثالى فماربحت تجارتهن، ان اضرب بعضاك، آووا ونصروا، وتب، ماركبك ifadeleri aktararak konunun daha iyi anlaşılması sağlamıştır.

Hasan Efendi, idğâmın, (امنا)'deki²³³ gibi kelimenin ortasında veya (طلعت تزاور)²³⁴ âyetinde olduğu üzere kelimenin sonunda olabileceğini ifade ederek vâcip olduğunu dile getirmiştir. O, önceki harf, harf-i med olursa harf-i memdûd müstakil bi nefsihi olmadığı için harf-i müteharrikin içerisine idğâm edilemeyeceğini ve izhâr ile okunacağını aktarmış; el-Hâkka sûresindeki (ماليه) ²³⁵âyetinin söz konusu kurala kıyasla idğâm yapılmaması gerektiğini, buradaki birinci hâ (◌)'nın hâ-i sekîti olduğunu ve önceki harfin fethasını korumak için geldiğini anlatmıştır.²³⁶

Sâkin mîm, bâ (ب)'ya uğrarsa ihfâ-i şefevî (dudak ihfâsi) uygulanır. Örneğin (وهم بلاخرة، ان ربههم بهم، ترميههم بحجارة) ²³⁷lafızlarında ihfâ-i şefevî meydana gelir. Eğer sâkin mîm, bâ (ب) ve mîm (م) dışındaki harflere uğrarsa izhâr edilir.²³⁸ (وانتم) ²³⁹misallerinde mîm-i sâkin izhâr edilir. Müellif konunun devamında nûn-i sâkin nûn (ن)'a uğrarsa hem idğâm-ı misleyn me'â'l-ğunne hem de idğâm-ı me'â'l-ğunne olacağını söyleyerek mîm-i sâkinin üç hali olduğunu belirtmiştir. Buna göre mîm-i sâkin mîm (م) harfine uğradığında (اطعمهم) ²⁴⁰örneklerindeki gibi idğâm-ı misleyn me'â'l-ğunne;

²³³ el-Bakara, 2/8.

²³⁴ el-Kehf, 18/17.

²³⁵ el-Hâkka, 69/28.

²³⁶ Hasan Efendi, *Şerh-i Cedîd-i Karabaş* (Reşid Efendi, 11), 38b-40b.

²³⁷ el-A'râf, 70/45; el-Âdiyât, 100/11; el-Fil, 105/4.

²³⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/222; Karabaşı, *Karabaş Tecvidi*, 14; el-Mer'aşî, *Cühdü'l-mukall*, 206-208; Mekkî, *Nihâyetü'l-kavli'l-müfid*, 162-163.

²³⁹ el-Fatiha, 1/7; el-Bakara, 2/44; Furkân, 25/20.

²⁴⁰ el-Hümeze, 104/8; Kureyş, 106/4.

sâkin mîmden sonra bâ (ب) geldiğinde ehl-i edâdan İbn Mücâhid (ö. 324/936), Ebû Amr ed-Dânî ve İbnü'l-Cezerî'den mervî, esah ve muhtar olan görüşe göre ihfâ olacağını, fakat Mekkî ve İbn-i Münâdir'ın izhâr görüşünü tercih ettiğini ve bu görüşün de câiz olduğunu belirtmiştir. Hasan Efendi, mîm-i sâkinin misli ve bâ (ب)'nın dışında diğer harflere uğradığında ise izhâr edileceğini, vâv (و) ile fâ (ف) harflerinde mîm-i sâkini ihfâ etmekten kaçınılması gerektiğini, mîm (م)'in vâv (و) ile mahrecinin müttahid (aynı), fâ (ف) ile de mahreçlerinin yakın olması sebebiyle ihfâ zannının ortaya çıktığını ifade etmiş; cühelâ-i kurrânın bu şekilde okuduğunu bunun ise lahn olacağını beyân etmiştir.²⁴¹

2.4.7. Bâb-ı İdğâm-ı Mütecâniseyn

Mahreçleri aynı olmakla birlikte sıfatları farklı (ما اتحد مخرجا و اختلفا صفة) iki harften, sâkin olan birinci harfi harekeli ikinci harfe idğâm etmeye idğâm-ı mütecâniseyn denir.²⁴² İdğâmın bu çeşidine idğâm-ı sağîr²⁴³ de denilmektedir.²⁴⁴

İdğâm edilen mütecâniseyn harfleri üç grupta incelenmektedir. Birinci grupta tâ (ط), dâl (د) ve tâ (ت) yer almaktadır. Bu harflerden birincisi sâkin sonraki harf harekeli olursa idğâm uygulanır. (عبدتم، ائقلت دعوالله، لنن بسطت)²⁴⁵ lafızlarında bu tecvîd kaidesi icrâ olunur. Müdğâm olan harf, hurûf-ı isti'lâdan biri olursa nâkıs idğâm yapılıır. Eğer müdğâm istifâle harfleri ise tam idğâm olur.²⁴⁶ Hasan Efendi, (بسطت، واحطت)²⁴⁷ lafızlarında tâ (ط)'nın itbâk sıfatı gereği kuvvetli, tâ (ت)'nin ise hems gere-

²⁴¹ Hasan Efendi, *Şerh-i Cedîd-i Karabaş* (Reşid Efendi, 11), 40b-42b.

²⁴² İbnü'l-Cezerî, *Mukaddime*, 12; Karabaşî, *Karabaş Tecvîdi*, 14-15; el-Mer'aşî, *Cühdü'l-mukill*, 182-183.

²⁴³ İdğâm edilen harf sâkin sonraki harf harekeli ise idğâm-ı sağîr olur. Bkz. Pakdil, *Ta'lim Tecvîd ve Kirâat*, 175.

²⁴⁴ Hasan Efendi, *Şerh-i Cedîd-i Karabaş* (Reşid Efendi, 11), 42b.

²⁴⁵ el-Kâfirûn, 109/4; el-A'raf, 7/189; el-Mâide, 5/28.

²⁴⁶ Tanrıbuyruğu, *Mühîttü't-tecvîd*, 14.

²⁴⁷ el-Mâide, 5/28; en-Neml, 27/22.

معنا)²⁵⁷ âyetinde bu kural gereği idğâm icrâ edilir. Kur'ân'da bu harflerin birbirine idğâmı sadece bu örnekte geçmektedir.²⁵⁸ Hasan Efendi, izhâr vechinin de câiz olduğunu belirterek idğâmın muhtar (tercih edilen) olduğunu dile getirmiştir.²⁵⁹

3.4.8. Bâb-ı İdğâm-ı Mütekâribeyn

Mahreç veya sıfat bakımından yakınlığı bulunan (ما تقاربا مخرجا) harflerin birincisi sâkin sonraki harekeli olarak gelirse idğâm-ı mütekâribeyn olur. Bu durumda önceki harf sonrakine idğâm edilir.²⁶⁰

İdğâm edilen mütekâribeyn harfleri iki kısımdır. İlk grupta lâm (ل) ve râ (ر) vardır. Bu iki harfin birbirine idğâm edilebilmesi için lâm (ل)'in sâkin olarak önce, râ (ر)'nın ise sonra gelmesi gerekmektedir. (قل رب، بل رفعه الله)²⁶¹ örneklerinde bu tecvîd kuralı icrâ edilir. İkinci grup ise kâf (ق) ve kef (ك) harfleridir. Bunlardan kâf (ق) harfinin (الم نخلقم)²⁶² örneğinde görüldüğü üzere sâkin olarak önce gelmesi gerekmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de tek örneği bulunan bu kural tam ve nâkıs idğâm olarak iki şekilde okunabilir.²⁶³

Müellif, bu kurala idğâm-ı sağır de denildiğini ve söz konusu harflerin iki mahreçten ibaret olduğunu ifade etmiştir. Hasan b. Muhammed, kâf (ق)'ın kef (ك)'e idğâmı hususunda ittifak olduğunu, fakat buradaki idğâmın tam veya nakıs olması hususunda ehl-i edâdan bazılarının kâf (ق)'ın isti'lâ sıfatının güçlü, kef (ك)'in hems sıfatının ise zayıf olduğu ileri sürerek

²⁵⁷ Hûd, 11/42.

²⁵⁸ Pâluvî, *Zübd*e, 80; Karabaşî, *Karabaş Tecvîdi*, 14-15.

²⁵⁹ Hasan Efendi, *Şerh-i Cedid-i Karabaş* (Reşid Efendi, 11), 44b.

²⁶⁰ el-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye*, 170; el-Mer'aşî, *Cühdü'l-mukill*, 182; Karabaşî, *Karabaş Tecvîdi*, 15.

²⁶¹ el-İsrâ, 17/24; en-Nisâ, 4/158.

²⁶² el-Mürselât, 77/20.

²⁶³ İbnü'l-Cezerî, *Mukaddime*, 11; Hasan Efendi, *Şerh-i Cedid-i Karabaş* (Reşid Efendi, 11), 44b-45a.

kef (ك)'teki hems sıfatının idğâm-ı kâmile mani olduğunu, kâf (ق)'ın isti'lâ sıfatının ise bâkî kalacağını dile getirdiklerini aktarmıştır. Bazı ehl-i edânın ise kâf (ق) harfindeki isti'lâ sıfatını kaldırıp idğâm-ı mahza veya idğâm-ı kâmil ile okuduklarını ve her iki vechin de sahih olduğunu, lakin idğâm-ı mahzanın esah olduğunu anlatarak İmâm Cezerî'nin *وقع والخلف بنخلقكم* ve sözlerini de risâlesinde aktarmıştır.²⁶⁴ Ayrıca müellif, *(قل نعم)*²⁶⁵ âyetinde mütecâniseyn veya mütেকâribeyn olmasına rağmen lâm (ل)'ın nûn (ن)'a idğâm edilemeyeceğini, izhâr ile okunması gerektiğini vurgulamıştır.²⁶⁶

2.4.9. Bâb-1 İdğâm-ı Lâm-ı Ta'rîf fi Hurûf-i İdğâm-ı Şemsiyye

Lâm-ı ta'rîf (ال)'in akabinde şemsî harflerden²⁶⁷ herhangi biri gelirse idğâm-ı şemsiyye kuralı gerçekleşir. Bu kaide gereği lâm-ı ta'rîf, hurûf-ı şemsiyyeye idğâm edilmektedir.²⁶⁸ Eğer bu şemsî harf, nûn (ن) ise idğâm-ı şemsiyye me'a'l-ğunne olarak icra edilir. *(والناس، والنصارى، والنهار)*²⁶⁹ örneklerinde ğunne ile birlikte idğâm yapılır. *(والذاريات)*²⁷⁰ lafızlarında olduğu gibi diğer şemsî harflerde ise ğunnesiz idğâm uygulanır.²⁷¹

Hasan Efendi, lâm (ل)'ın şemsî harflere idğâm edilmesinin sebebini bu harfler arasındaki mahreç yakınlığı olarak açıklamış ve idğâmın vâcib olduğunu söylemiştir. *(فالتقى الماء، يوم التقى الجمعان)*²⁷² âyetlerinde geçen *التقى* ve *(الهيكم)*²⁷³ kelimesindeki lâm (ل)'ın

²⁶⁴ İbnü'l-Cezerî, *Mukaddime*, 11.

²⁶⁵ es-Sâfât, 37/18.

²⁶⁶ Hasan Efendi, *Şerh-i Cedîd-i Karabaş* (Reşid Efendi, 11), 45b-46a.

²⁶⁷ Hurûf-i şemsiyye on dört tane olup şu kelimelerin ilk harfleridir: *(تب، ثم، دع، ذنبا)*. Bkz. Karabaşî, *Karabaş Tecvidi*, 16.

²⁶⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/221; el-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye*, 175; el-Mer'aşî, *Cühdü'l-mukîll*, 194.

²⁶⁹ el-Bakara, 2/62, 161, 164.

²⁷⁰ el-En'âm, 6/96; et-Tin, 90/1; ez-Zâriyât, 51/1.

²⁷¹ Karabaşî, *Karabaş Tecvidi*, 16; Sağman, *Sağman Tecvidi*, 30.

²⁷² el-Kamer, 54/12; Âl-i İmrân, 3/155.

²⁷³ et-Tekâsür, 102/1.

lâm-ı ta' rîf olmadığını ve kelimenin aslından olduğunu eserinde ifade etmiştir. Buna ilave olarak التقى fiilinin iftiâl bâbından olduğunu beyân ederek başında bulunan hemzenin, hemze-i vasl,²⁷⁴ الهيمک lafzının ise if'âl bâbından geldiğini ve başındaki hemzenin hemze-i katı²⁷⁵ olduğunu vurgulamıştır.²⁷⁶

2.4.10. Bâb-ı İzhâr-ı Lâm-ı Ta' rîf fi Hurûf-i İzhâr-ı Kameriyye

(ل)'in peşinden hurûf-i kameriyye harflerinden biri geldiği vakit lâm-ı ta' rîf izhâr edilerek (açık bir şekilde) okunur. Hurûf-i kameriyye on dört harf olmakla birlikte şu cümlede toplanmıştır: (والعصر، والفجر، والجبال)²⁷⁷ (ابغ ححك وخف عقيمه).²⁷⁸ örneklerinde lâm-ı ta' rîfler izhâr edilerek telaffuz edilir.

Hasan b. Muhammed, izhâr-ı kameriyyede izhârın vâcip olduğunu, idğâm ile ğunnenin câiz olmadığını ve izhârın cemî zamanda ğunneye engel teşkil ettiğini anlatmıştır. Yine o, lâm-ı ta' rîf ve kamerî harflerin mahreç bakımından birbirine uzak olması sebebiyle lâm-ı ta' rîfin söz konusu harflerde izhâr edildiğini ifade ederek bu tecvîd kuralının sebebini beyan etmiştir.²⁷⁹

2.4.11. Bâb-ı Kalkale

Lügatta “kıvıldatmak, sarsmak, bir şeyi depreştirmek” malarının gelen kalkale sözcüğü bir tecvîd terimi olarak (تقلل) (المخرج حتى يسمع له نبرة قوية) “Kuvvetli bir ses duyulacak şekilde

²⁷⁴ Kelimelerin başında olup okumaya kendisinden başlanıldığında yazıda ve okunuşta var olan, önceki kelimedenden vasl edildiğinde okunmayan hemzelerdir. Bkz. Temel, *Tecvîd İstılahları*, 76.

²⁷⁵ Her iki durumda yazıda ve okunuşta sabit olan hemzelerdir. Bkz. Temel, *Tecvîd İstılahları*, 76.

²⁷⁶ Hasan Efendi, *Şerh-i Cedîd-i Karabaş* (Reşid Efendi, 11), 46a-47a.

²⁷⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/222; Karabaşı, *Karabaş Tecvîdi*, 16-17; Sağman, *Sağman Tecvîdi*, 31.

²⁷⁸ el-Asr, 103/1; el-Fecr, 89/1; el-Hac, 22/18.

²⁷⁹ Hasan Efendi, *Şerh-i Cedîd-i Karabaş* (Reşid Efendi, 11), 47b.

mahrecin sarsılmasıdır.”²⁸⁰ Kalkale harfleri kâf (ق), tâ (ط), bâ (ب), cîm (ج), dâl (د) harfleri olup (قطب جد) terkinde toplanmıştır. Bu harflerden herhangi biri aslî veya ârizî sükûn üzere kelimenin sonunda veya ortasında, şeddeli veya şeddesiz gelirse (يدخلون، بالحق)²⁸¹ örneklerinde olduğu gibi kalkale yapılıdır.²⁸²

Hasan Efendi, kalkale kelimesinin lügat olarak التحرك yani hareket etmek, kımıldanmak manasına geldiğini, الاضطراب lafzının ise التحرك kelimesinin atf-ı tefsiri olduğu aktarmıştır. O, tanımdaki تَقَلُّق'ün ırgalanmak olduğunu, Araplar'ın bu kelimeyi قَلْقَل، قَلْقَلَة، قَلْقَلَة، قَلْقَلَة kalıplarında kullandıklarını; نيرة sözcüğünün ise güçlü ve net ses anlamına geldiğini ifade etmiştir. Müellif, kalkalede tekellüfle beraber yüksek ve şiddetli bir ses çıktığını ve bu sıfatın sadece kalkalede bulunduğunu eserinde anlatmıştır. Buna ek olarak kalkale harflerinin (ان اضرب بعضاك) ²⁸³örneğinde olduğu gibi misline uğradığında ve (ما عيدتم)²⁸⁴ âyetinde olduğu üzere idğâm edildiğinde kalkale yapılmaması gerektiğini dile getirmiştir.²⁸⁵

2.4.12. Bâb-ı Hüküm'r-Râ

Râ (ر) harfi diğerlerinden farklı olarak durumuna göre kalın, ince veya her ikisiyle birlikte okunabilmektedir. Râ (ر), beş yerde kalın, dört yerde ince, üç yerde ise hem kalın hem ince telaffuz edilmektedir.

Râ (ر)'nın harekesi fetha (üstün) veya zamme (ötre) ise (رب) ²⁸⁶örneklerinde görüldüğü üzere kalın olarak icrâ

²⁸⁰ el-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye*, 106-107; Karabaşı, *Karabaş Tecvîdi*, 17.

²⁸¹ en-Nisâ, 4/124; el-Bakara, 2/285; el-En'âm, 6/5.

²⁸² Mekkî, *er-Ri'âye*, 124; İbnü'l-Cezerî, *Mukaddime*, 6; Karabaşı, *Karabaş Tecvîdi*, 17.

²⁸³ el-A'râf, 7/160.

²⁸⁴ el-Kâfirûn, 109/4.

²⁸⁵ Hasan Efendi, *Şerh-i Cedîd-i Karabaş* (Reşid Efendi, 11), 47b-48b.

²⁸⁶ el-Fâtiha, 1/2; el-Bakara, 2/6.

olunur. Râ (ر) sâkin, öncesindeki harfin harekesi fetha veya zamme olursa (بالنذر، من شكر، وانحر،²⁸⁷ lafızlarında olduğu gibi kalın okunur. Râ (ر) ve râ (ر)'dan önceki harf sâkin olup ondan önceki harf fethalı veya zammeli ise (في الصدور، والفجر،²⁸⁸ misallerindeki gibi yine kalındır. Râ (ر) sâkin olmakla birlikte önceki harfin harekesi kesra (esre) olup râ'dan sonra da hurûf-ı isti'lâ²⁸⁹ harflerinden biri meftûh olarak gelirse râ (مرصادا، قرطاس،) (ر) kelimelerinde olduğu üzere kalın okunur. Son olarak sâkin râ (ر)'dan önce ârızî kesra²⁹¹ bulunursa (ارجعي، لمن ارتضى) âyetlerinde uygulandığı şekliyle râ (ر) harfi yine kalın telaffuz edilir.²⁹³

Râ (ر) (رحلة الشتاء، من شر ما خلق) âyetlerinde olduğu gibi meksûr olursa ince okunur. Sâkin râ (ر)'dan önce meksûr bir harf gelirse (واستغفره، اصطبر) lafızlarındaki gibi yine ince olarak telaffuz edilir. Hasan Efendi, bu örneklerde terkîkin mutlak olmadığını ve râ (ر)'nın mâ badinde hurûf-ı isti'lâdan biri olursa kalın okunacağını ifade etmiştir. Eğer sâkin râ'nın öncesi sâkin onun öncesi de sâkin ise (بصير، قدير)'deki²⁹⁶ gibi ince okunur.²⁹⁷ Son olarak vakf halinde râ (ر) sâkin, önceki harf de lîn harfle-

²⁸⁷ Kevser, 108/2; el-Kamer, 54/35, 36.

²⁸⁸ el-Fecr, 89/1; Yûnus, 10/57.

²⁸⁹ Hurûf-ı isti'lâ, (خص ضغط فظ) ibaresinde bulunan yedi harftir. Bkz. İbnü'l-Cezerî, *Mukaddime*, 5.

²⁹⁰ en-Nebe', 78/21; el-En'âm, 6/7; et-Tevbe, 9/122.

²⁹¹ Ârızî kesre iki türdür. İlki (ام ارتابوا) âyetindeki gibi sâkin olan harflere verilen kesrelerdir. İkincisi ise başka kelimeye var olan hemzedir ki (رب ارجعون) örneğinde görüldüğü üzere ârız olmadığı halde ârız hükmünde kabul edilmiştir. Bkz. Tanrıbuyruğu, *Mühîttü't-tecvîd*, 19.

²⁹² el-Fecr, 89/28; el-Enbiyâ, 21/28.

²⁹³ ed-Dânî, *et-Teyâsîr*, 64; el-Mer'âşî, *Cühdü'l-Mukıl*, 175-177; Mekkî, *Nihâyetü'l-kavli'l-müfid*, 127-129; Karabaşî, *Karabaş Tecvîdi*, 17-19.

²⁹⁴ Kureş, 106/2; el-Felak, 113/2.

²⁹⁵ en-Nasr, 110/3; Meryem, 19/65.

²⁹⁶ el-Bakara, 2/20, 110.

²⁹⁷ İbnü'l-Cezerî, *Mukaddime*, 10; Mekkî, *Nihâyetü'l-kavli'l-müfid*, 127-130.

rinden yâ (ى) olursa (خير، سير)²⁹⁸ örneklerindeki gibi râ (ر) ince okunur.²⁹⁹

Sâkin râ (ر)'dan önce kesra, sonrasında da kesralı olarak isti'lâ harflerinden biri gelirse (كل فرق)³⁰⁰ âyetinde olduğu gibi râ (ر), ince veya kalın okunabilir.³⁰¹ Sâkin râ (ر)'dan önce isti'lâ harflerinden sâd (ص) veya tâ (ط) sâkin olmakla birlikte bu iki harfin mâ kabli de kesra olursa (عين القطر، من مصر)³⁰² misallerindeki gibi vakf halinde ince veya kalın okuyuştan biri tercih edilir. Son olarak (ان اسر، فاسر)³⁰³ kelimelerinde vakf durumunda genel kurala itibar edilerek kalın okunabildiği gibi bu kelimelerin aslında var olan yâ (ى) harfine işaret için ince de okunabilmektedir.³⁰⁴ Şeddeli râ (ر) harfinde ise müdğam olan birinci râ (ر), müdğamün fih olan sonraki râ (ر)'ya tâbi olur. Şeddeli olan râ (ر) harfinde vakfedildiği zaman ince veya kalın okunması ise önceki harekeye göre belirlenir.³⁰⁵

Müellif, İbnü'l-Cezerî'nin وقد اختلف فى فرق فى الشعراء فذهب جمهور المغاربة والمصيرين الى ترفيقه من اجل كسر القاف وذهب الاكثرون الى تفخيمه وقرأنا السؤزلىرىنى دىلىل گؤىىرىرىك (كل فرق) örneğinde Meğârib ve Mısır kurrâlarının isti'lâ harfi meksûr olduğu için râ (ر) harfini terkîk (ince) ile okuduğunu, diğerlerinin ise hurûf-ı isti'lânın terkîk okumaya engel teşkil ettiğini ve bu harfte bulunan kesra'nın zayıf olduğunu ileri sürerek tefhîm (kalın) ile okuduklarını aktarmıştır.³⁰⁶ Hasan Efendi, iki veçhin de câiz olduğunu lakin terkîk okumanın delilinin tefhîminkinden daha fazla olduğunu

²⁹⁸ el-Bakara, 2/54; es-Sebe', 34/18.

²⁹⁹ el-Mer'aşî, *Cühû' l-mukill*, 175; Karabaşî, *Karabaş Tecvidi*, 18-19; Hasan Efendi, *Şerh-i Cedîd-i Karabaş* (Reşid Efendi, 11), 48b.

³⁰⁰ eş-Şuarâ, 26/63.

³⁰¹ İbnü'l-Cezerî, *Mukaddime*, 10; Paluvî, *Zübde*, 102; Karabaşî, *Karabaş Tecvidi*, 18.

³⁰² Yûsuf, 12/21; es-Sebe', 34/12.

³⁰³ el-Hicr, 15/65; Tâhâ, 20/77.

³⁰⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/106, 110-111; Mekkî, *Nihâyetü'l-kavli'l-müfid*, 132-133.

³⁰⁵ Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 186-187.

³⁰⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/103-104.

ifade etmiştir. Ayrıca o, râ (ر)‘dan sonra gelen isti‘lâ harfi (فاصبر) 307 (صبراً، انذر قومك) âyetlerindeki gibi diğer kelimede ise râ (ر)‘nın ince veya kalın okunmasına herhangi bir etki etmeyeceğini dile getirmiştir.³⁰⁸

2.4.13. Bâb-ı Lafzatullah

Lâm (ل) ince bir harf olduğu halde bazı durumlarda kalın okunabilmektedir. Allah lafzındaki lââm (ل) harfinden önce fetha veya zamme hareke gelirse (هو الله، نصر الله)³⁰⁹ âyetlerindeki gibi lafzatullahın lââm (ل)‘ı tefhîm okunur. Lââm (ل)‘dan önce kesra gelmesi durumunda ise lafzatullahın lââm (ل)‘ı terkîk okunur. (يا الله، والله)³¹⁰ örneklerinde lââm (ل) bu kural gereği ince okunmaktadır.³¹¹

Hasan Efendi, mâ kabli meftûh veya madmûm olması halinde vaslen ve ibtidâen lafzatullahın kalın, meksûr olduğunda ise vaslen ve ibtidâen ince okunacağını ifade etmiştir. Müellif (قل اللهم)³¹² misallerinde vasl durumunda hemze-i vasl düştüğünden dolayı ince, lafzatullahtan ibtidâ edildiğinde ise kalın okunacağını belirtmiştir.³¹³

2.4.14. Bâbü‘z-Zamîr

Tecvîd literatüründe hâ-i kinâye olarak da isimlendirilen zamîrden kasıt müfred, müzekker ve gâib olan hû (ه)‘dur. Hâ-i kinâye mâ kablinde zamme, fetha ve sâkin yâ (ى)‘dan başka sâkin bir harf bulunursa zamme hareke ile okunur. Eğer mâ

³⁰⁷ el-Meâric, 70/5; Nûh, 71/1.

³⁰⁸ Hasan Efendi, *Şerh-i Cedid-i Karabaş* (Reşid Efendi, 11), 48b-49b.

³⁰⁹ el-Haşr, 59/24; el-Bakara, 2/214.

³¹⁰ el-Bakara, 2/8, 19.

³¹¹ ed-Dânî, *et-Teyşîr*, 66; İbnü‘l-Cezerî, *Mukaddime*, 11; Mekkî, *Nihâyetü‘l-kavli‘l-müfid*, 133-134; Karabaşî, *Karabaş Tecvîdi*, 19.

³¹² el-İhlas, 112/1, 2; ez-Zümer, 39/46.

³¹³ Hasan Efendi, *Şerh-i Cedid-i Karabaş* (Reşid Efendi, 11), 50a.

kablinde kesra veya sâkin yâ olursa hâ-i kinaye kesra ile okunur. Bu zamir hiçbir zaman fetha ile okunmaz. Yine hâ-i kinâyenin öncesi harekeli ise vasl halinde uzatılarak, sâkin ise hem vaslda hem vakfta med yapılmadan okunur. (ان ربه كان به بصيرا، وله ما سكن)³¹⁴ âyetlerinde zamirin mâ kabli harekeli olduğu için med ile icrâ edilir. Zamir madmûm ise harf-i med olan vâv (و) takdir edilir, meksûr ise yâ (ى) takdir edilerek bu kural uygulanır. (عليه، اليه، فيه) lafızlarında ise zamirden öncesi sâkin olduğundan medsiz okunur. Eğer zamirden sonra elif (ل) gelirse (عليها، اليها، فيها) lafızlarındaki gibi o zaman uzatılır. Vakf durumunda bu zamirler uzatılmadan okunduğu gibi kendisinden sonra sâkin bir harf geldiğinde de (انه الحق، به الله، واصابه الكبير)³¹⁵ âyetlerinde görüldüğü üzere medsiz olarak telaffuz edilir.³¹⁶

Hasan Efendi, (لم ينته، وما نفقه)³¹⁷ lafızlarındaki hâ (ه) 'ların uzatılmayacağını; (لم ينته) 'nin نهى-ينهى fiilinden geldiğini ve hâ (ه) 'nın kelimenin 'ayne'l-fiili olduğunu, iftî'âl bâbına aktarıldıktan sonra başına hurûf-ı cevâzımdan لم geldiği için lâme'l-fiilinin düştüğünü ifade ederek konuya açıklık getirmiştir. Müellif, (نفقه) fiilinde ise hâ (ه) harfinin lâme'l-fiil olduğunu ve bu fiilin müzârî mütakellim me'a'l-ğayr sîğâsında bulunduğunu beyân etmiştir. Müellif zamirin mâba' dinde harf-i sâkin olması halinde kasr ile, zamirin mâ kabli mütaharrik (harekeli) mâba'di ise harf-i sâkin olursa yine kasr ile okunacağını beyân etmiştir. Hasan Efendi, İmâm Ca'berî'nin konuyla ilgili وجه صلة البعض الجمع وبين اللغتين وقيل قصد بها مد الصورة تسميها بحال العاصي وفيه مهانا وتشنيعا على ملاء فيه) ifadelerini eserinde aktararak Furkân sûresi (مهانا)³¹⁸ âyetinde zamirin meddine müstakil bir sebep olmadığını,

³¹⁴ el-İnşikâk, 84/15; el-En'âm, 6/13.

³¹⁵ Hûd, 11/17; el-Bakara, 2/284, 266.

³¹⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/304-305; Karabaşî, *Karabaş Tecvidi*, 20.

³¹⁷ el-Alak, 96/15; Hûd, 11/91.

³¹⁸ el-Furkân, 25/69.

eimme-i seb'adan İbn Kesîr (د) in bu bâbda anlatılan zamirlerin hepsini med ile okuduğunu, söz konusu âyette ise Hafs'ın, İbn Kesîr'e rivâyette muvâfakat ve mutâbaât edip rivâyet kardeşi olduğunu dile getirmiştir.³¹⁹ Ayrıca müellif konuyla alakalı *Şâtîbî*'de geçen (وفيه مهانا معه حفص اخولا)³²⁰ beyti eserinde aktarmış; başka vecihlerin zayıf, kasr veya med ile okumanın ise lügat olduğunu dile getirmiştir. Müellif, bu konunun devamında Hafs'ın (ءاعجمي)³²¹ kelimesinde ikinci hemzenin teshîliyle, (بسم الله مجريها)³²² âyetinde ise râ (ر) 'yı imâle³²³ ile okuyarak diğer imamlara lügat bakımından muvâfakat ettiğini ve Kur'ân'ın lügata mebnî olduğunu ifade etmiştir.³²⁴

2.4.15. Bâbü's-sekte

Lügatta “susmak, okuyuşu kesmek, nefes almadan ayırmak”³²⁵ manasına gelen sekte sözcüğü, tecvîd terimi olarak (السكنة قطع الصوت دون النفس) “Nefes almaksızın sesi kesmek” anlamına gelmektedir.³²⁶

Hafs rivâyetine göre dört yerde bu tecvîd kuralı uygulanır. İlk olarak vasl halinde (عوجا قيما)³²⁷ kelimeleri arasında elif (ا) 'in üzerinde sekte yapılır. İkincisi (من مرقدنا هذا)³²⁸ âyetinde yine elif (ا) 'te bu kural gerçekleşir. Bu iki yerde sadece vasl halinde sekte yapılır. Üçüncü olarak (وقيل من راق)³²⁹ âyetinde sâkin nûn

³¹⁹ el-Ca'berî, *Kenzü'l-me'ânî*, 2/320.

³²⁰ eş-Şâtîbî, *Hırzû'l-emânî*, 13.

³²¹ el-Fussilet, 41/44.

³²² Hûd, 11/41.

³²³ İmâle-i kübrâ olarak da bilinen bu uygulama fethanın kesraya meylettirilmesiyle ortaya çıkan sestir. Bkz. Temel, *Tecvîd İstihlaları*, 91.

³²⁴ Hasan Efendi, *Şerh-i Cedîd-i Karabaş* (Reşid Efendi, 11), 50a-51b.

³²⁵ Âsım Efendi, “skt”, 1/766.

³²⁶ el-Mer'aşî, *Cühdü'l-mukill*, 283; Mekkî, *Nihâyetü'l-ka'li'l-müfid*, 202; Karabaşî, *Karabaş Tecvidi*, 21.

³²⁷ Kehf, 18/1-2.

³²⁸ Yâsîn, 36/52.

³²⁹ el-Kiyâmet, 75/27.

harfinde ve son olarak (كلا بل ران)³³⁰ âyetindeki sâkin lâm'da nefes almaksızın bir müddet ses kesilerek bu kural icrâ edilir.³³¹ Müellif, Hafs'ın bu dört yerde sekte-i lafîfe ile sekte yaptığını, diğer kurrâ imamların ise söz konusu âyetlerde sekte yapmadığını dile getirmiştir. Ayrıca o, bu konuyla alakalı yukarıdaki bilgilerle benzerlik arz eden İbnü'l-Kâsîh (ö. 801/1399)'ın şu ifadelerini eserinde aktarmıştır: *خبر ان حفصا يسكت سكتة لطيفة من غير قطع نفس على الالف المبدلة من التنوين في عوجا ثم يقول قيما لينذر بأسا وكذلك يسكت في سورة يس على الالف في مرقدنا ثم يقول هذا ما وعد الرحمن وكذلك يسكت في سورة القيمة على النون في ثم يقول راق وكذلك يسكت في المطففين علا اللام في بل ثم يقول ران على قلوبهم وان الباقيين يصلون ذلك كله من غير سكت ويدغمون النون واللام في الراء بغير غنة على ما تقدم انتهى تعريف السكتة قطع الصورة دون النفس*³³²

2.5. Zeyl Mesâilü't-Tecvîd ve Beyânü Bâki'l-Mahrec

Bu bölümde harflerin macreçleri ve sıfatları anlatılmaktadır. Müellif Hasan b. Muhammed şerh bölümünde ilgili yerlerde bazı harflerin mahreçlerini anlatmıştır. Bütünlük arz etmesi bakımından daha önce anlatılan mahreçler de bu bölümde ele alınacaktır.

2.5.1. Mahreçler

Sözlükte çıkış yeri anlamına gelen mahreç kelimesi tecvîd ıstılahında harflerin çıktığı yer olarak anlam kazanmıştır. Mahreçlerin sayısı hususunda âlimler arasında ihtilaflar söz konusu olmakla birlikte Halil b. Ahmed (ö) ve İbnü'l-Cezerî başta olmak üzere âlimlerin genelinin görüşü mehâric-i hurûfun on yedi olduğudur. Sîbeveyh (ö. 180/796) ve ona tâbi olanlar hurûf-ı

³³⁰ el-Mutaffifîn, 83/14.

³³¹ ed-Dânî, *et-Teysîr*, 150; el-Mer'aşî, *Cühdü'l-mukill*, 283; Karabaşî, *Karabaş Tecvîdi*, 20.

³³² Ali b. Osman İbnü'l-Kâsîh, *Sirâcü'l-kârii'l-mübtedî ve tezkârü'l-mukrii'l-müntehî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2004), 269; Hasan Efendi, *Şerh-i Cedîd-i Karabaş* (Reşid Efendi, 11), 51b-52a.

cevfiyyeyi müstakil mahreç saymayıp harflerin çıkış yerinin on altı olduğunu savunmuşlardır. Ferrâ (ö. 207/822) ise cevfi harflerini müstakil olarak kabul etmemekle birlikte lâm (ل), nûn (ن) ve râ (ر)'nin çıkış yerlerinin aynı olduğu vurgulayarak mehâric-i hurûfun on dört olduğunu ifade etmiştir.³³³

2.5.1.1. el-Mahreci'l-Evvel: Hurûfî'l-Cevfiyye

Hurûfî'l-Cevfiyye: Med harfleri olan vâv (و), yâ (ي), elif (ا) harflerinin çıkış yeri olmakla birlikte boğaz ve ağız boşluğunu ifade etmektedir.³³⁴

Müellif Hasan Efendi, fâzîlü'l-hatîb olarak nitelediği Hamdullah b. Hayreddin'in *Rusûh-i'l-lisân* adlı eserindeki وقد تخرج الالف الهواء ملفظا من الجوف من فيه هواء تكملا كواو ولى ضم ويا بعد كسرة اذا سكنما عملا كذالك beyitlere yer vererek elif (ا) harfinin ağzın kovuğundan çıkıp havada son bulunduğunu ifade etmiştir.³³⁵ Müellif cevfi-fem olarak nitelediği bu harflerin diğerlerine takdim olunmasının sebebini, med harflerinin çıkışında belli bir yer olmayıp bütün harfleri kapsadığını, söz konusu harflerin vâsi'ü'l-mahrec (geniş mahreç) olduğunu ve bundan dolayı med yapıldığını, diğer harflerin ise zayyigü'l-mahrec (mahrecin darlığı) olması sebebiyle medde kabiliyetlerinin olmadığını ifade etmiştir. Hasan Efendi harf-i med olan vâv (و)'ın haruf-ı isti'lâ ve râ-i madmûmadan sonra gelmesi halinde (يخوضوا، خلطوا، واشكروا)³³⁶ örneklerinde olduğu gibi kalın, diğer harflerden sonra ise (توبوا)³³⁷ lafızlarında olduğu üzere ince okunacağını; med

³³³ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 113; Hasan Efendi, *Şerh-i Cedid-i Karabaş* (Reşid Efendi, 11), 6b-7a.

³³⁴ İbnü'l-Cezerî, *Mukaddime*, 3; Hasan Efendi, *Şerh-i Cedid-i Karabaş* (Reşid Efendi, 11), 7b.

³³⁵ Hamdullah b. Hayruddin, *Vesiletü'l-îkân fi şerh-i Rusûhi'l-lisân fi hurûfi'l-Kur'ân* (Süleymaniye Kütüphanesi, Saliha Hatun Blm., 1), 16a.

³³⁶ en-Nisâ, 4/140; et-Tevbe, 9/102; en-Nahl, 16/114.

³³⁷ Hûd, 11/3; el-Bakara, 2/65, 101.

harfi olan yâ (ى) 'nın her halükarda (اخی، غیض، عظیم)³³⁸ misallerindeki gibi ince telaffuz edileceğini, elif-i hevâinin ise daima sâkin olmakla birlikte mâ kabli meftûh olduğunda cemî zamanda ve cemî mekanda harf-i med olacağını beyân etmiştir. Hasan b. Muhammed, bunlara ek olarak *Rusûh-u Lisân*'daki kaideyi aktararak elif-i hevâinin tefhîmde ve terkîkde müstakil bi nefsihi olmayıp öncesindeki harfe tâbî olduğunu dile getirmiş; İmâm Cezerî'nin konuyla alakalı *والا الف فالصحيح انها لا توصف بتقريب ولا بتفخيم بل بحسب ما تقدمها فانها تتبعه ترفيقا وتفخيما* sözlerine eserinde yer vermiştir.³³⁹ Müellif elif (l)'in, harf-i müfahham (kalın harf)'dan sonra gelmesi durumunda ona ittibâ ederek (خالدين، طالوت، صالو، خالدين)³⁴⁰ kelimelerindeki gibi kalın okunacağını, elif (l)'in mâ kablinde harf-i mürakkak (ince harf) vâkî olursa (جوا، ذلك، سلاسل)³⁴¹ de okunduğu üzere ince olarak telaffuz edileceğini aktararak med harflerini detaylı bir şekilde ele almıştır. Müellif bazı okuyucuların (والضالين)³⁴² gibi kelimelerde elif (l)'in tefhîminde fazla mübalağa ettiklerinden dolayı neredeyse elif (l)'in vâv-ı mahzaya çevrildiğini ifade etmiş ve bu şekilde okuyanların uyarılması gerektiğini de vurgulamıştır. Hasan Efendi bu bilgilere ilave olarak elif (l)'in tefhîmini kabul etmeyenlerin bu iddialarının cahilliklerinden, ğalat-ı tiba'larından, 'adem-i ittilâ'larından ya da bazı tecvîd kitaplarında musanniflerin elif (l) harfinin fehâmetini açıklamadıklarından kaynaklandığını dile getirmiştir. O, delil olarak da (طال، وفصالا)³⁴³ gibi yerlerde Verş (ج) 'in tefhîm ile okuduğunu; (حال، قال)³⁴⁴ kelimeleri arasında elif

³³⁸ el-Mâide, 5/25; Hûd, 11/44; el-Bakara, 2/7.

³³⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/203; Hayruddîn, *Rusûhi'l-lisân* (Saliha Hatun Blm., 1), 17b.

³⁴⁰ es-Sâd, 38/59; el-Bakara, 2/162-247.

³⁴¹ Yûsuf, 12/16; el-Bakara, 2/2; el-İnsan, 76/4.

³⁴² el-Fâtîha, 1/7.

³⁴³ el-Enbiyâ, 21/44; el-Bakara, 2/233.

³⁴⁴ Hûd, 11/43; el-Bakara, 2/30.

deki gibi hemze (◌) harf-i müfahhama (kalın harf) birleşirse ya da mükerrer olarak peş peşe gelirse hemze (◌) tilâvette terkîk, kırâatte ise tahkîk ile okunur. Kâri-i mücevvide lazım olan hemzenin zikredilen hududunu ezberleyip rekâkatine riâyet ederek zâtında bulunan hallerini beyân-ı bâliğ ile tebyîn ve meğâdir-i merâtibini kemâliyle tâyin etmektir. Cühelâ-i kurrânın yaptıkları gibi hemzeyi (◌), ‘ayn (ع)’a benzeterek lahn-ı şenî’e düşülmekten sakınılmalıdır. Yine kârî, cedd-i cezîl ve sa’y-i cemîl ile lahne düşmekten kaçınarak kendisini isyandan ve günahtan korumalıdır. Müellif bu tavsiyelerden sonra hâ (◌) harfini zayıf, hafî ve telaffuzda nahîf ve ğayr-ı celî olarak nitelemiştir. Ayrıca o, hâ (◌)’nın hems ile vasıflandığını, rihvet ile bilindiğini, zâtında murakkak, hehhe sıfatı ile muhaffef olduğunu aktarmıştır. Müellif bu konuda son olarak da kâri-i mücevvide gerekli olanın hâ (◌)’nın hehhe sıfatını ve hafâsını beyan ve izhâr ederek edâda mücedde, zayıfını kuvvetlendirmede de müctehid olması gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca Hasan Efendi, *Rusûh-i’l-lisân*’dan konuyla ilgili وهبة ها خلص واطهر خفاء وميزه من حاء كعهدى وهولا يوجهه وهاجا واعهد هاديا فتبتهتم بهتان هيهات مهلا هضم هشما يلهم جباهم وجيز هم سبحة وهلا beyitlerini de eserinde aktarmıştır.³⁵¹

2.5.1.3. Mahrec-i Sâlis

Vasatü’l-halk: Boğazın orta kısmını ifade eden bu bölgeden ‘ayn (ع) ve hâ (ح) harfleri çıkmaktadır.³⁵² Müellif Hasan Efendi bu iki harfin infitâh, istifâle ve ismâtta ortak olduğunu; ‘ayn (ع)’ın hâ (ح)’dan cehr ve beyyine sıfatlarıyla ayrıldığını ve söz konusu sıfatlar olmasaydı ‘ayn (ع)’ın hâ-i mahza olacağını ifade etmiştir. Hasan Efendi, hâ (ح)’nın ise ‘ayn (ع)’dan hems ve rihvet-

³⁵¹ Hayruddîn, *Rusûhi’l-lisân* (Salihâ Hatun Blm., 1), 20a; Hasan Efendi, *Şerh-i Cedîd-i Karabaş* (Reşid Efendi, 11), 28a-29b.

³⁵² Mustafa Kemal Önder, *Tecvîd İlminin Temel Kaynakları Bağlamında Harflerin Mahrec ve Sıfatları* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, 2020), 63-64.

le farklılaştığını, bu sıfatlar hâ (ح)‘da olmasaydı hâ (ح)‘nın, ‘ayn-ı mahzaya dönüşeceğini anlatmıştır. Müellif, bu harflerle alakalı *Rusûh-i’l-lisân*‘dan وعين بوسط الحلق تبدو كحائها مع الفتح والاسفال والصمت وكلا وعين قد امتازت من الحاء بجهرها وبينها والحاء بضديهما علا ifadeleri eserinde aktarmış; erbâb-ı lügatın ve ashâb-ı kırâatin, ‘ayn (ع) harfinin sesinde sâfilik olduğunu ve rekâkat (ince) ile okunması gerektiğini savunduklarını dile getirmiştir.³⁵³ Hasan Efendi: Ey kâri-i Kitâbillâhi ve ey mukri-i Kelâmillâhi bil ki harf-i ‘ayn (ع) her ne sûretle ve her ne heyetle gelirse gelsin zâtında mechûra, tilâvette sâfilik ile meşhur, rekâkatle telaffuz edilen ve fehâmetten korunmuş bir harftir. Bu harf í‘rabı ne olursa olsun, yine müteferrid, muhaffef, müşedded, kalın veya ince bir harfe bitişmiş olsun, her hâlükârda lafızda terkîk ve nutukta tahkîk ile okunur. Müellif içinde birçok örneği barındıran şu beyitleri de aktarmıştır: لقد عينوا فى العين عين نصاعة وترقيقها كالعين فى ان تقع علا وفزع عن علم تطوع عرضة واعرض عن عرض عطى راع عدلا وعقى عصى تطعمون وقطعت علا عروة الوثقى وتسطع تعملا.³⁵⁴ Ayrıca Hasan Efendi, ‘ayn (ع) harfi hakkında şu nasihatlerde bulunmuştur: Kâri-i mücevvid-i hâzika ve fenn-i tecvîd-i mâhir-i fâika gerekli olan se‘y-i cemîl ve cedd-i cezîl ile beyan edilen bu kaideleri ‘ayn (ع) harfinde uygulayarak hâzik bir hocadan dinleyip müşâfehe yoluyla telakkî ve riyâzet ile terakkî etmektir. O, ‘ayn (ع)‘ın müşedded olduğunda hakkının verilmesi, muhaffef olduğunda ise ifrât ve tefrîttan kaçınılması, yine cahil kurrâların yaptığı gibi ‘ayn (ع)‘ı hemze (ء), hâ (ح) ve hâ (ه)‘ya benzeterek lahn-ı şenî‘e düşülmemesi gerektiğini dile getirmiştir. Müellif hâ (ح) hakkındaki كاحكم كاحكم بعينها كاحكم واحة حانعم وميز بعينها كاحكم والارحام احصاه حملا وححصص فصيح يصحبون وحاجز حصيدا ومحض حانمحيض beyitleri eserinde aktararak buharî sıfatını hâ (ح)‘dan ayrılmayan, zâtında

³⁵³ Hayruddîn, *Rusûh-i’l-lisân* (Saliha Hatun Blm., 1), 21a.

³⁵⁴ Hayruddîn, *Rusûh-i’l-lisân* (Saliha Hatun Blm., 1), 21b.

ve telaffuzunda var olan, başka harfte bulunmayan ve bu harfin edâsı ve zâtında konulan ve telaffuzu esnasında sesinde ortaya çıkan halet olarak açıklamıştır.³⁵⁵ O, bu harfin mahrecine dikkat edip zâtında bulunan buhha ve rihvet sıfatlarını beyan ederek 'ayn (ع) 'a benzetmekten kaçınmak gerektiğini vurgulamıştır. Müellif, eserinde hâ (ح) hakkında şu ifadelere de yer vermiştir: Hâ (ح)) harfini, kalın bir harfe bitiştğinde veya iki kalın harfin arasında kaldığında sıfat-ı mümeyyizesini bilerek hadlerini ve mizanlarını bulup tefhîm (kalınlık)'den kaçınıp hüsn-ü edâ ile telaffuz etmek gerekir. Yine bu harfi başka bir harfe benzeterek lahn-ı şenî'e düşülmekten kaçınılmalıdır. Hasan Efendi, kırâat ilmini ehil bir hocadan öğrenmenin önemini anlatan şu dizeleri de eserinde aktarmıştır: "Semâîdir bu ilmin iktisâbı, açılmaz kendinden kimseye bâbı bunun, a'mâl-i ilmin istifâde edersen sende var eyle riyâza, varıp ehlini bulup kıl semâan, şüyûh ağzından eyle istimâan."³⁵⁶

2.5.1.4. Mahrec-i Râbi'

Edne'l-halk: Ğayn (غ) ve hâ (ح)'nin çıkış yeri olan bu bölge boğazın üstü olup ağza en yakın yerdir.³⁵⁷ Müellif bu harflerin sıfat- lâzimelerden infitâh, isti'lâ, ismât ve rihvet sıfatlarında ortak olduğunu; ğayn (غ) harfinin hâ (ح)'dan cehr sıfatı ile, hâ (ح)'nin ise ğayn (غ)'dan hems sıfatı ile ayrıldığını vurgulamış, ğayn (غ)'da söz konusu sıfat olmasaydı ğayn-ı mahzâ olacağını ifade etmiştir. O, kâri-i mücevvide ve mukri-i müctehidin bu iki harfin müşterek ve mümeyyiz sıfatlarını bilip sınırlarını çizerek birbirinden ayırması gerektiğini ifade etmiştir. Hasan Efendi, ğayn (غ)'ın fehâmetini bilerek zatına mahsus olan gatî³⁵⁸

³⁵⁵ Hayruddîn, *Rusûhi'l-lisân* (Saliha Hatun Blm., 1), 22b.

³⁵⁶ Hasan Efendi, *Şerh-i Cedîd-i Karabaş* (Reşid Efendi, 11), 30a-31b.

³⁵⁷ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 114.

³⁵⁸ Ğayn (ع) harfinin telaffuzu esnasındaki çığıltısıdır. Bkz. Hasan Efendi, *Şerh-i*

sifatına dikkat edilmesini tavsiye etmiş; bazıları ğayn (غ)‘ın rekâkatini (inceliği) ileri sürmüşlerse de genel görüşün fehâmeti (kalınlığı) yönünde olduğunu dile getirmiştir. Müellif, bu harf için şu uyarılarda bulunmaktadır: “Ğayn (غ), murakkak harfe bitişirse ve iki ince harf arasında gelirse, i‘rabı ne olursa olsun (يفغى، غير، افرغ، غافلون، غيغض)³⁵⁹ örneklerinde olduğu gibi tefhîmle okunur. Dolayısıyla kârî, bahsi geçen misallerde ğayn (غ)‘ın hakkını ve müstahakkını tam olarak yerine getirip ifrât ve vez-ninden tefrît etmeyip tesviyeyle telaffuz eyleyerek hâ (خ)‘nın sesindeki hırılıtısına riâyet edip tefhîm ile okumalıdır. Hâ (خ) her ne sûret ve her ne heyet ile gelirse gelsin (خانو، خاسرين، خذوا)³⁶⁰ örneklerinde okunduğu üzere lafzı tefhîm nutkı tecsîm olunur. Bu bağlamda hâ (خ)‘nın fehâmetine (kalınlığına) riâyet ederek edâsını görgülü ve gökçek yapıp başka bir harfe benzeterek lahne düşmekten kaçınmak, kârî ve mukrîlerin dikkat etmesi gereken kurallardandır” diyerek bu harfler hakkındaki sözlerini tamamlamıştır.³⁶¹

2.5.1.5. Mahrec-i Hâmis

Kaf (ق)‘ın çıkış yeri olan bu mahreç, dil kökünün üstü ile üst damağın gerisidir.³⁶²

Hasan Efendi, Hamdullah b. Hayreddîn‘in bu konu hakkındaki من اقص اللسان فوق للقاف مخرج من الحنك الاعلى صعودا الى العلا وانعم مبانيتها لدى النطق تاليا كاقالوا وقلنا قد قرأنا مقللا شقاق نفاق فى شقي تحقفا قوي فقفرنا sözlere yer vererek bu harfin mahrecini, boğazın aşağısına yaklaştırılmasıyla lisânın fevki (dilin üstü) ve hanek-i e‘lâ (üst damak) olarak tanımlamıştır.³⁶³ Hasan Efendi, bu harf

Cedîd-i Karabaş (Reşid Efendi Blm., 11).

³⁵⁹ Âl-i İmrân, 3/154; el-Bakara, 2/59, 250; el-En‘âm, 6/131; Hûd, 11/44.

³⁶⁰ el-Enfâl, 8/71; el-Bakara, 2/64, 93.

³⁶¹ Hasan Efendi, *Şerh-i Cedîd-i Karabaş* (Reşid Efendi, 11), 31b-32b.

³⁶² Dağdeviren, *Kur‘ân Okuma Sanatı*, 33.

³⁶³ Hayreddin, *Rusûhi‘l-lisân* (Saliha Hatun Blm., 1), 24a-25a.

hakkında: Ey kârî, kaf (ق)‘ı, tarif edilen mahrecinden çıkararak ve sesinde olan mebânîsini beyân-ı bâliğ ile beyân ederek, yine lazım olan sıfatlarına önem göstererek ve kalkalesine riâyet ederek telaffuz etmelidir. Kaf (ق), her ne heyet ile gelirse gelsin her halinde (قد، تشقق، وقع) ³⁶⁴ örneklerindeki gibi mutlaka kalın okunmaktadır. Kâri-i mücevvide ve mukri-i müste‘ide gerekli olan zikir olunan misallerde ve diğerlerinde kaf (ق)‘ın fehâmetine, yine isti‘lâ, cehr ve kalkale sıfatlarına dikkat etmektedir. Eğer bu sıfatlara riâyet edilmezse lisân, yesîr-i amel (kolay olan) ile amel-i müsâraa (hızlıca) eder ve lahne düşer diyerek dikkat edilmesi gereken hususları dile getirmiştir. O, özellikle cehr sıfatına önem verilmesi gerektiğini ve cühelâ-i kurrânın yaptığı gibi kaf (ق)‘ı hems sıfatı ile telaffuz etmenin yanlış olduğunu anlatmış; kaf (ق)‘ın hurûf-ı mechûradan olduğunu ve icrâsında nefesin cereyan etmeyeceğini beyân etmiştir. ³⁶⁵

2.5.1.6. Mahrec-i Sâdis

Üst damak ile kaf (ق)‘ın mahrecinin biraz aşağısıdır ki kâf (ك), bu yerden çıkmaktadır. ³⁶⁶ Hasan Efendi, bu harfin hanek-i e‘lâ (üst damak) ile kaf (ق)‘ın mahrecinin azıcık aşağısından çıktığını dile getirmiştir. Müellif, kârî ve mukrînin kâf (ك) harfinin inşikâk-ı hâletini ³⁶⁷ beyân ederek rekâat ile telaffuz etmesini ve lâzımî sıfatlarına riâyet edip ifrât ve tefrîttan kaçınması gerektiğini vurgulamıştır. Hasan Efendi kâf (ك)‘in kalın, ince, müşedded veya muhaffef bir harfe bitişmesinin, bununla beraber kendisinin mükerrer veya müvehhade olmasının bir etkisi olmayacağını beyân ederek (كنت، مناسككم، كثيرًا) ³⁶⁸ örneklerinde olduğu gibi her

³⁶⁴ el-Bakara, 2/30, 60; el-Furkân, 25; en-Nisâ, 4/100.

³⁶⁵ Hasan Efendi, *Şerh-i Cedid-i Karabaş* (Reşid Efendi, 11), 52b-53b.

³⁶⁶ Mekkî, *er-Ri‘âye*, 173-174.

³⁶⁷ İnşikâk: kâf (ك)‘ın zâtında bulunan hâletidir. Bkz. Hasan Efendi, *Şerh-i Cedid-i Karabaş* (Reşid Efendi Blm., 11).

³⁶⁸ el-Bakara, 2/26, 143, 200.

kâri-i mücevvidin ve mukri-i müctehîdin şîn (ش)'in kendisinde bulunan vasıfları beyân-ı bâliğ ile beyan ederek bu harfi cîm (ج)'e benzetmekten kaçınmaları gerektiğini anlatmıştır. Ayrıca Hasan Efendi, eserinde şu ifadelere yer vermiştir: Şîn (ش)'de hems ile tefeşşî olmasaydı cîm-i halisa, cîm (ج)'de ise cebr ile kalkale sıfatları olmasaydı şîn-i halisa olurdu. Bu anlatılan kâideler kârî ve mukriye gereklidir. Şîn (ش) her ne sûret ve her ne heyet ile gelirse gelsin her hâlükârda terkîk okunur. Hasan Efendi, cebr, şiddet ve kalkale sıfatlarının cîm (ج)'den ayrılmasının mümkün olmadığını, bu sıfatlara riâyet edilmediği durumlarda cîm (ج)'in lafızda zayıf olarak şîn (ش)'a benzeyeceğini ve lahn-ı şenî' olacağını beyân etmiş, İmâm Sehâvî'nin şu sözlerini aktarmıştır: والجيم ان ضعفت أنت والخروج بالشين مثل الجيم في المرجان. Müellif, cîm (ج) harfi hakkında şunları söylemiştir: Kârî-i tâlibe ve mukri-i râğibe lazım olan cîm (ج)'in hudûduna ve mîzanına riâyet ederek hüsn-i edâ ile okumaktır. Müellif, (حج، ويوجهه، وجهت)³⁷² gibi örneklerde cîm (ج)'de bulunan sıfatların mükerrer olduğunu ve imtizâc-ı savt (sesin karışması)'in kuvvetli olması hasebiyle şeddeli seslendirilmesinin zor olacağını ifade ederek bu duruma özen gösterilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Eğer (جاوا، جالوت)³⁷³ lafızlarındaki gibi cîm (ج)'den sonra elif-i memdûde gelirse ve (فاجتنبوا، مؤجلا، وجدكم)³⁷⁴ örneklerindeki gibi cîm (ج), hemze (ء), tâ (ت) ve dâl (د)'e bitişirse, bu durumda zâtında bulunan sıfatları titizlikle beyân ederek lahne düşmekten kaçınılmalıdır. (والرجز، والرجس)³⁷⁵ misallerinde görüldüğü üzere cîm (ج)'den sonra zây (ز) veya sîn (س) harfleri gelir ve okuyucu cîm (ج) harfinin cebrine, şiddetine ve kalkalesine dikkat etmezse cîm

³⁷² el-Bakara, 2/158; en-Nahl, 16/76; el-En'âm, 6/79.

³⁷³ Yûsuf, 12/16; el-Fecr, 89/9; el-Bakara, 2/250.

³⁷⁴ el-Hac, 22/30; Âl-i İmrân, 3/145; et-Talâk, 65/6.

³⁷⁵ el-A'râf, 8/134; el-En'âm, 6/125.

(ج), zây-ı halisa veya sîn-i halisa olur ki bu durumda idğâm ortaya çıkmaktadır ki bu şekilde idğâm ile okumak cühelâ-i kurrânın adetidir. Müellif, bu gibi hatalardan uzak durmak kârî ve mukriye vâciptir diyerek bu harflere dikkat edilmesi gerektiğini dile getirmiştir. O, Kur'ân'ın hüsn-i edâ ile kırâat edilmesini, yine günahattan ve isyandan korunarak sevâb-ı cemîle ve ecr-i cezîle nail olunması gerektiğini vurgulamıştır. Müellif, sıfât-ı kaviyyesi cehr olmasına rağmen yâ (ی)'nın hurûf-ı zaîfeden olduğunu ve rehâvetin (rihver sıfatı), kuvvetini kemâlinden zâil kıldığını anlatmıştır. Hasan Efendi, yâ (ی)'nın, (ياك، قيوم، رضى الله)³⁷⁶ örneklerindeki gibi her hâlükârda terkîk okunacağını, tefhîm okunması durumunda ise lahne düşüleceğini beyân etmiştir. Hasan Efendi, yâ (ی) harfini anlatılan kurallar çerçevesinde terkîk ve tahkîk ile okumanın, ifrât ve tefrîten kaçınarak lütuf ile edâ, hüsün ile nidâ etmenin kârî ve mukrînin görevi olduğunu dile getirmiştir.³⁷⁷

2.5.1.8. Sekizinci Mahrec

Dâd (ض)'ın mahreci olan bu yer, dilin kenarı ile adrâs diye adlandırılan üst azı dişleri kapsamaktadır.³⁷⁸

Hasan Efendi, dad (ض) harfini lafzı kuvvetli, nutkî usretli, savti setvetli, edası heybetli, nidâsı şevketli olarak nitelmiş; dâd (ض)'ın dilin kenarı ile ona mukâbil olan adrâs dişlerinden çıktığını açıklamıştır. Müellif, söz konusu harfin çoğunlukla sol taraftan çıkarıldığını, zor olmakla birlikte sağ taraftan çıkarılanların azınlıkta olduğunu ifade etmiştir. Hasan b. Muhammed, dâd (ض) harfinde istitâle,³⁷⁹ itbâk ve

³⁷⁶ el-Fâtiha, 1/5; el-Bakara, 2/255; el-Mâide, 5/119.

³⁷⁷ Hasan Efendi, *Şerh-i Cedîd-i Karabaş* (Reşid Efendi, 11), 54a-56b.

³⁷⁸ İbnü'l-Cezerî, *Mukaddime*, 3.

³⁷⁹ Hasan Efendi istitâleye imtidâd-ı savte (sesin uzaması) denildiğini, bu sözcüğün lügat olarak iki mesafenin uzaklaşması anlamına geldiğini; istılahta ise lâm (ل) mahrecine bitişinceye kadar dâd (ض) harfinin sesinin uzaması şeklinde tanımlan-

isti'lâ sıfatları bulunduğunu, bu harfin zâ (ظ) harfi ile itbâk ve isti'lâ da ortak olduğunu ifade etmiş; dâd (ض)'ın istitâle sıfatı ve mahreciyle zâ (ظ)'dan ayrıldığını aktarmıştır. O, konuyla alakalı İbnü'l-Cezerî'nin şu ifadelerini delil getirmiştir: والضاد بستطالة ومخرج ميز من الظاء.³⁸⁰ Hasan Efendi, kâri-i mücevvidîn ve mukri-i müctehidîn dâd (ض)'ın mahrecini öğrenip istitâle sıfatını ezberleyerek dâd (ض)'ı, (انقض ظهره)³⁸¹ örneğinde görüldüğü üzere zâ (ظ)'ya benzetmekten kaçınmaları gerektiğini dile getirmiştir. Ayrıca o, dâd (ض)'ı, tâ (ط) ve lâm-ı müfahhame gibi okumaktan ve işmâm³⁸² ile telaffuz etmekten uzak durulmasını da dile getirmiştir. Hasan Efendi bu konunun sonunda akıllı kişiye bu kadar sözün yeteceğini söyleyerek şu ifadeyi kullanmıştır: “ولله ذو القائل البليد لا يفيد الطويل”³⁸³ ولو تليت عليه التوراة والانجيل

2.5.1.9. Dokuzuncu Mahrec

Dilin sağ ve sol kenarıyla birlikte dâhik dişlerin denginden dil ucuna kadar üst damaktır ki lam (ل), bu mahreçten çıkar.³⁸⁴

Hasan Efendi, lâm (ل)'ın mahrecini söyledikten sonra ağız içindeki dişlerin tanımını yapmıştır. O, üstte ve alta bulunan öndeki iki dişi senâyâ, senâyânın hemen yanındakilere rebâiye, rebâiyenin yanında bulunan sivri dişlere ise nâb denildiğini ifade etmiştir. Eserde nâbın yanındaki dişleri dâhik, dâhikten dibe kadar olanlara adrâs, en dipte bulunan diş ise nâciz olarak aktarılmıştır. Müellif Hasan b. Muhammed,

lanacağı söylemiştir. Bkz. Hasan Efendi, *Şerh-i Cedid-i Karabaş* (Reşid Efendi, 11), 57a.

³⁸⁰ İbnü'l-Cezerî, *Mukaddime*, 13.

³⁸¹ el-İnşirâh, 94/3.

³⁸² Burdaki işmâmdan kasıt sâd (ص) ile zây (ز) harflerinin birbirine karıştırılması sonucu ortaya çıkan bir harftir. Bkz. Pâluvî, *Zübde*, 7.

³⁸³ Hasan Efendi, *Şerh-i Cedid-i Karabaş* (Reşid Efendi, 11), 56b-58a.

³⁸⁴ Karakılıç, *Tecvid İlmi Kur'an-ı Kerim Okuma Kaideleri*, 33.

lâm (ل) ve râ (ر)'nin inhirâf sıfatında ortak olduğunu, lâ (ا) (ل)'da asıl olanın rekâket olduğunu, fehâmetin ise ârızî olarak geldiğini ve lafzatullaha has olduğunu anlatmıştır. O, kâri-i mücevvidîn lâ (ل)'ı rekâketle telaffuz etmesi gerektiğini, (صراط الذين، واغظ، خلقناكم)³⁸⁵ örneklerinde görüldüğü üzere lâ (ل), hurûf-ı müfehhameye bitişse bile tağlîz ile okumaktan kaçınılması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca o, bu harfin inhirâf sıfatıyla birlikte lâzîmî sıfatlarına riâyet edilerek hüsn-i edâ ile okunmasını tavsiye etmiştir.³⁸⁶

2.5.1.10. Onuncu Mahrec

Nûn (ن)'un mahreci, lâ (ل)'ın mahrecinin biraz altı olmakla birlikte dilin ucu ile üst öndeki iki dişin etleridir.³⁸⁷ Müellif söz konusu harfin lâ (ل) mahrecinin altından râ (ر)'nin de üstünden çıktığını aktarmıştır. Hasan Efendi, nûn (ن)'da kendinden ayrılması mümkün olmayan ğunne sıfatı olduğunu, bunun nûn-ı müteharrikede gizli, nûn-ı sâkinede açık, nûn-u müşeddedede ise daha belirgin olduğunu dile getirmiştir. Müellif, nûn (ن)'un hurûf-ı müstefileden olduğunu, müşeddede, muhaffef, müfehham (kalın) ve murakkak (ince) bir harfe bittiğinde ise kendisi mükerrer veya muvahhad olduğu zaman her hâlükârda terkîk okunacağını aktararak tefhîm okunmasının lahn olduğunu ifade etmiştir. Hasan Efendi, kâri-i mücevvidin ve mukri-i müste'idin nûn (ن)'la alakalı kaideleri ve sıfatları bilmelerini, yine ifrât ve tefrîttan uzak durarak (ن)'un lafzını terkîk ile telaffuz etmelerini istemiştir. O, Kur'ân lafızlarını hatalı okumaktan kaçınarak günaha düşmekten uzak durulması gerektiğini de vurgulamıştır.³⁸⁸

³⁸⁵ el-Fâtiha, 1/7; et-Tevbe, 9/73; el-En'âm, 6/94.

³⁸⁶ Hasan Efendi, *Şerh-i Cedîd-i Karabaş* (Reşid Efendi, 11), 58a-59a.

³⁸⁷ Pakdil, *Ta'lim Tecvîd ve Kırâat*, 62.

³⁸⁸ Hasan Efendi, *Şerh-i Cedîd-i Karabaş* (Reşid Efendi, 11), 59a.

2.5.1.11. On Birinci Mahrec

Dil ucunun biraz gerisi ile ön dişlerin üzerindeki üst damaktır. Bu mahreçten râ (ر) çıkmaktadır.³⁸⁹

2.5.1.12. On İkinci Mahrec

Tâ (ت), tâ (ط) ve dâl (د) harflerinin çıkış yeridir ki burası taraf-ı lisân (dil ucu) ile senâyây-ı 'ulyâ (üst öndeki iki diş)'dir.³⁹⁰

Hasan Efendi, bu üç harfin şiddet ve ismât sıfatlarında, tâ (ط) ile dâl (د)'in cehrde, dâl (د) ile tâ (ت)'nin ise infitâh ve istifâlede ortak olduğunu dile getirerek *Rusûh-i'l-lisân*'daki şu beyitleri zikretmiştir: *وطال ودال وتافمن طرف مقول مع الثنية العليا خروجا تحصلا تشار كنا فى صمت وفى وصف شدة وطاء مع الاطباق والعلو قد علا على الدال والتاقل ودال بجهرها* *وتفرد من تاء فحرر محصلا*.³⁹¹ Müellif tâ (ط)'nın, dâl (د) ve tâ (ت)'dan itbâk ve isti'lâ ile ayrıldığını, dâl (د)'ı tâ (ت)'dan farklı kılan dâl (د)'in cehri ve kalkalesi, tâ (ت)'yü dâl (د)'dan ayırmanın ise tâ (ت)'da bulunan hems sıfatı olduğunu beyan etmiştir. O, tâ (ت)'da hems olmasaydı tâ (ت), dâl-ı mahza olurdu diyerek kâri-i mücevvidin ve mukri-i müste'idin söz konusu harflerin müşterek ve mümeyyiz sıfatlarını iyi öğrenerek birbirine karıştırmaması gerektiğini hatırlatmış; kendilerini lahnden sa'y-i cemîl ve ceyyid-i cezîl ile kurtarıp günah ve isyandan berî olmalarını istemiştir. Hasan b. Muhammed, tâ (ط) harfi hakkında şunları söylemiştir: "Tâ (ط) zâtında şedîd, nutkında sedîd, savt-i kavî, lafz-ı sevî bir harftir. Hurûf-ı müste'liyeden olup sıfatlarının çoğunluğu itbâk, isti'lâ, şiddet ve cehr gibi sıfât-ı kaviyyedendir. Kâri-i mücevvid tâ (ط)'nın anlatılan kaidelerini ezberleyip lafzını ifrât ve tefrîten koruyarak (قرطاس، بطشتم، طارق)³⁹² örneklerindeki gibi tefhîm oku-

³⁸⁹ eş-Şâtübî, *Hırzû'l-emânî*, 92; Hasan Efendi, *Şerh-i Cedîd-i Karabaş* (Reşid Efendi, 11), 59a-b.

³⁹⁰ Tanrıbuyruğu, *Mühitü't-tecvîd*, 31; Hasan Efendi, *Şerh-i Cedîd-i Karabaş* (Reşid Efendi, 11), 59b.

³⁹¹ Hayruddîn, *Rusûh-i'l-lisân* (Saliha Hatun Blm., 1), 34b.

³⁹² el-En'âm, 6/7; eş-Şu'arâ, 26/130; et-Tânk, 86/1.

malıdır.” Müellif, tâ (ط) ile alakalı şu ifadeleri aktarmıştır: “ففى الطاء اطباق فتفخيما اقتضت فكيف اتى فخم كقرطاس انجلا شططنا وفرطتم بطشتم وطارق وسوط وقسطاس وسلط طولا”³⁹³

Hasan Efendi, dâl (د)‘ı şedîd, kavî, sedîd, sevî, mechûra, müstefîle, münfetiha ve musmete bir harf olarak tanımlamıştır. O, kârî ve mukrînin dâl (د)‘ı tağlîz (kalın) okumaktan kaçınarak rekâketle (ince) telaffuz etmesi gerektiğini, dâl (د)‘ın tağlîz (kalın) okunması halinde tâ-i mahza (ط) olacağını ifade etmiştir. Müellif, dâl (د)‘ın ifrât ve tefrîttan uzak nefes akıtmadan okunması gerektiğini vurgulamış; icrây-ı nefes olması durumunda dâl (د)‘ın tâ-i mahza (ت) olacağını beyân etmiştir. Hasan Efendi, son olarak, tâ (ت) harfinin kuvvetli, heyetinde heybetli ve hurûf-ı müstefîleden olduğunu, zâtında şiddet ile hems sıfatlarını barındırdığını anlatmıştır. O, tâ (ت)‘nın her hâlükârda icrây-ı nefes ile (تتقون، تبتم، تتلى)³⁹⁴ lafızlarında olduğu gibi terkikle okunacağını, tefhîm okunması durumunda lahne düşüleceğini eserinde beyân etmiştir.³⁹⁵

2.5.1.13. On Üçüncü Mahrec

Fevk-i senâyây-ı süflâ (alt ön dişlerin üstü) ile taraf-ı lisân (dil ucu) olan bu mahreçten sîn (س), sâd (ص) ve zây (ز) çıkmaktadır.³⁹⁶

Müellif, bu harflerin safîr, rihvet ve ismâtta; sîn (س) ile zây (ز)‘ın ise infitâh ve istifâlede müşterek olduğunu ifade ederek sâd (ص)‘ın zây (ز) ile sîn (س)‘den itbâk ve isti‘lâ sıfatlarıyla ayrıldığını anlatmıştır. Hasan Efendi, sâd (ص)‘ın itbâk ve isti‘lâsına; zây (ز)‘ın cehr, infitâh ve istifâlesine ve sîn (س)‘de bulunan hems, infitâh ve istifâle sıfatlarına dikkat edilmesi gerektiğini belirtmiş,

³⁹³ Hayruddîn, *Rusûhi‘l-lisân* (Saliha Hatun Blm., 1), 35a.

³⁹⁴ Âl-i İmrân, 3/101; el-Bakara, 2/21, 279.

³⁹⁵ Hasan Efendi, *Şerh-i Cedîd-i Karabaş* (Reşid Efendi, 11), 59b-61b.

³⁹⁶ Önder, *Harflerin Mahrec ve Sıfatları*, 76.

kâri-i mücevvidin söz konusu harfleri ifrât ve tefrîten uzak bir şekilde ve başka harfe karıştırmadan okumaları gerektiğini dile getirmiştir. Müellif, kendi sözlerini destekler mahiyette konuyla alakalı Hamdullah b. Hayreddîn'in şu sözlerine yer vermiştir: لسين وزا صاد خروجا اخوة ثنانيا من السفلى تطرفن مقولا بصفر وصمت وبينهن تشارك كذلك في رخو فصاد تكملا بعلو واطباق فتمتاز معهما من السين والزا خذ

397 Ayrıca Ayrıca Hasan Efendi, sâd (ص) hakkında şunları söylemiştir: Sâd (ص), zâtında salâbetli (sert-katı), nutkında kuvvetli, lafzında fehîm, cisminde cesîm (büyük-geniş) bir harftir. Her hâlükârda tefhîm okunmakla birlikte terkîki lahndır. Zira sâd (ص), mütbeka-i müste'leyedendir. Eğer terkîk okunursa müstefile-i münfetiha olarak nitelenir ki o zaman sâd (ص), sîn (س)'e benzer. لانفصام لها.)

398 ifadelerinde sâd (ص)'ın, sîn (س) gibi okunması durumunda lahn-ı celî³⁹⁹ olur ve bu durum namazı bozmaktadır. Dolayısıyla kâri-i mücevvid ve mukri-i müsteid sâd (ص)'ın hududunu bilerek edâsında fehâmetine riâyet edip rekâketle okumaktan kaçınarak hüsn-i edâ ile telaffuz etmelidir. Okuyucu kendisini lahnden kurtarsın ki sevâb-ı azîme layık, kurrâ katında üstün ve kâmillerin yoluna layık olsun. Müellif sîn (س)'i zâtında latîf, heyetinde zarîf, dil üzerine hafîf ve nutkında nidâsı nazîf bir harf olduğunu ve (اسرى، يسحبون، اسرى)⁴⁰⁰ örneklerinde olduğu gibi her zaman terkîk ve tahkîk ile okunacağını aktarmıştır. O, tefhîm okunması halinde sîn (س)'in sâd-ı mahza (ص) olacağını ve mânanın değişeceğini ifade ederek namazın bozulacağına vurgu yapmıştır. Müellif, kâri-i mücevvide ve mukri-i müctehîde sîn (س)'in lafzını sâfi kılıp hukukuna riâyet

³⁹⁷ Hayruddîn, *Rusûhi'l-lisân* (Saliha Hatun Blm., 1), 36a.

³⁹⁸ el-Bakara, 2/256; en-Nisa, 4/105.

³⁹⁹ Açık hata anlamına gelen bu kavram harflerin lâzımı sıfatlarında görülen yanlış telaffuzlardır. Bkz. Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 347.

⁴⁰⁰ el-Mâide, 5/52; el-Ğâfir, 40/71; el-Enfâl, 8/80.

ederek ifrât ve tefrîttten uzak rekâetle okumalarını tavsiye etmiştir. Hasan b. Muhammed, son olarak zây (ز) harfini zâtında rekâet ile meşhur, mahreciyle ma'mûr, vafında mechûra, safîr ve rihvet ile mensûra, infitâh ve istifâle ile melfûza, mevâzin-i hudûd ile mehfûza, lafzında murakkaka, hıfzında muhakkaka olarak nitelemiştir. O anlatılan bu kaideleri kemâl-i mertebede riâyet ile etem derecede lafzını görgülü ve nutkını gökçek yapmanın kâri-i mücevvidin ve mukri-i müctehidin görevleri arasında saymıştır. Hasan Efendi zây (ز)'in her hâlükârda (توزهم) 401 âyetlerinde olduğu üzere terkîk okunacağını; kârî ve mukrînin (والرجز) 402 lafzında ve benzerlerinde zây (ز)'i sîn (س) gibi okunmaktan kaçınmaları gerektiğini dile getirmiştir. 403

2.5.1.14. On Dördüncü Mahrec

Sâ (ث), zâl (ذ) ve zâ (ظ)'nin mahrecidir ki burası, taraf-ı lisân (dil ucu) ile senâyây-ı 'ulyâ (üst öndeki iki diş)'dir. 404

Hasan Efendi, zâ (ظ)'nin zâl (ذ) ve sâ (ث)'dan itbâk ve isti'lâ sıfatlarıyla farklılaştığını, zâl (ذ) ile de cehr sıfatında ortak olduğunu; zâl (ذ)'in sâ (ث)'dan cehr sıfatıyla, sâ (ث)'nın ise hems sıfatı gereği zâl (ذ) ve zâ (ظ)'dan ayrıldığını ifade etmiştir. Müellif, zâ (ظ) harfinde itbâk ve isti'la sıfatları olmaması durumunda zâ (ظ)'nin zâl-i halisa (ذ) olacağını, zâl (ذ)'de cehr, sâ (ث)'da ise hems sıfatı olmaması halinde zâl (ذ)'ın sâ-i mahza (ث), sâ (ث)'nın ise zâl-i mahza (ذ) olacağını dile getirmiştir. Hasan b. Muhammed, zâ (ظ)'yı zatında kuvvetli, savtinde şevketli, nutk-ı celî ve lafz-ı 'alî olarak vasıflamıştır. O, zâ (ظ)'nin sıfatlarının

401 Meryem, 19/83; el-Ahzâb, 33/11; ez-Zührûf, 43/35.

402 el-A'râf, 8/134.

403 Hasan Efendi, *Şerh-i Cedîd-i Karabaş* (Reşid Efendi, 11), 61b-63b.

404 İbnü'l-Cezerî, *Şerhu Tayybetü'n-Neşr*, 29; Hasan Efendi, *Şerh-i Cedîd-i Karabaş* (Reşid Efendi, 11), 63b.

kuvvetli olduğunu ve her hâlükârda tefhîm okunacağını ifade etmiş; kâri-i mücevvidin ve mükri-i müsteidin zâ (ظ)'yı savtinde fehâmetle ve nutkında salâbet ile okumalarını istemiştir. Hasan Efendi zâl (ذ)'ı zatında latîf, edasında zarîf, görgülü, gökçek ve rekâketle nitelemiştir. O, kâri-i tâlibin ve mükri-i râğibin bu harfi rekâkatini koruyarak, edasını ta' dil ve nidasını tahsil ile cehrini sâfi ve hukukuna vâfi olup rihvet sıfatına riâyet ederek okumalarını istemiştir. Müellif, zâl (ذ)'ı hems ile okuyarak sâ (ث)'ya benzetmekten uzak durulması gerektiğini de hatırlatmıştır. Hasan Efendi, son olarak sâ (ث)'yı latîf, edası mülayim, nidası selîm, rakîku's-savt ve hakîku'n-nutk şeklinde tanımlamıştır. O, kâri-i mücevvidin ve mükri-i müctehidînin sâ (ث)'nın rekâkatine riâyet etmeleri ve lafzındaki hallerine özen göstermeleri gerektiğini eserinde anlatmıştır.⁴⁰⁵

2.5.1.15. On Beşinci Mahrec

Senâyây-ı 'ulyâ (üst öndeki iki diş) ile aşağıdaki dudağın karnı (iç kısmı)'dır. Fâ (ف), bu mahreçten çıkmaktadır.⁴⁰⁶ Hasan Efendi, bu harf hakkında: "Ey kârî' fâ (ف)'yı anlatılan mahrecinden çıkarıp var olan sıfatlarını bilerek hakkını ve müstehakkını ezberleyip rekâket ile oku, ihtilâs (eksilterek) ile okumaktan kaçın" diyerek tavsiyede bulunmuştur. Müellif, افواهم، افواجا،) Müellif, 407 lafızlarında cahil kurrâların okudukları gibi vâv (و)'ı fâ (ف)'da idğâm ile şeddeli okuyarak lahn-ı şenî'e düşmekten kaçınılması gerektiğini de vurgulamıştır. O, söz konusu örneklerde ve benzerlerinde fâ (ف)'nın rekâketini ve hukukunu eda ettikten sonra vâv (و)'ın hukukuna riâyet ederek bu iki harfi birbirine karıştırmaktan uzak durulması gerektiğini ifade etmiştir. Hasan Efendi, fâ (ف) ve vâv (و)'ın mahreç bakımından birbirine yakın

⁴⁰⁵ Hasan Efendi, *Şerh-i Cedîd-i Karabaş* (Reşid Efendi, 11), 63b-65a.

⁴⁰⁶ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Fâziletleri*, 195.

⁴⁰⁷ Âl-i İmrân, 3/118; en-Nebe', 78/18; el-Bakara, 2/264.

olduğunu, gereken özen gösterilmediği takdirde dilin hızlı bir şekilde kendine kolay olana yöneleceğini dile getirmiştir. Bu bağlamda müellif isyana ve günaha düşülmemesi için fâ (ف) da bulunan hallere dikkat edilmesini söylemiştir.⁴⁰⁸

2.5.1.16. On Altıncı Mahrec

Dudak aralığı olan bu mahreçten vâv (و), mîm (م) ve bâ (ب), çıkmaktadır.⁴⁰⁹

Hasan Efendi, bu harflerin cehr, infitâh, istifâlede ortak olduğunu; bâ (ب)'nin mîm (م) ve vâv (و)'dan kalkale ve şiddet sıfatlarıyla, yine vâv (و)'ın bâ (ب) ile mîm (م)'den ğunne ile ayrıldığını aktarmıştır.⁴¹⁰ O, vâv (و)'ın telaffuzu esnasında iki dudağın arasının açılarak boş olduğunu, bâ (ب) ile mîm (م)'de ise dudakların birleştiğini ifade etmiştir. Yine müellif, kâri-i mücevvidden ve mükri-i müctehidden söz konusu harflerin mahreçlerini, müşterek ve mümeyyiz sıfatlarını iyi kavrayarak başka harflere karıştırmaktan ve yanlış okumaktan sakınmalarını istemiştir. Hasan b. Muhammed, bâ (ب)'yı zatında kavî, şedîd, cisminde sevî ve şedîd, kalkalesiyle nitelenen, cehriyle tanınan, rakîku'l-lafz ve hakîku'l-hıfz olarak tanıtmıştır. O, bu harfin mahrecinden çıkarılmasını, sıfatlarına özen gösterilmesini, her zaman terkîk okunmasını ve telaffuzu esnasında icrây-ı nefes (nefesin akması)'ten kâri-i müste'idin ve mükri-i müctehîdin uzak durmasını istemiş; ayrıca bâ (ب)'yı, bâ-i fârisî gibi okumaktan kaçınılması gerektiğini dile getirmiştir. Müellif, mîm (م)'i zatında latîf (hoş), selis (akıcı), edâda nefîs, mahreçte bâ

⁴⁰⁸ Hasan Efendi, *Şerh-i Cedîd-i Karabaş* (Reşid Efendi, 11), 65a-66a.

⁴⁰⁹ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Fâziletleri*, 195.

⁴¹⁰ Müellif Hasan Efendi her ne kadar vâv (و) harfinde ğunne sıfatı olduğunu söylemiş ise de müteber tecvîd kitaplarında söz konusu harf için ğunne sıfatı zikredilmemiştir. Burada mîm (م) ile vâv (و)'ın mahreçleri aynı başlık altında anlatıldığından mîm (م)'in ğunnesiyle karışma olasılığı bulunmaktadır. Dolayısıyla yazım hatası olma ihtimali yüksektir.

(ب) ile celîs (arkadaş), vâv (و) ile enîs (dost) bir harf olduğunu, lafzının yesîr (kolay), nutkının kasîr (söylemi kısa), savtının şehûr (sesinin meşhur), devrinin kesîr (tekrarının çok), terkîkinin fasih (doğru), tefhîminin ise ğayr-i sahîh (doğru olmadığını) olduğunu beyân etmiş; mîm (م), her ne sûrette ve her ne heyetle gelirse gelsin terkîk-i cibillet, taltîfi nutkında zînettir ifadelerine yer vermiştir. O, kâri-i tâlib-i 'âmile ve mükri-i râğib-i kâmile mîm (م)'in mahrecindeki hallerine ve sıfatlarına dikkat etmelerini, tağlîz okumaktan sakınarak lahn-ı şenî'e düşmemelerini tavsiye etmiştir. Hasan Efendi, son olarak vâv (و) harfini zatında mechûra, nutkında rekâketle ma'mûra, lafzı latîf, savti hafif olarak tanımlamıştır. Ayrıca müellif, kârînin vâv (و)'ı mahrecinden çıkarmasını istemiş; (خذ العفو وأمر) ⁴¹¹ örneğinde câhil kurrâların çoğunluğunun okuduğu gibi vâv (و)'ı fâ (ف) harfinde idğâm etmekten sakınmalarını dile getirmiştir. ⁴¹²

2.5.1.17. On Yedinci Mahrec

Son olarak hayşûm ⁴¹³ diye isimlendirilen bölgeden ğunne çıkmaktadır. ⁴¹⁴

Müellif, hayşûmun ğunneye mahreç olduğunu aktarmış ve halkın gâr-ı e'lâsının fevki olarak bu bölgeyi tarif etmiştir. Hasan Efendi, ğunnenin, ehl-i edânın rivâyetiyle nûn-i sâkineden ibaret olduğunu, sesinin ve vasfının nûn-i sâkine ile bir olduğunu dile getirmiştir. O, ğunnenin zatını bilmenin, keyfiyyet-i edâsını ezberleyerek hudûdunu ve mîzânını bulup riâyetin kemâlini gözetmenin kârî ve mükriye vâcib olduğunu beyân etmiştir. Hasan Efendi, konuyla ilgili şu beyitleri de eserinde

⁴¹¹ el-A'râf, 7/199.

⁴¹² Hasan Efendi, *Şerh-i Cedîd-i Karabaş* (Reşid Efendi, 11), 66a-67b.

⁴¹³ Hayşûm, burnun nihayet bulunduğu ve boğaz boşluğunun üstü olan yerdir, yani genizdir. Bkz. Hasan Efendi, *Şerh-i Cedîd-i Karabaş* (Reşid Efendi, 11), 34b.

⁴¹⁴ İbnü'l-Cezerî, *Mukaddime*, 5.

aktarmıştır: “وللغنة الخيشوم مأوى فهذه لدى فوق غار الحلق فى النطق قولاً وهذى”⁴¹⁵ Müellif, son olarak bu bölümde harflerin mahreçlerini anlattığını ve bu kâidelerin uygulanarak menfaatin hasıl olmasını istemiştir.⁴¹⁶

2.5.2. Harflerin Sıfatları

Harflerin sıfatlarının sayısı hususunda kırâat âlimleri tarafından farklı görüşler ileri sürülmüştür. Müellif Hasan b. Muhammed kurrâ imamların ve imâm Cezerî'nin sıfatların sayısını on yediye indirdiğini aktarmış, bu sayıyı kırk dörde hatta yüz altmışa kadar çıkarınların da olduğunu dile getirmiştir. Bu bölümde sırasıyla harflerin sıfatları ele alınacaktır.

2.5.2.1. Cehr

Harfin telaffuzu esnasında habs-i nefese (nefesin hapsolması) denir.⁴¹⁷ Hasan Efendi, cehr harflerinin (ظ، ل، ق، ي، د، ب، ط، غ) harfleri olmak üzere on dokuz olduğunu ve bunların (ظل قيد بطعم زر ضاؤ إذ نعج) beytinde toplandığını aktarmıştır. Müellif, bu harflere, mahreçte kuvvet-i itimadı (kuvvetli dayanma) olduğu ve nefes hapsoldüğü için mechûra denildiğini dile getirmiştir.⁴¹⁸

2.5.2.2. Hems

Harfin okunuşu sırasında cereyân-ı nefese (nefesin akması) denmektedir.⁴¹⁹ Hasan Efendi, hemsin cehrin zıddı olduğunu, hems harflerinin on tane olup (فحثة شخص سكت) lafızlarında toplan-

⁴¹⁵ Hayruddîn, *Rusûhi'l-lisân* (Saliha Hatun Blm., 1), 43b.

⁴¹⁶ Hasan Efendi, *Şerh-i Cedîd-i Karabaş* (Reşid Efendi, 11), 67b-68b.

⁴¹⁷ Alemüddîn Ali b. Muhammed es-Sehâvî, *Fethü'l-vasid fi şerhi'l-kasid* (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, b.y.y.), 1353.

⁴¹⁸ Hasan Efendi, *Şerh-i Cedîd-i Karabaş* (Reşid Efendi, 11), 68b.

⁴¹⁹ Adem Çatal, *Sahaflar Şeyhizâde Mehmed Es'ad Efendi'nin el-Virdü'l-Müfid fi Şerhi't-Tecvîd İsimli Eseri* (Yalova: Yalova Üniversitesi, 2022), 42.

dığını ifade etmiştir. Müellif, söz konusu harflere, mahrecinin zaîf-i itimad oluşundan ve icrâsında nefes aktığından dolayı hems isminin verildiğini dile getirmiştir.⁴²⁰

2.5.2.3. Rihvet

Bu sıfat ile harfin icrası esnasında sesin akması kastedilmektedir.⁴²¹ Hasan b. Muhammed, bu sıfatı mülâyemet (yumuşaklık) ve cereyân-ı savt (sesin akması) diye nitelirmektedir. O, rihvet harflerinin (ذ، ف، ا، ی، ث، غ، ض، و، ز، ه، ص، ش، ح، س، خ) on altı tane olduğunu, (خس حظ شص هز وضعت يافذ) beytinde cem' edildiğini ve itimadı zayıf olduğu için bu harflere rihvet denildiğini aktarmıştır.⁴²²

2.5.2.4. Şiddet

Rihvetin zıddı olan şiddet okuyuş anında sesin hapsolmesine denilmektedir.⁴²³ Hasan Efendi, şiddeti, savt-i kaviyye (güçlü ses) ve habs-i savt (sesin hapsolmesi) olarak tanımlamıştır. Müellif, şiddet harflerinin, (اجد قط بكت) terkinde bir araya gelen sekiz harften ibaret olduğunu, mahrecinde kuvvet-i itimadı olduğundan bu sıfatın şiddet olarak adlandırıldığını anlatmıştır.⁴²⁴

2.5.2.5. Beyniyye

Rihvet ile şiddetin arasında olan bu sıfat harfin okunuşunda sesin birazının akması bir kısmının ise hapsolmasıdır.⁴²⁵ Hasan Efendi, bu sıfatın zıddı olmadığını ve beyniyye harflerinin (ن، عمر) cümlesindeki beş harf olduğunu eserinde ifade etmiştir.⁴²⁶

⁴²⁰ Hasan Efendi, *Şerh-i Cedid-i Karabaş* (Reşid Efendi, 11), 69a.

⁴²¹ Çatal, *el-Virdü'l-Müfîd fi Şerhi't-Tecvîd İsimli Eseri (İnceleme-Metin)*, 44.

⁴²² Hasan Efendi, *Şerh-i Cedid-i Karabaş* (Reşid Efendi, 11), 70a.

⁴²³ Sağman, *Sağman Tecvîdi*, 19.

⁴²⁴ Hasan Efendi, *Şerh-i Cedid-i Karabaş* (Reşid Efendi, 11), 70a.

⁴²⁵ es-Sehâvî, *Fethü'l-vasid fi şerhi'l-kasid*, 1355.

⁴²⁶ Hasan Efendi, *Şerh-i Cedid-i Karabaş* (Reşid Efendi, 11), 70b.

2.5.2.6. İstifâle

Harflerin okunuşu sırasında dilin aşağıda kalarak üst damağa yükselmemesidir.⁴²⁷ Hasan Efendi, istifâlenin kelime olarak alçalma manasına geldiğini, tecvîd ilminde ise harfin okunuşunda dil aşağıda kaldığı için bu sığata müstefîle denildiğini aktarmıştır. O, hurûf-ı istifâlenin (ء، ن، ش، ر، ح، د، ی، ث، ع، ل، م) harfleri olmak üzere yirmi iki harf olduğunu ve (انشر حديث علمك سوف تجهز بذا) beytinde toplandığını ifade etmiştir.⁴²⁸

2.5.2.7. İsti'lâ

İstifâlenin zıddı olan bu sıfat, dilin harfin telaffuzunda üst damağa yükselmesidir.⁴²⁹ Hasan b. Muhammed, isti'lânun, 'uluv ve irtifâ (yükselme) manasına geldiğini ve dil henek-i e'lâ (üst damak)'ya yükseldiği için bu sığata müste'leye denildiğini dile getirmiştir. O, söz konusu harflerin (خص ضغط قظ) cümlesindeki yedi harften ibaret olduğunu beyân etmiştir.⁴³⁰

2.5.2.8. İnfitâh

Harfin okunuşunda dilin yukarı yükselmeyerek damaktan ayrılmasına verilen isimdir.⁴³¹ Hasan Efendi infitâhın inkişâf (açılmak) anlamına geldiğini ve bu sığata dil damaktan ayrıldığı için infitâh denildiğini anlatmıştır. O, infitâh harflerinin (ء، ن، م، خ، ذ، و، ج، د، س، ع، ت، ف، ز، ك، ا، ح، ق، ل، ه، ش، ر، ب، غ، ی، ث من اخذ وجد سعة فزكا حق له شرب) terkiibinde bir araya getirildiğini aktarmıştır.⁴³²

2.5.2.9. İtbâk

⁴²⁷ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 100.

⁴²⁸ Hasan Efendi, *Şerh-i Cedîd-i Karabaş* (Reşid Efendi, 11), 70b-71a.

⁴²⁹ es-Sehâvî, *Fethü'l-vasîd fi şerhi'l-kasîd*, 1358.

⁴³⁰ Hasan Efendi, *Şerh-i Cedîd-i Karabaş* (Reşid Efendi, 11), 70b-71a.

⁴³¹ el-Mer'aşî, *Cühdü'l-mukîll*, 153.

⁴³² Hasan Efendi, *Şerh-i Cedîd-i Karabaş* (Reşid Efendi, 11), 71b.

İnfitâhın zıddı olan itbâk dilin üst damağa yükselerek kavuşmasıdır.⁴³³ Hasan Efendi, itbâkın inzimâm (kavuşmak) manasına geldiğini ve hurûf-ı mütbakanın (ظ، ط، ض، ص) harfleri olmak üzere dört tane olduğunu aktarmıştır. O, dil, henek-i e'lâ (üst damak)'ya muntabık (kavuşmak) olduğu için bu harflere hurûf-ı itbâk denildiğini ifade etmiştir.⁴³⁴

2.5.2.10. İsmât

Müellif, ismâtın men etmek anlamına geldiğini, hurûf-ı musmitenin (ح، د، ث، ش، ی، خ، ه، ز، ذ، و، س، ا، ج، غ، ط، ق، ص، ع، ظ، ت، ء، ك) harfleri olmak üzere yirmi üç tane olduğunu ve (حدث شيخ) cümlesinde bir araya geldiğini anlatmıştır. Hasan Efendi, Arapça'da dört ve beş harfli sözcüklerin aslî harflerinde izlâk harfi olmadan ismât harflerinin bir araya gelmesinin yasak olması sebebiyle söz konusu harflere hurûf-ı müsmite denildiğini dile getirmiştir.⁴³⁵

2.5.2.11. İzlâk

İsmâtın zıddı olan bu sıfat ile harfin okunuşunda dilin hızlı olması kastedilmektedir.⁴³⁶ Hasan Efendi, izlâkın taraf (kenar) manasına geldiğini, mahreçlerinin dudak ile zalk-i lisân/ taraf-ı lisân (dil ucu) olduğu için bu harflere hurûf-ı müzlikah denildiğini beyân etmiştir. Ayrıca müellif, izlâk harflerinin (فر من لب) beytindeki altı harf olduğunu aktarmıştır.⁴³⁷

2.5.2.12. Safîr

Hasan b. Muhammed, safîrin lügatte kuş avazı (sesi)'na de-

⁴³³ es-Sehâvî, *Fethü'l-vasîd fi şerhi'l-kasîd*, 1358.

⁴³⁴ Hasan Efendi, *Şerh-i Cedîd-i Karabaş* (Reşid Efendi, 11), 71b.

⁴³⁵ Hasan Efendi, *Şerh-i Cedîd-i Karabaş* (Reşid Efendi, 11), 72a.

⁴³⁶ M. Ali Kurt, *Kur'ân-ı Kerîm-i Okuma Kâideleri* (İstanbul: Ege Basım Sanatları, 2015), 31.

⁴³⁷ Hasan Efendi, *Şerh-i Cedîd-i Karabaş* (Reşid Efendi, 11), 70b-73a.

nildiğini, ıstılahta ise telaffuzu esnasında safîr harflerine eşlik eden zâid ses olduğunu aktarmıştır. Müellif safîr harflerinin (ص، ز، س) olduğunu, bu harflerin okunuşu esnasında kuş avazı (sesi)'na benzer bir ses ortaya çıktığı için söz konusu harflerin safîr olarak adlandırıldığını beyân etmiştir. Hasan Efendi: Ey tâlî sen از سه، سه dediğinde savt-i zâid işitirsin ki o ses, savt-i safîre (ıslık sesi) müşâbih (benzeyen)'dir diyerek detaylı açıklamada bulunmuştur. Ayrıca O, bazı cühelâ-i kurrânın bu harflerin sâkin hallerinde izhâr-ı savt ile beyân ettiklerini, bu uygulamanın yanlış olduğunu ve bundan kaçınılması gerektiğini savunmuştur.⁴³⁸

2.5.2.13. Kalkale

Hasan Efendi kalkaleyi, bir nesneyi yerinden hareket ettirip deprendirmek (kıyılatmak) olarak tarif etmiş, kalkale harflerinin (قطب جد) terkindeki beş harf olduğunu dile getirmiştir. Müellif bu harflere telaffuzu anında mahrec yerinde karar etmeyip deprendiği için kalkale denildiğini; ıstılah da ise vakfa dil hareket ettirilerek güçlü ve net sese benzeyene kadar söz konusu harflerin sesine baskı yapılmasıdır şeklinde tanımlamıştır.⁴³⁹

2.5.2.14. Lîn

Mâ kabli meftûh (üstünlü) sâkin vâv (و) ve yâ (ی) harflerine harf-i lîn denilmektedir.⁴⁴⁰ Hasan Efendi, bunların telaffuzu lisân üzerine bilâ külfet (külfetsiz) ve lînet (yumuşak) bir şekilde cârî olduğu için lîn olarak isimlendirildiğini ifade etmiştir.⁴⁴¹

⁴³⁸ Hasan Efendi, *Şerh-i Cedîd-i Karabaş* (Reşid Efendi, 11), 72b.

⁴³⁹ Hasan Efendi, *Şerh-i Cedîd-i Karabaş* (Reşid Efendi, 11), 73a-b.

⁴⁴⁰ Kurt, *Kur'ân-ı Kerîm-i Okuma Kâideleri*, 32.

⁴⁴¹ Hasan Efendi, *Şerh-i Cedîd-i Karabaş* (Reşid Efendi, 11), 73b.

2.5.2.15. İnhirâf

Hasan Efendi, bu sıfatın lââm (ل) ve râ (ر)'da sabit ve sahîh olduğunu ve inhirâfın lügat olarak meyletme manasına geldiğini beyân etmiştir. O, söz konusu sıfatı, lââm (ل) harfinin taraf-ı lisâna (dil ucu), râ (ر)'nın ise zahr-ı lisâna (dilinin biraz gerisi) ve biraz lââm (ل) cihetine meyletmesi olarak tanımlamış ve bu sebeple peltek olan kişinin râ (ر)'yı lââm (ل) olarak okuduğunu aktarmıştır.⁴⁴²

2.5.2.16. Tekerrür

Tekrîr sıfatı terim olarak dil ucunun titremesi anlamına gelmektedir.⁴⁴³ Hasan Efendi, bu sıfatı anlatmaya “râ (ر)'da tekerrür ne anlama gelmektedir” diye soruyla başlamış cevap olarak da bu harfte tekrarın sabit olduğunu hatta tekrardan ortaya çıkan râ (ر)'yı izhâr etmenin de mümkün olabileceğini dile getirmiştir. Fakat o, izhârdan kaçınmanın vâcip olduğunu, yoksa râ-i müşedded veya muhaffef olarak iki tane râ (ر) harfi söyleneceğini beyân etmiştir. Müellif, râ (ر)'yı okuyan kimse lisânının zahrini (dilinin üstünü) hanek-i e'lâsına (üst damak) lisâk-ı mühkem ile mülâsık kılması (bitiştirmek) gerektiğini, yoksa dilin her geri çekilmesinde ve titremesinde yeni bir râ (ر) harfi oluşacağını, bunun ise câiz olmadığını aktarmış ve İmâm Ca'berî'nin de aynı görüşte olduğunu bildirmiştir. Müellif: “Tekrîr sıfatı sadece râ (ر)'da mıdır yoksa lââm (ل) harfinde de var mıdır neden açıkça beyân edilmedi” sorusuna da eimme-i kurrâ katında bu sıfat râ (ر)'da meşhurdur” cevabını vermiştir. O, buna delil olarak da inhirâfın râ (ر)'da kavî, lââm (ل)'da ise zayıf olduğunu, bu sebeple sadece râ (ر)'da tekrîr sıfatı olduğunu belirtmiştir.⁴⁴⁴

⁴⁴² Hasan Efendi, *Şerh-i Cedîd-i Karabaş* (Reşid Efendi, 11), 73a-74a.

⁴⁴³ ed-Dânî, *et-Tahdîd fi'l-itkân-i ve't-tecvîd*, 108.

⁴⁴⁴ Hasan Efendi, *Şerh-i Cedîd-i Karabaş* (Reşid Efendi, 11), 74a-b.

oldu. Tercüme tamam ezber eyle dikkat ile, tâki olasın humâm (gayretli, istekli)."⁴⁴⁶

2.5.4. Harflerdeki Sıfatların Sayısı

Hasan Efendi, bu son bölümde her harfin kaç tane sıfatı olduğunu söylemiş ve sırasıyla bunları saymıştır. Yine o, bunların kuvvetli veya zayıf olduğunu belirtmiştir.

Elif (ا): Hafiyye, mechûra, rihvet, müstefile, müsmete, cevfiyye olmak üzere altı sıfatı vardır. Bunlar zayıfa daha yakındır.

Hemze (ء): Mechûra, şedîde, müstefile, münfetiha, müsmete olup beş tanedir. Söz konusu sıfatlar kuvvete daha yakındır.

Bâ (ب): Mechûra, şedîde, müstefile, münfetiha, müzlika, mükalkale sıfatlarına sahiptir. Bu sıfatlar kuvvet ile zayıfın arasındadır.

Tâ (ت): Mehmûse, şedîde, müstefile, münfetiha, müsmete sıfatları olmak üzere beş tanedir. Zayıfa daha yakındır.

Sâ (ث): Mehmûse, rihvet, müstefile, münfetiha, müsmete olup beş tanedir ve zayıf sıfatlardır.

Cîm (ج): Mechûra, şedîde, müstefile, münfetiha, müsmete, kalkale olmak üzere altı tanedir ve kuvvete daha yakındır.

Hâ (ح): Zayıf sıfatlardan rihvet, münfetiha, müsmete, müstefile'ye sahip bir harftir.⁴⁴⁷

Hâ (خ): Beş tane olmakla birlikte mehmûse, rihvet, müstefile, münfetiha, müsmete sıfatlarıdır ve bunlar, zayıfa daha yakındır.

Dâl (د): Mechûra, şedîde, müstefile, münfetiha, müsmete, mükalkale olmak üzere altı tanedir ve bunlar, kuvvete daha yakındır.

⁴⁴⁶ Hasan Efendi, *Şerh-i Cedid-i Karabaş* (Reşid Efendi, 11), 76a-b.

⁴⁴⁷ Hasan Efendi, hâ (ح) harfinin beş tane sıfatı olduğunu söylemiş, dört tanesini aktarmıştır. Burada zikredilmeyen sıfatın, kendisinin sıfatlar bâbında anlatmış olduğu hâ (ح) harfinde bulunan hems sıfatı olduğu anlaşılmaktadır.

Zâl (ذ): Beş tanedir. Mechûra, rihvet, müstefile, münfetiha, müsmete sıfatları olup bunlar, kuvvete daha yakındır.

Râ (ر): Mechûra, müstefile, münfetiha, müzlika, münhıraf, mükerrere, beyniyye olmak üzere yedi tanedir. Bu sıfatların hepsi zayıfa daha yakındır.

Zây (ز): Altı sığata sahiptir. Bunlar; mechûra, rihvet, müstefile, münfetiha, müsmete ve safır olmakla birlikte kuvvet ile zayıfın arasındadır.

Sîn (س): Altı tane olup mehmûse, rihvet, müstefile, münfetiha, müsmete ve safır sıfatlarına sahiptir. Bu sıfatlar, zayıfa daha yakındır.

Şîn (ش): Mehmûse, rihvet, müstefile, münfetiha, müsmete, mütefeşşıye sıfatlarıdır ve zayıfa daha yakındır. Altı tanedir.

Sâd (ص): Mehmûse, rihvet, müste'liye, mütbaka, müsmete, safır sıfatları olup altı tanedir. Zayıfa daha yakındır.

Dâd (ض): Altı adet olup mehmûse, rihvet, müste'liye, mütbaka, müsmete, müstetiledir. Bunlar, kuvvetli sıfatlardır.

Tâ (ط): Mechûra, şedîde, müeste'liye, mütbaka, müsmete, mükalkale olmakla beraber altı sığata sahiptir. Bu sıfatların hepsi de kuvvetlidir.

Zâ (ظ): Beş tanedir. Bunlar; mechûra, rihvet, müeste'liye, mütbaka ve müsmetedir. Bu sıfatlar, kuvvete daha yakındır.

'Ayn (ع): Mechûra, rihvet, beyniyye, müstefile, münfetiha, müsmete sıfatları olup altı tanedir ve bu sıfatlar, kuvvete daha yakındır.

Ğayn (غ): Beş tanedir. Bunlar; mechûra, rihvet, müste'liye, münfetiha, müsmetedir. Bu sıfatlar, kuvvete daha yakındır.

Fâ (ف): Mehmûse, rihvet, müstefile, münfetiha, müzlika olmak üzere beş tanedir. Bunların hepsi zayıf sıfatlardır.

Kâf (ق): Mechûra, şedîde, müeste'liye, münfetiha, müsmete ve mükalkaledir. Altı adet olmakla birlikte bu sıfatlar, kuvvete daha yakındır.

Kef (ك): Beş tane olup bu sıfatlar; mehmûse, şedîde, müstefile, münfetiha ve müsmetedir.⁴⁴⁸

Lâm (ل): Mehmûse, beyniyye, müstefile, müzluka, münhirafl olup altı adettir. Söz konusu sıfatlar zayıf ile kuvvetin arasındadır.

Mîm (م): Beş tane olmakla birlikte mechûra, beyniyye, müstefile, münfetiha ve müzlukadır. Bu sıfatlar, zayıfa daha yakındırlar.

Nûn (ن): Mechûra, beyniyye, müstefile, münfetiha, müzlukadır. Bu harfin sıfatları beş tane olup zayıfa daha yakındırlar.

Vâv (و): Altı tanedir. Bu sıfatlar; mechûra, rihvet, müstefile, münfetiha, müsmete, leyyinedir. Bunlar, zayıfa daha yakındır.

Hâ (ه): Mehmûse, rihvet, müstefile, münfetiha, müsmetedir. Bu sıfatlar, zayıfa daha yakındır.

Yâ (ي): Mechûra, müstefile, münfetiha, müsmete ve leyyine sıfatlarına sahiptir. Bunlar zayıfa daha yakındır.

Hasan Efendi, bu sıfat taksimini yaptıktan sonra şöyle bir soru sormuş ve bunu kendisi cevaplamıştır: Hurûfû'l-hecâ yirmi dokuz tanedir, fakat senin tafsîl ve taksimine göre sıfatların çokluğu harflerin zâtını gerektirir diye bir soru sorulursa cevap olarak, sıfatların çok olması harflerin zâtının da çok olması anlamına gelmez. O, örneğin (زيد عالم و كاتب و رامى و تاجر) Zeyd âlimdir, kâtiptir, atıcıdır ve tüccârdır denildiğinde Zeyd'in sıfatlarının çeşitliliği zatının çokluğu manasına gelmeyeceği gibi bir harf de söz konusu sıfatlarının fazla olması hasebiyle harflerinin fazla olması anlamına gelmez diyerek konuya açıklık getirmiştir. Hasan b. Muhammed, şu ifadelerle eserini tamamlamıştır:

وصلى الله تعالى وسلم على جميع والمرسلين خصوصا منهم على افضل المخلوقين

⁴⁴⁸ Müellif bu sıfatların zayıf veya kuvvetli olduklarını belirtmemiştir.

محمد واله وصحبه اجمعين والحمد لله رب العالمين تمت بنصر الله ينصر من يشاء وهو
القوي العزيز.⁴⁴⁹

SONUÇ

Geçmişten bugüne Kur'ân'ın doğru telaffuz edilmesi için alanında yetkin kişiler tarafından çok sayıda eser kaleme alınmıştır. Şöyle ki İslâm dininin temel kaynağı olan Kur'ân'ın en sahîh biçimde nasıl okunacağı konusu din âlimlerinin öncelikli uğraşları arasında olduğundan, bu alanda çok kıymetli eserler verilmiştir. Bunların başında hiç şüphesiz kırâat ve tecvîd kitapları gelir.

Osmanlı devrinde kaleme alınan tecvîd eserlerinin birçoğunun *Karabaş Tecvîdi'* nin benzeri veya şerhi olduğu görülmektedir. Araştırmaya konu olan Hasan b. Muhammed'in *Şerh-i Cedîd-i Karabaş* adlı eseri de *Karabaş Tecvîdi'* nin şerhidir. Hasan Efendi, Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında yetişmiş, çeşitli görevlerde bulunmuş ve birçok talebe yetiştirmiş önemli bir şahıstır. O, Kur'ân'ın tecvîd ile okunmasına büyük önem atfederek söz konusu eseri yazmıştır. Müellifin *Şerh-i Cedîd-i Karabaş* adlı eseri içerdiği konular açısından bu alanda kıymetli bir eserdir. Tecvîd konularının anlatımı, okuyucuların yaptığı hataların dile getirilerek kendilerine uyarılarda bulunulması ve gerekli görülen yerlerde önemli tavsiyelerde bulunulması açısından risâlenin özgünlüğü dikkat çekmektedir. Eserin diğer bir özelliği de Hasan Efendi'nin bazı yerlerde konunun önemine binaen şiirler aktarmasının yanı sıra kolay ezberlenmesi için harflerin sıfatları hakkında şiir yazmasıdır.

Hasan Efendi, çalışmaya konu olan eserini Osmanlıca Türkçesi ile yazmıştır. Müellif eserine Allah'a hamd, resûlüne, ashâbına ve onlara tâbi olanlara salât ile başladıktan sonra tecvîd

⁴⁴⁹ Hasan Efendi, *Şerh-i Cedîd-i Karabaş* (Reşid Efendi, 11), 76b-79b.

ilmine rağbetin azaldığını ve *Karabaş Tecvîdî*'nin muhtasar olması sebebiyle herkesin onu anlayamadığını ve söz konusu eserde tecvîd ilminin önemine vurgu yapılmadığını dile getirmiştir. Müellif, eserini hazırlarken *Hırzû'l-emânî, en-Neşr fi'l-kırââtî'l-'aşr, Mukaddimetü'l-Cezerî, ed-Dürrü'n-nazîd, Kenzû'l-me'ânî, Vesîletü'l-îkân fi şerh-i Rusûhi'l-lisân fi hurûfi'l-Kur'ân* gibi önemli eserlerden istifâde etmiştir.

Müellif, mukaddime kısmında, tecvîd ilminin hükmü, kırâatin sıhhat şartları, Kur'ân'ın nüzûlü, kırâat öğrenme usûlleri ve tecvîd ilminin farz oluşuyla alakalı konulara yer vermiştir. O, şerh bölümünde ise med, ğunne, tenvîn ve sâkin nûn, ihfâ, idğâm, kalkale, zamîr, lafzatullah, iklâb, izhâr, sekte ve hükmü'r-râ mevzûlarını ele almış; okuyucuların ifrât ve tefrîttten kaçınarak bu kaideleri uygulamaları gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca müellif, kârî ve mukrîlerin lahn-ı şenî'e düşmeden, günah ve isyandan korunarak hüsn-i edâ ile Kur'ân okumalarının yanı sıra sevâb-ı cemîle ve ecr-i cezîle nail olmalarını arzu etmiştir. Hasan Efendi, konuları anlattıktan sonra "*Şerh-i Cedîde dedi*" diyerek aynı ifadeleri Arapça olarak da dile getirmiştir. O, sonrasında da yer yer faydalandığı kitaplardan birebir alıntılar yapmıştır.

Müellif, son bölüm olan zeyl başlığı altında ilk olarak harflerin mahreçleri ve sıfatlarının sayısı hakkında farklı görüşleri dile getirmiştir. Hasan Efendi, harflerin mahrecini açıkladıktan sonra kendine özgü üslûbu ile her harfi ayrı ayrı tanımlamış; sonrasında harflerin telaffuzu esnasında dikkat edilmesi gereken kuralları sıralayarak menfaatin hasıl olmasını niyaz etmiştir. Müellif, sıfatların sayısında ihtilaf olduğunu; bazılarının kırk dört sifattan bahsettiğini, hatta yüz altmışa kadar bu sayıyı çıkardıklarını aktararak; İbnü'l-Cezerî'nin bu sayıyı on yediye indirdiğini ve Kur'ân okuyucularının bu sıfatları bilmeye ihtiyacı olduğunu ifade etmiştir. Hasan Efendi, hangi harfte kaç tane sıfat olduğunu da dile getirerek bunların kolay akılda kalması

için yazmış olduğu şiiri, nazm başlığı altında aktarmıştır. Müellif, sıfatların fazlaca olmasının harflerin zâtının da çok olması anlamına gelmeyeceğini dile getirmiştir.

Hasan b. Muhammed'in bu eseri, Kur'ân öğrencilerinin ve öğreticilerinin anlayabileceği şekilde yazılmış olup; eserde bazen diğer kurrâların da usûllerine değinilmekle birlikte genel manada Hafs'ın rivâyeti üzere tecvîd kuralları anlatılmıştır. Söz konusu telifin konularına bakıldığında Hasan Efendi'nin eseri genel tecvîd sırasına göre işlediği anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akdemir, Mustafa Atilla. "Kırâat İlmi Eğitim-Öğretiminde Med Mertebeleri ve Ölçüleri Bağlamında Oluşan Ekoller". *Necmeddin Erbakan İlahiyat Fakültesi Dergisi* 45 (2018), 15-49.
- Akyüz, Abdullah. *Osmanlı Kurrâları*. İstanbul: Rabbânî Yayınları, 2021.
- Alçep, Hakkı-Karaman, Erdal. *Fâtih Câmîleri ve Mescitleri*. İstanbul: Fâtih Müftülüğü Yayını, 2017.
- Altıkulaç, Tayyar. "İbnü'l-Cezerî". 20/551-557. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Âsım Efendi, Mütercim. İstanbul: Pasifik Ofset, 2013.
- Askalânî, İbn Hacer. *Fethu'l-bârî*. İstanbul: Polen Yayınları, 2007.
- Mer'aşî, Saçaklızâde Mehmed. *Cühdü'l-mukill*. ed. Sâlim Kaddûrî el-Hamed. Amman: Dâr-u 'Ammâr, 2001.
- Bakırcı, Fethullah. *Kur'ân Kırâatinde Fem-i Muhsin Kavramı*. İstanbul: Sabahattin Zaim Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Baltacı, Cahit. "Hünkâr İmamı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/487-488. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Bayraktutan, Osman. "Kırâat İlminin Dünü Bugünü Yarını". *İğdir Üniversitesi Yayınları*, 117-138.
- Bennâ, Ahmed b. Muhammed ed-Dimyâtî. *İthâfû fuzalâ'i'l-beşer fi'l-kırâati'l-erba'ate 'aşer*. Ed. Enes Mehre. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011.
- Ca'berî, İbrahim b. Halil. *Kenzü'l-me'ânî fi Şerhi Hurzi'l-emânî ve vechü't-*

- tehânî*. Çev. Ahmed el-Yezîdî. Muhammediye: Matba'atü Fedâle, 1998.
- Çatal, Adem. *Sahaflar Şeyhizâde Mehmed Es'ad Efendi'nin el-Virdü'l-Müfid fi Şerhi't-Tecvîd İsimli Eseri (İnceleme-Metin)*. Yalova: Yalova Üniversitesi, 2022.
- Çetin, Abdurrahman. *Ebû Amr ed-Dâni ve Kıraat İlmindeki Yeri*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2015.
- Çetin, Abdurrahman. *Kur'an Okuma Esasları*. Bursa: Emin Yayınları, 2013.
- Çiftçi, Ali. "Kur'ân Okuyucularının Uygulamasında İttifak Sağlayamadıkları Bir Konu Olan İklâb'ın Değerlendirilmesi". *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32 (2011), 237-256.
- Dağdeviren, Alican. *Kur'ân Okuma Sanatı*. İzmir: Işık Akademi Yayınları, 2009.
- Dânî, Ebû Osman b. Said. *et-Tahdîd fi'l-itkâni ve't-tecvîd*. Ed. Ganim Kaddûrî el-Hamed. Amman: Dâru 'Ammâr, 2000.
- Dânî, Ebû 'Amr. *Câmi' u'l-beyân fi'l-kırâati's-seb'i'l-meşhûra*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005.
- Dânî, Ebû 'Amr. *et-Teyisîr fi'l-kırâati's-seb'i*. Kahire: Mektebetü'l-Sekâfeti'd-Dîniyye, 2009.
- Demirci, Mühsin. *Kur'ân Tarihi*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2015.
- Emin Efendi, Muhammed. *'Umdetü'l-hullân fi îzâhi Zübdeti'l-'irfân*. İstanbul: Hanifiyye Kitabevi, b.y.y.
- Esad Efendi, Muhammed. *el-Virdü'l-müfid fi Şerh-i't-tecvîd*. M.Ü. İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Genel Koleksiyon Nadir Eserler Odası, 297.18.
- Esad Efendi, Muhammed. *el-Virdü'l-müfid fi şerh-i 't-tecvîd*, ts.
- Gökdemir, Ahmet. *Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Meşhur Mısır Tariki Kurrâları*. İstanbul: Ravza Yayınları, 2018.
- Gökdemir, Ahmet. "Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Osmanlı İlim Dünyasına Katkıları". *Necmeddin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44 (2017), 113-148.
- Gökdemir, Ahmet. "Köprülü Ailesinin Kur'ân Eğitimi ve Kıraatine Katkıları". *İHYA* 4/2 (2018), 331-355.
- Hârûf, Muhammed Fehd. *el-Müeyesser fi'l-kırâati'l-'aşri'l-mütevâtira min tariki Tayyibeti'n-neşr*. Beyrut: Dâr-u İbn Kesîr, 2016.

- Hasan Efendi, Hasan b. Muhammed. *Şerh-i Cedîd-i Karabaş*. Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi Blm., 11.
- Hasan Efendi, Hasan b. Muhammed. *Takrîr*. Manisa Yazma Eserler, Akhisar Zeynelzâde, 1483, 131a.
- Hayreddîn, Hamdullah. *Vesîletü'l-ikân fi şerh-i Rusûhi'l-lisân fi hurûfi'l-Kur'ân*. Süleymaniye Ktp., Saliha Hatun Blm., 1, 31b-78b.
- İbnü'l-Cezerî, Muhammed b. Muhammed. *Mukaddimetü'l-Cezerî ve Tercümesi*. Çev. M. Sadi Çögenli. İstanbul: Âsitâne Yayınları, b.y.y.
- İbnü'l-Cezerî. *Müncidü'l-mükriîn ve mürşidü't-tâlibîn*. Kahire: Dâru'l-Âfâkı'l-'Arabiyye, 2010.
- İbnü'l-Cezerî. *en-Neşr fi'l-kırâati'l-'aşr*. Ed. Ali Muhammed et-Debbâ'. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, b.y.y.
- İbnü'l-Cezerî. *Şerhu Tayybetü'n-Neşr fi'l-kırâati'l-'aşr*. Ed. Enes Mehre. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2011.
- İbnü'l-Cezerî. *et-Temhîd fi 'ilmi't-tecvîd*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- İbnü'l-Kâsîh, Ali b. Osman. *Sirâcü'l-kârii'l-mübtedî ve tezkârü'l-mukrii'l-müntehî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2004.
- İslambulî, Süleyman Sürûrî. *İcâzet*. Süleymaniye Ktp., Galata Mevlevihânesi Blm., 129, 6a-b.
- İsmâil b. Muhammed. *Risâle fi mes'eleli âlâne*. Süleymaniye Ktp., Lâleli Blm., 22, 99b.
- Karabaşı, Abdurrahman. *Sualli Cevaplı İzahlı Karabaş Tecvidi*. Çev. Ali Özek. İstanbul: Hisar Yayınları, 2019.
- Karaçam, İsmail. *Kur'ân Tilâvetinin Esasları*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2018.
- Karaçam, İsmail. *Kur'ân-ı Kerîm'in Fâziletleri ve Okuma Kâideleri*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2012.
- Karakılıç, A. Celaleddin. *Tecvîd İlmi Kur'ân-ı Kerîm Okuma Kaideleri*. Ankara: Kalkan Matbaacılık, 2018.
- Kârî, Ali. *el-Minehu'l-fikriyye fi Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*. Dımeşk: Dâru'l-Gavsânî li'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, 2012.
- Kazirûnî. *Risâle-i kırâati's-seb'a*. KBYEK, 5321, 1a.
- Kurt, M. Ali. *Kur'ân-ı Kerîm-i Okuma Kâideleri*. İstanbul: Ege Basım Sanatları, 2015.

- Mansûrî, Ali b. Süleyman. *Hallü mücmeli't-Tayyibât*. Süleymaniye Ktp., İbrâhim Efendi Blm., 53.
- Mansûrî, Ali b. Süleyman. *İcâzetnâme*. Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi Blm., 24, 97b.
- Mansûrî, Ali b. Süleyman. *İcâzetnâme*. Muhammed b. Suûd Üniv. Ktp., y.
- Mansûrî, Ali b. Süleyman. *Reddü'l-ilhâd fi'n-nutki bi'd-dâd*. Süleymaniye Ktp., Hacı Selim Ağa Blm., 626.
- Mansûrî, Ali b. Süleyman. *Risâle fi beyâni evcûhi't-tekbîr fi'l-hatm*. Süleymaniye Ktp., Fatih Blm., 68.
- Mansûrî, Ali b. Süleyman. *Risâle fi mes'elet-i âlâne*. Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbî Blm., 2093.
- Mansûrî, Ali b. Süleyman. *Risâle fi's-suâl ve'l-ecvibe*. Süleymaniye Ktp., İbrâhim Efendi Blm., 28.
- Mansûrî, Ali b. Süleyman. *Risâletü'r-reddiyye fi Risâlet-i İbn Ğanem*. Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbî Blm., 24.
- Mansûrî, Ali b. Süleyman. *Şerhu Ferâidü'l-vefiyye bi zikri mâ lem tahvîhi'l-Elfiyye*. Süleymaniye Ktp., Laleli Blm., 3351.
- Mansûrî, Ali b. Süleyman. *Tahrîru't-turuk ve'r-rivâyât min tariki Tayyibeti'n-Neşr*. Süleymâniye Ktp., İbrâhim Efendi Blm., 43.
- Mansûrî, Ali b. Süleyman. *Tertîbü'l-kırâât*. Süleymaniye Ktp., Fatih Blm., 36.
- Mekkî, Mekkî b. Ebî Tâlib. *er-Ri'âye li-tecvîdi'l-kırâe ve tahkiki lafzi't-tilâve*. Ed. Ahmed Hasan Ferhât. Amman: Dâru 'Ammâr, 1992.
- Mekkî, Muhammed Mekkî Nasr el-Cüreysî. *Nihâyetü'l-kavli'l-müfid fi 'ilmi tecvîdi'l-Kur'âni'l-mecîd*. Çev. Ahmed Ali Hasan. Kahire: Mektebetü'l-Âdâb, 2011.
- Öge, Ali-Tugantay, Mustafa. "Tahrîrât İlmine Katkısı Bağlamında Ali el-Mansûrî ve Tahrîru't-Turuk Adlı Eseri". *Necmeddin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 49 (2020).
- Önder, Mustafa Kemal. *Tecvîd İlminin Temel Kaynakaları Bağlamında Harflerin Mahrec ve Sıfatları*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, 2020.
- Öztürk, Mustafa-Mertoğlu, Mehmet Suat. "Zemahşerî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/235-238. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

- Pakdil, Ramazan. *Ta'lim Tecvîd ve Kırâat*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2019.
- Pâluvî, Abdülfettâh. *Zübdetü'l-'irfân fi vücûhi'l-Kur'ân*. İstanbul: Hanifiyye Kitabevi, b.y.y.
- Sağman, Ali Rıza. *Îlâveli Yeni Sağman Tecvidi*. İstanbul: Ahmed Said Matbaası, 1958.
- Sehâvî, Alemüddîn Ali b. Muhammed. *Fethü'l-vasîd fi Şerhi'l-Kasîd*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, b.y.y.
- Şâtıbî, Kâsım b. Firrûh. *Metnü'ş-Şâtibiyye el-müsemmâ Hirzi'l-emânî ve vecihü't-tehânî fi'l-kırâati's-seb'i*. Medine: Mektebetü Dâru'l-Hüdâ, 2010.
- Şeker Mehmed Efendi. *Risâle fi 'ilmi't-tecvîd*. Süleymaniye Ktp., Atif Efendi Blm., 11.
- Şeyhî, Mehmet Efendi. *Vekâyi'u'l-füdalâ*. Ed. Abdülkadir Özcan. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.
- Tanrıbuyruğu, Muhammed Salih. *Mühîtü't-tecvîd*. İzmir: Kişişyan Matbaası, 1329.
- Taşköprizâde, Ahmed Efendi. *Şerhu Mukaddimeti'l-Cezerî*. İstanbul: Asitane Kitabevi, b.y.y.
- Tekin, Murat. *Şeyhülkurrâ Şaban b. Mustafa'nın Risâletün fi 'İlmi't-Tecvîdi ile Sıtkı Güllü'nin Tecvîd Dersleri İsimli Eserinin Karşılaştırılması*. Sabahattin Zaim Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Temel, Nihat Temel. *Kırâat ve Tecvîd İstılahları*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2018.
- Trablusî, Alâüddîn. *Beyânü'l-müşkilât 'ale'l-mübtedüine min ciheti't-tecvîd*. Mektebetü Câmî'atü'l-Meliki Suûd, 17.
- Zirikî, Hayruddîn Mahmûd b. Muhammed. *el-A'lâm*. b.y.y: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, 2002.